

oer-Hollands en anti-Russisch

Mogelijkheid van leerlingen tot identificatie met de Nederlandse identiteit in drie lesmethodes Nederlands.

Naam: Alinde Haan
Studentnummer: 3957667
Masterscriptie: *Nederlandse taal en cultuur: educatie en communicatie*
Begeleider: dr. Feike Dietz
Tweede lezer: dr. Erwin Mantingh
Datum: mei 2018

Textbooks are one of the most important educational inputs: texts reflect basic ideas about a national culture, and [...] are often a flashpoint of cultural struggle and controversy.
UNESCO (2010)

Samenvatting

Segregatie is een proces dat ook voorkomt in het klaslokaal. Eén van de factoren die hierin een rol kan spelen is de lesmethode die gebruikt wordt. In dit onderzoek staan daarom drie veelgebruikte lesmethodes Nederlands centraal: *Nieuw Nederlands*, *OpNiveau* en *Talent*. In elk van deze lesmethodes is er sprake geweest van een (on)bewuste selectie van inhoud die de Nederlandse cultuur en maatschappij zou moeten representeren.

Het doel van dit onderzoek is om bewustzijn te creëren bij docenten Nederlands over de culturele inhoud van de lesmethodes Nederlands, zodat zij (waar nodig) de brug kunnen vormen tussen de theorie van de lesmethode en de praktijk in het klaslokaal. Hiervoor is de volgende onderzoeksvraag opgesteld: *Welk beeld van een Nederlandse identiteit komt naar voren in drie veelgebruikte havo/vwo bovenbouwmethodes Nederlands en in hoeverre voelen leerlingen met een andere etnische achtergrond zich hierdoor aangesproken of uitgesloten?* De Nederlandse identiteit is hierbij het beeld dat bestaat van wat 'Nederland' of 'de Nederlander' is.

Om antwoord te kunnen geven op de onderzoeksvraag is er allereerst een schoolboekanalyse uitgevoerd om te bepalen wat het beeld is van de Nederlandse identiteit dat naar voren komt in de lesmethodes. Uit de schoolboekanalyse bleek dat er een beeld van de Nederlandse identiteit naar voren komt dat geen ruimte laat voor de minderheidsculturen die Nederland rijk is.

Vervolgens is er een vragenlijst ingevuld door 84 leerlingen uit de bovenbouw van de havo of het vwo, waarmee de mate van identificatie van de leerling met verschillende bronnen uit de lesmethodes Nederlands is getest. Hieruit bleek dat leerlingen met een Nederlandse achtergrond zich significant beter kunnen identificeren met het beeld dat in de lesmethodes naar voren komt, dan leerlingen met een niet-Nederlandse achtergrond. Daarnaast wijst dit onderzoek uit dat er samenhang is tussen de mate waarin de leerling zich kan identificeren met de bronnen uit de lesmethodes Nederlands en het gevoel een Nederlandse leerling te zijn, en dus onderdeel van de meerderheidscultuur.

Op basis van de resultaten van dit onderzoek wordt docenten aanbevolen om oog te hebben voor cultuurverschillen in de klas en hun lessen hierop goed voor te bereiden. Daarnaast wordt uitgeverijen aanbevolen om bronnen te selecteren waarmee de inhoud van de lesmethode een representatief beeld biedt van de verschillende culturen en overtuigingen die in Nederland te vinden zijn. Tot slot zou dit verkennende onderzoek de basis kunnen bieden voor vervolgonderzoek waarin men zich kan richten op het uitdiepen van één specifiek thema in lesmethodes, of waarin men diepte-interviews zou kunnen houden met leerlingen om zo een gedetailleerder beeld te krijgen van het daadwerkelijke gevoel aangesproken of uitgesloten te worden door de inhoud van lesmethodes Nederlands.

Inhoudsopgave

Samenvatting	1
Inhoudsopgave	2
1. Inleiding	4
2. Theoretisch kader	6
2.1 Hoe identiteit tot segregatie leidt	7
2.2 Identiteitsvorming in het klaslokaal	8
2.3 Identiteitsvorming in de lesmethodes	9
2.4 Hoofdvraag en deelvragen	10
3. Onderzoeksmethode	11
3.1 Materiaal	11
3.2 Methode schoolboekanalyse	12
3.3 Methode vragenlijst	14
3.4 Validiteit en betrouwbaarheid van het onderzoek	16
4. Resultaten	17
4.1 Schoolboekanalyse	17
4.1.1 Multiculturele thema's	17
4.1.1.1 Feestdagen en speciale dagen	17
4.1.1.2 De Nederlandse taal	18
4.1.2 Monoculturele thema's	18
4.1.2.1 Afbeeldingen	19
4.1.2.2 Liefdesmoraal	21
4.1.2.3 Ouderschap	21
4.1.2.4 Eten en drinken	22
4.1.2.5 Geld	22
4.1.2.6 Geloof	23
4.1.2.7 Hard werken	23
4.1.2.8 Namen	24
4.1.3 Voorlopige conclusie	24

4.2 Vragenlijst	25
4.2.1 Sint-Gregorius College	28
4.2.2 Comenius College	30
4.2.3 Algemene resultaten	32
5. Conclusie en discussie	34
5.1 Conclusie	35
5.2 Discussie	38
5.2.1 Resultaten in breder perspectief	38
5.2.2 Validiteit en betrouwbaarheid van het onderzoek	39
5.3 Aanbevelingen	41
5.3.1 Aanbevelingen docenten	41
5.3.2 Aanbevelingen educatieve uitgeverij	42
5.3.3 Aanbevelingen vervolgonderzoek	43
Literatuurlijst	44
Bijlage	47
<i>Bijlage I: Thematabel en resultaten schoolboekanalyse</i>	
<i>Bijlage II: Vragenlijst</i>	

1. Inleiding

Vandaag de dag is het niet meer vanzelfsprekend dat klassen bestaan uit overwegend leerlingen met een volledig Nederlandse achtergrond. Een grote groep leerlingen is buiten Nederland geboren of heeft ouders met een migratieachtergrond. Zelf werk ik nu anderhalf jaar als docente Nederlands op een multiculturele middelbare school in het centrum van Utrecht. De school telt een leerlingpopulatie die bestaat uit bijzonder veel verschillende nationaliteiten. Voor de docent is het niet altijd gemakkelijk om oog te hebben voor al deze verschillende nationaliteiten, wat blijkt uit onderstaande anekdotes.

De aanleiding voor deze scriptie was een tweetal klassensituaties die ontstonden tijdens het werken met de lesmethode *Nieuw Nederlands*. Zo werd in de brugklas het onderwerp 'hoofdlettergebruik' behandeld, en specifiek: het hoofdlettergebruik bij namen. Zo wordt het tussenvoegsel in de naam Kim de Groot met een kleine letter geschreven, tenzij de voornaam wordt weggelaten of vervangen wordt door een titel. In dat geval moet het tussenvoegsel geschreven worden met een hoofdletter en ontstaat de spelling: mevrouw De Groot, dokter De Groot of gewoon De Groot. Echter, deze uitleg betreft specifiek Nederlandse namen, terwijl schoolklassen vandaag de dag ook gevuld zijn met leerlingen die een andere etnische achtergrond hebben en namen dragen als: Oussama El Kandoussi, Amin Al Harchaoui en Annemarije Wong Sioe. Volgens de lesmethode *Talent* wordt voor deze namen gewoon de Nederlandse spelling aangehouden. Na dit uitgelegd te hebben, kreeg ik de vraag vanuit de klas of dit ook op de toets zou voorkomen. Automatisch antwoordde ik van niet: *Nieuw Nederlands* bood dit niet aan in hun lesmethode, dus zou ik dit ook niet toetsen. De reactie was niet een van opluchting, zoals voor kan komen als een klas minder hoeft te leren dan dat zij verwachten, maar één van een teleurgesteld wegwuiven. 'Nee, natuurlijk niet, want het is geen Nederlands', hoorde ik iemand mompelen. Uiteraard kon ik de stof alsnog gewoon toetsen en had ik beter moeten nadenken voor ik antwoord gaf op deze vraag, maar het belangrijkste punt in deze situatie is dat leerlingen blijkbaar vragen hebben waar vooralsnog geen aandacht aan wordt besteed in de lesmethode. Zij voelden zich in het geval van de spelling van hun namen duidelijk buitengesloten, sterker nog: er ontstond voor enkele seconden een wij-zijgevoel in het klaslokaal.

Een andere situatie deed zich voor toen we bezig waren met de spelling van het bijvoeglijk naamwoord en het onderdeel 'woordenschat'. In beide gevallen moet er gebruik gemaakt worden van lidwoorden. De spelling van het bijvoeglijk naamwoord (met of zonder extra –e) wordt uitgelegd aan de hand van de lidwoorden: alle bijvoeglijke naamwoorden krijgen een –e, behalve het-woorden die voorafgegaan worden door het onbepaalde lidwoord 'een'. Voordat leerlingen deze regel kunnen toepassen, moeten zij dus weten wat de het-woorden zijn. Voor degenen die ouders hebben waarvan Nederlands de moedertaal is, is dit vaak een gegeven. Vergeten lijkt te worden dat veel leerlingen tegenwoordig ouders hebben die het Nederlands niet als moedertaal beheersen. Voor deze leerlingen zou een extra uitleg van de lidwoorden geen overbodige luxe zijn. In mijn lessen ben ik al meer dan eens gevraagd naar een uitleg van de lidwoorden, want voor veel leerlingen met een andere etnische achtergrond is dit een onderdeel waarvan zij zich heel bewust zijn in hun taalgebruik. Zij zouden dit zo graag goed leren!

Bovenstaande klassensituaties leidden bij mij tot de vraag of het gevoel van miskennis bij leerlingen met een niet-Nederlandse achtergrond nog vaker voorkomt bij het gebruik van een lesmethode Nederlands. Wat is belangrijk voor leerlingen met een andere etnische achtergrond, maar wordt niet behandeld? In hoeverre is in voorbeeldzinnen

de Nederlandse multiculturele samenleving te herkennen aan namen, plaatsnamen en feestdagen? Wat zijn de thema's van de teksten die worden geselecteerd voor een lesmethode Nederlands? Is er sprake van erkenning van minderheidsculturen in de benadering van de verschillende thema's? En welke afbeeldingen worden wel of juist niet getoond? Kortom: wat is precies de inhoud van de lesmethodes Nederlands en in hoeverre voelen jongeren met een andere etnische achtergrond zich hierdoor aangesproken of uitgesloten? Deze vragen hebben geleid tot de onderzoeksvraag van deze scriptie:

Welk beeld van een Nederlandse identiteit komt naar voren in drie veelgebruikte havo/vwo bovenbouwmethodes Nederlands en in hoeverre voelen leerlingen met een andere etnische achtergrond zich hierdoor aangesproken of uitgesloten?

Bovenstaande onderzoeksvraag richt zich specifiek op bovenbouw lesmethodes van het schoolvak Nederlands en dient om te verkennen of zich daadwerkelijk een probleem voordoet. Om tot een antwoord te komen op de onderzoeksvraag is het onderzoek verdeeld in twee delen: een schoolboekanalyse van bovenbouw lesmethodes van het schoolvak Nederlands en een vragenlijst die de uitkomsten van de schoolboekanalyse zal onderzoeken op effecten in de praktijk.

Er zijn twee uitgangspunten die aan de basis staan van bovenstaande onderzoeksvraag. Het eerste is het feit dat de auteurs van de lesmethodes Nederlands verschillende teksten, afbeeldingen en voorbeeldzinnen hebben gekozen die volgens hen passen bij het schoolvak Nederlands. Deze (on)bewuste selectie van de inhoud van de lesmethodes, die moet aansluiten bij de leefwereld van de leerlingen, verbeeldt dus de Nederlandse cultuur en maatschappij. Het tweede uitgangspunt is het feit dat een identiteit wordt vormgegeven door afzetting tegen de Ander. Oftewel: identiteit creëert een 'wij' en een 'zij'. Met het oog op de wet Actief Burgerschap en Sociale Integratie die sinds 2006 geldt voor alle scholen in Nederland, zal met deze scriptie verkend worden in hoeverre lesmethodes Nederlands een rol spelen binnen het wij-zijgevoel op een school.

2. Theoretisch kader

Er lijkt trouwens alle aanleiding om het hele concept 'nationale identiteit' op de helling te zetten. Zo het al ooit valide is geweest, dan nu minder dan ooit: in de internationale, multiculturele wereld van vandaag is het een bedrieglijk, ja gevaarlijk begrip.

Van Oostrom (2006)

Door onderzoek te doen naar lesmethodes Nederlands hoopt dit verkennende onderzoek bewustzijn te creëren bij docenten Nederlands over het onderwerp beeldvorming van een Nederlandse identiteit binnen de lesmethodes die zij gebruiken. Allereerst is het hiervoor van belang dat duidelijkheid komt over het begrip 'identiteit'. In één zin zou gezegd kunnen worden: een identiteit is een merk, een beeld dat bestaat uit verschillende unieke elementen van de groep die het betreft. De unieke elementen van een identiteit zijn clichés, stereotypen, zoals het stokbrood en de baret van de Fransen, het bier en de schnitzels van de Duitsers en de klompen en windmolens van de Nederlanders. Typisch aan deze kenmerken is dat zij niet alleen 'uniek' zijn, maar vaak ook een beetje eigenaardig (Leerssen, 2015). Deze eigenaardigheden leiden tot de beeldvorming van een land: een merk. Een identiteit waartoe men zich al dan niet kan rekenen.

De wetenschap die zich bezighoudt met nationale beeldvorming, is 'imagologie' (Leerssen, 2007). Hieruit blijkt dat een nationaal beeld soms wordt bedacht of gestimuleerd, maar dat dit vaker nog onbewust ontstaat (Bruin & Van der Heijde, 1995; Leerssen, 2007). Onbewust hebben mensen dus een (nationaal) beeld van zichzelf en de Ander. Dit betekent dat het categoriseren van verschillende groepen mensen iets onvermijdelijk menselijks is. Categoriseren is dan ook een verschijnsel dat al eeuwenlang voorkomt. Al in de Griekse oudheid werden landen en volkeren geïdentificeerd aan de hand van hun eigenaardigheden. Dit werd toen ingezet om mensen aan het lachen te krijgen maar juist ook om een hecht wij-gevoel te creëren tegenover de vijand (Leerssen, 2015).

De imagologie gaat ervanuit dat de media tegenwoordig een belangrijke rol spelen in het vormen en verspreiden van dominante, nationale beelden. Men krijgt gedurende de hele dag, alle dagen van de week, via radio, televisie, kranten en internet nationale beelden binnen in de vorm van teksten, foto's en filmpjes. Deze beelden worden door het constante aanbod een vanzelfsprekendheid voor mensen. Hierdoor is het beeld van een nationale identiteit dat van een bepaalde groep ontstaat niet een 'waarheid', maar een geconstrueerde gedachte door constante herhaling via de media (Leerssen, 2007). Uit bovenstaande blijkt dat constante mediale herhaling in combinatie met het proces van onvermijdelijke categorisatie leidt tot een beeldvorming van de eigen identiteit en die van de Ander (Bruin & Van der Heijde, 1995; Holman, 2017). De imagologie gaat er dus vanuit dat nationale beeldvorming voor een groot deel geconstrueerd is door de media en niet noodzakelijk is afgeleid van de werkelijkheid. Omdat beeldvorming niet noodzakelijkerwijs is gebaseerd op de werkelijkheid, de waarheid, wordt nationale beeldvorming door de imagologie dan ook gezien als een waardeoordeel en niet als een waarheidsoordeel (Stokvis, 1997).

Nationale beeldvorming is om bovenstaande redenen een interessant onderwerp van onderzoek binnen verschillende mediale uitingen. Middels deze scriptie wordt, in navolging van de schoolvakken geschiedenis en maatschappijleer, de stap gezet naar een nieuwe bron: lesmethodes Nederlands. Tijdens het onderzoek moet de

realisatie aanwezig zijn dat beeldvorming van een nationale identiteit een waardeoordeel is, maar desondanks niet minder 'echt' voor mensen en nog steeds een afbakening is: het bepaalt wie of wat men al dan niet is en sluit hierdoor per definitie anderen uit (Leerssen, 2015). De focus van dit onderzoek zal dan ook liggen op de uitsluiting van mensen als gevolg van onbewuste en onvermijdelijke identiteitsvorming.

2.1 Hoe identiteit tot segregatie leidt

Het construeren en hebben van een nationale identiteit leidt tot het categoriseren van mensen als onderdeel van deze identiteit, de 'meerderheidscultuur' binnen een bepaald land, of als geen onderdeel van deze identiteit, de 'minderheidscultuur'. Een van de momenten dat deze wijze van categoriseren werd aangewakkerd door de media, was toen Mark Rutte benadrukte dat het regeerakkoord van Rutte III voor 'de normale Nederlander' zou zijn. Hiermee suggereerde hij dat er zoiets zou bestaan als 'dé Nederlander' (De Vries, 2017). Wat het zijn van een 'normale Nederlander' precies zou inhouden, liet hij in het midden. De discussie die hieruit voortvloeide, hield zich dan ook bezig met deze vraag: wie of wat is 'de normale Nederlander'? (De Volkskrant, 2017). Impliciet bepaalt deze discussie ook wie niet onder het label 'normale Nederlander' valt, oftewel: wie de Ander is.

Inmiddels zal duidelijk zijn dat het hebben van een identiteit automatisch leidt tot uitsluiting: de 'wij' heeft een 'Ander' nodig om zich tegen af te zetten. Deze scriptie zal zich richten op de specifieke, onbewuste indeling van mensen als onderdeel van de 'meerderheidscultuur' of van een 'minderheidscultuur' binnen Nederland. Mensen uit de meerderheidscultuur van Nederland zijn vertrouwd: hun gedrag en uiterlijk komen bekend voor, waardoor zij positief beoordeeld worden. Het positief beoordelen van mensen uit de meerderheidscultuur betekent ook dat er sprake is van onbewuste, positieve zelfbeoordeling: er is immers sprake van vergelijkbaar gedrag en uiterlijk. Door dit van de ander goed te keuren, keurt men dit ook van zichzelf goed. Het gedrag en uiterlijk van mensen uit een minderheidscultuur komen daarentegen onbekend voor, waardoor ongewenste gedragingen gemakkelijk aan hen toegeschreven zullen worden en een negatieve zelfbeoordeling wordt voorkomen. Het toeschrijven van ongewenste gedragingen aan minderheidsculturen zal kunnen leiden tot vooroordelen en discriminatie. Stokvis (1997) zegt hierover:

Bij zijn oordeel over buitenstaanders zal het individu dus afgaan op het eigen (nationale) waardenpatroon. Enig besef van eigenwaarde leidt dan al snel tot zelfverheffing en geringschatting van het andere volk, vooral onder invloed van bestaande of voorbije conflicten en rivaliteiten.

Ruttes regeerakkoord voor 'dé Nederlander' staat dan ook lijnrecht tegenover een uitspraak van prinses Máxima in 2007, die volgens de Trouw toentertijd reageerde op het rapport Identificatie met Nederland van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) met de woorden: 'Dé Nederlandse identiteit bestaat niet.' Het was alsof prinses Máxima bijzonder goed begreep dat het benadrukken van een meerderheidscultuur vaak gepaard gaat met vooroordelen en discriminatie. Ghesquiere, Ermens en Vercammen (2001) vatten het als volgt samen:

Wanneer [vertrouwde wederkerigheden niet gevonden worden] ontstaan er spanningen, onderhuids of openlijk, en dat schept gevoelens van onbehagen, angst, onzekerheid en woede. Dergelijke negatieve gevoelens [worden vaak] in verband gebracht met interculturele verschillen.

Het meest voor de hand liggende voorbeeld waarin een beeld van de Nederlandse identiteit leidt tot 'onbehagen, angst, onzekerheid en woede' tussen de culturele meerderheid en een culturele minderheid is de discussie over Zwarte Piet (Goudzand Nahar, 2017; Kruidhof, 2017). Maar ook producten als de negerzoen en zigeunersaus (Van der Hulst, 2013) en de terminologie in musea (Van der Eerenbeemt, 2015) leidden tot maatschappelijke discussies. Uit deze voorbeelden blijkt dat er sprake is van (sociaal) beladen termen: er bestaan woorden die 'normaal' zijn voor de meerderheidscultuur, maar gevoelig kunnen liggen binnen verschillende minderheidsculturen. Een ander voorbeeld van 'beladen termen' werd door de WRR in maart 2016 naar voren gebracht. De WRR schreef een rapport naar aanleiding van Kamervragen over de woorden 'allochtoon' en 'autochtoon'. In hoeverre was het nog wel van deze tijd om deze woorden te gebruiken? De WRR concludeert in samenwerking met het Centraal Bureau voor Statistiek (CBS): deze termen kunnen niet meer. De woorden 'allochtoon' en 'autochtoon' zouden de WRR, het CBS en de overheid schrappen uit hun vocabulaire (Bovens, Bokhorst, Jennissen, Engbersen, 2016; Schraivesande, 2016). Hiervoor in de plaats introduceerden zij de termen: 'inwoners met een migratieachtergrond' en 'inwoners met een Nederlandse achtergrond'.

Wanneer unieke elementen behorende tot een nationale identiteit aangepast zouden moeten worden, zoals hierboven genoemde tradities of terminologie, ontstaan er heftige discussies. In deze discussies plaatsen verschillende culturele groepen zich tegenover elkaar. Hiermee wordt het wij-zijgevoel versterkt, waardoor ongewenste gedragingen als zelfverheffing, vooroordelen en discriminatie kunnen ontstaan (Stokvis, 1997). Wanneer dit gebeurt is er sprake van segregatie: een scheiding van groepen op basis van afkomst.

2.2 Identiteitsvorming in het klaslokaal

Segregatie, evenals andere maatschappelijke problemen, is een proces dat doorwerkt op macro-, meso- en microniveau en dus ook het onderwijs bereikt. Sterker nog: juist maatschappelijke problemen die typisch zijn voor een multiculturele samenleving, zoals segregatie, komen ook voor op scholen (Bruin & Van der Heijde, 1995).

Segregatie komt dus niet alleen voor in de samenleving, maar ook in het klaslokaal. Dit wordt bevestigd door de wet Actief Burgerschap en Sociale Integratie die sinds 2006 op alle scholen geldt. Met deze wet is vastgelegd dat scholen expliciet aandacht moeten besteden aan de burgerschapsvorming van hun leerlingen. Het doel van deze wet is dat leerlingen zich bewust worden van de pluriforme samenleving waarin zij leven en dat zij respectvol leren omgaan met diversiteit om hen heen (Inspectie van Onderwijs, 2006; SLO, 2015). Het achterliggende idee is dus dat integratie niet vanzelf gaat, maar gestimuleerd moet worden. Het onderwijs moet daarom zo ingericht zijn dat leerlingen kunnen leren over en kennismaken met de andere achtergronden en culturen van hun leeftijdsgenoten.

Naast het aannemen van de weg Actief Burgerschap en Sociale Integratie is er door de Dienst Uitvoering Onderwijs (DUO) ook een rapport geschreven over de mate van integratie op scholen in het primair en voortgezet onderwijs. Hierin komt een aantal opvallende resultaten naar voren. Zo blijkt allereerst dat integratie te weinig of zelfs

niet plaatsvindt op scholen. Schoolbesturen en docenten hebben vervolgens nagedacht over de vraag wat er zou moeten gebeuren om de integratie op school te verbeteren. Zowel de schoolbesturen als de docenten vinden dat de ouders en leerlingen met een andere etnische achtergrond meer betrokkenheid moeten tonen en harder hun best moeten doen om te integreren (Van Grinsven, Van der Woud & Elphick, 2017). Oftewel, er is op scholen sprake van een wij-zijgevoel dat in stand wordt gehouden door datzelfde wij-zijgevoel: 'wij' (schoolbesturen en docenten: de meerderheidscultuur) vinden dat 'zij' (ouders en leerlingen met een andere etnische achtergrond: de minderheidsculturen) harder hun best moeten doen om te integreren. Er is sprake van een vicieuze cirkel waaruit niet geraakt kan worden zonder het volgende besef: integratie is een tweeledig begrip.

Integratie moet dus van twee kanten komen maar wordt nu nog veelal als eenrichtingsverkeer beschouwd (Dagevos & Grundel, 2013; Van Grinsven, Van der Woud & Elphick, 2017). Middels deze scriptie zal daarom worden benadrukt dat het essentieel is voor de wij-groep, in dit geval de docenten, om ook kritisch te kijken naar de boodschap die zij uitdragen, zodat zij het goede voorbeeld aan hun leerlingen kunnen geven wanneer het integratie betreft.

2.3 Identiteitsvorming in lesmethodes

Iets anders dat opvalt aan het onderzoek dat de DUO deed naar integratie op scholen, is dat er voornamelijk wordt gefocust op de integratie die ontstaat door de school, de docenten, de leerlingen of de ouders van leerlingen (Van Grinsven, Van der Woud & Elphick, 2017). Er wordt geen aandacht besteed aan het feit dat bijvoorbeeld de lesstof een van de oorzaken zou kunnen zijn van de segregatie (UNESCO, 2006). De lesstof en de manier waarop dit aangeboden wordt door docenten is veelal afkomstig uit of gebaseerd op de lesmethodes die zij tot hun beschikking hebben. Dat deze lesmethodes bewust dan wel onbewust een Nederlandse identiteit kunnen presenteren, is inmiddels bekend bij de schoolvakken maatschappijleer en geschiedenis (SLO, 2016).

Vooraf bij het schoolvak geschiedenis is er al veel aandacht besteed aan de vorming van de Nederlandse identiteit door lesmethodes. De historische canon bepaalt uiteindelijk voor een groot deel de invulling van de lesmethodes geschiedenis. In 2006 vond er een debat plaats over deze historische canonvorming (Grever, 2006; Jonker, 2006; Van Oostrom, 2006). De aanleiding voor het debat over de geschiedenis canon was onder andere de realisatie dat er binnen een canon de mogelijkheid bestaat tot 'blinde vlekken en geniepige uitsluitingsmechanismen' (Van Oostrom, 2006). Deze realisatie leidde tot een probleem, want hoewel de canoncommissie zich van uitsluiting bewust is en het graag zou willen voorkomen, ontstaat een canon door middel van selectie. Ondanks alle goede bedoelingen van de canoncommissie, zou een canon sociale cohesie dus kunnen tegenwerken (Grever, 2006).

De problematiek van uitsluiting van mensen of culturen door de historische canon werkte door in het geschiedenisonderwijs, omdat het curriculum van het schoolvak geschiedenis mede gevormd wordt door de inhoud van de historische canon. Het geschiedenisonderwijs stond al langere tijd in de belangstelling door de discussie welke onderwerpen het schoolvak al dan niet zou moeten behandelen. Deze discussie over de invulling van het geschiedenisonderwijs werd uitgelegd als 'een zoektocht van een 'land in verwarring' naar de eigen identiteit' (Wilschut, 2004). Door de discussie rondom de historische canon kwam daar het besef bij dat het benoemen of weglaten van bepaalde onderwerpen bij het vak geschiedenis zou kunnen leiden tot een gevoel van uitsluiting bij leerlingen met een niet-Nederlandse achtergrond.

De historische canon biedt door de geselecteerde onderwerpen een weergave van een Nederlandse identiteit. Omdat deze canon ook de basis vormt voor het curriculum van het schoolvak geschiedenis, is er inmiddels al meerdere malen onderzoek gedaan naar representatie van een Nederlandse identiteit in lesmethodes geschiedenis (De Bruin, 2011; Hartman, 2013; Reichardt, 2013; Smeele, 2016). Het resultaat van deze onderzoeken is in lijn met de angsten die men had, en nog steeds heeft, wanneer het de geschiedenis canon betreft: nationale beeldvorming in de lesmethodes geschiedenis leidt ertoe dat de geschiedenis van Nederlanders met een migratie-achtergrond niet wordt erkend wanneer het onderwerpen uit de historische canon betreft (De Bruin, 2011; Grever, 2006; Grever & Ribbens, 2007; Hartman, 2013; Jonker, 2006; Reichardt, 2013; Smeele, 2016). Er is dus sprake van uitsluiting, terwijl het in een pluriforme samenleving niet bevorderlijk is als groepen mensen impliciet dan wel expliciet uitgesloten worden. Dit leidt voor het schoolvak geschiedenis tot het uitgangspunt dat er niet één Nederlander is en dat daarom de vele perspectieven op het verleden zo min mogelijk ingeperkt moeten worden (Grever, 2006; Van Oostrom, 2006).

Bij het schoolvak geschiedenis lijkt men zich dus inmiddels bewust te zijn van eventuele uitsluiting van leerlingen met een andere etnische achtergrond door het al dan niet bespreken van historische onderwerpen of de manier waarop de historische onderwerpen middels de lesstof aan bod komen. Opvallend is dat er nog niet eerder onderzoek is gedaan naar het voorkomen van een Nederlandse identiteit in lesmethodes Nederlands, terwijl juist ook bij dit schoolvak maatschappelijke onderwerpen besproken worden en de Nederlandse cultuur aan bod komt.

Eerder is al wel onderzoek gedaan naar beeldvorming in een lesmethode Nederlands als tweede taal (Koopman, 2016). Uit het onderzoek van Koopman (2016) blijkt dat vooral de meerderheidscultuur wordt getoond in de lesmethode, met als gevolg dat minderheden gemarginaliseerd weergegeven worden. Net als bij het vak geschiedenis lijkt er dus bij NT2 een zogenaamde 'blinde vlek' op te treden wanneer het culturele minderheden in Nederland betreft.

Deze resultaten laten zich niet zonder meer vertalen naar reguliere methodes Nederlands: omdat NT2-methodes een 'leek' moeten inwijden in de Nederlandse cultuur en haar gebruiken, zouden we kunnen verwachten dat deze methodes explicieter de Nederlandse meerderheidscultuur verbeelden dan schoolmethodes. De aangetoonde blinde vlekken in de lesmethodes geschiedenis en de NT2-methode bieden echter genoeg aanleiding om ook naar de reguliere lesmethodes Nederlands te kijken: in hoeverre is ook daar sprake van blinde vlekken? Welke Nederlandbeelden komen hierin tot stand? Daarnaast zijn het rapport van de DUO over mislukte integratie op scholen en de al eerder aangenomen wet Actief Burgerschap en Sociale Integratie extra aanleidingen voor dit onderzoek. Immers, de overheid heeft hiermee laten blijken dat zij specifiek scholen stimuleert om exclusiviteit van burgers met een andere etnische achtergrond te voorkomen.

2.4 Hoofdvraag en deelvragen

Op basis van bovenstaande theorie kan gesteld worden dat er in het klaslokaal voorzichtig moet worden omgegaan met lesmethodes, omdat de kans bestaat dat die een wij-zijgevoel creëren tussen leerlingen met een andere etnische achtergrond en de leerlingen die in Nederland geboren zijn. Aangezien lesmethodes op veel scholen de basis van de lessen vormen, is het van belang dat er meer duidelijkheid komt over de beeldvorming die plaatsvindt middels lesmethodes en de mate waarin leerlingen zich hierdoor aangesproken of uitgesloten voelen. Docenten van de vakken

maatschappijleer en geschiedenis hebben al een idee van de manier waarop hun lesmethodes een Nederlandse identiteit presenteren. Voor het schoolvak Nederlands is er nog niets bekend over de mate van beeldvorming en het effect hiervan. Dit onderzoek zal zich dan ook richten op de volgende hoofvraag:

Welk beeld van een Nederlandse identiteit komt naar voren in drie veelgebruikte havo/vwo-bovenbouwmethodes Nederlands en in hoeverre voelen leerlingen met een andere etnische achtergrond zich hierdoor aangesproken of uitgesloten?

Aan de hand van de hoofdvraag zijn twee deelvragen opgesteld. Deze twee deelvragen betrekken zich op verschillende delen van het onderzoek:

- 1. Welk beeld van de Nederlandse identiteit wordt geconstrueerd in drie veelgebruikte havo/vwo-bovenbouwmethodes Nederlands?*
- 2. Leidt de beeldvorming van een Nederlandse identiteit in de lesmethodes Nederlands tot een gevoel van inclusiviteit of exclusiviteit bij leerlingen?*

De verwachting is dat de lesmethodes Nederlands vooral de Nederlandse meerderheidscultuur verbeelden, en dat die beeldvorming als gevolg hiervan leidt tot het gevoel uitgesloten te worden bij leerlingen met een andere etnische achtergrond. Het doel van dit onderzoek is om uiteindelijk bewustzijn te creëren bij docenten Nederlands over de beeldvorming van een Nederlandse identiteit in lesmethodes Nederlands, zodat zij (waar nodig) de brug kunnen vormen tussen de theorie van de lesmethode en de praktijk in het klaslokaal.

3. Onderzoeksmethode

Voor het bepalen van de methodologie waarmee de lesmethodes onderzocht worden, is gekeken naar onderzoeken en scripties die zich richten op de lesmethodes NT2 en geschiedenis (De Bruin, 2011; Koopman, 2016; Smeele, 2016) en is gebruik gemaakt van de richtlijnen en aanbevelingen die in *Guidebook on Textbook Research and Textbook Revision* van UNESCO (Pingel, 2010) en *Schoolboekanalyse* (Fontaine, 1980) naar voren komen.

3.1 Materiaal

Om uiteindelijk tot een antwoord te komen op de onderzoeksvraag is er voor gekozen om drie veelgebruikte havo/vwo-bovenbouwmethodes Nederlands te analyseren. Om tot de keuze van drie lesmethodes te komen, zijn verschillende afwegingen gemaakt. Zo biedt één methode te weinig informatie om straks een conclusie te kunnen trekken. Ook is het voor deze masterscriptie onmogelijk om alle bestaande lesmethodes Nederlands te analyseren. Dit heeft ertoe geleid dat de drie veelgebruikte lesmethodes *Nieuw Nederlands*¹, *OpNiveau*² en *Talent*³ geanalyseerd

¹ *Nieuw Nederlands 4/5 havo* en *Nieuw Nederlands 5/6 vwo* (2014), Noordhoff Uitgevers : Groningen

² *OpNiveau leerlingenboek 4/5 havo* (2015) en *OpNiveau leerlingenboek 5/6 vwo* (2015), ThiemeMeulenhoff : Amersfoort

³ *Talent vakboek havo-vwo-gymnasium bovenbouw* (jaar onbekend), Malmberg : 's-Hertogenbosch

zullen worden (Meestringa & Ravesloot, 2013). Omdat dit onderzoek wordt uitgevoerd in het kader van de educatieve master *Nederlandse taal en cultuur: educatie en communicatie* en deze master opleidt tot een eerstegraads lesbevoegdheid, is besloten om enkel lesmethodes voor de bovenbouw van de havo en het vwo te analyseren.

Bij *OpNiveau* is niet gekozen voor de nieuwste editie (de 3^e editie), maar voor de editie die daarvoor is verschenen (de 2^e editie). De reden hiervoor is dat de vwo-boeken van de nieuwste editie van *OpNiveau* nog niet te krijgen waren ten tijde van dit onderzoek. Bij *Nieuw Nederlands* is wel gebruik gemaakt van de nieuwste editie (de 5^e editie). De 5^e editie van *Nieuw Nederlands* komt uit 2015 en de 2^e editie van *OpNiveau* uit 2014, hierdoor zullen eventuele verschillen tussen de boeken niet veroorzaakt worden door een groot verschil in het jaar van uitgave. *Talent* maakt gebruik van een vakboek, waar ieder jaar een nieuw jaarkatern bij gekocht dient te worden: een werkboek waar leerlingen in kunnen werken. De schoolboekanalyse van dit onderzoek richt zich enkel op het vakboek, dat de basis biedt voor de lessen Nederlands. Het vakboek dat voor handen was, is de 2^e editie. Uit welk jaar deze editie afkomstig is, wordt niet duidelijk uit het boek of van de website. Inmiddels is ook van *Talent* een nieuwere editie beschikbaar.

Op basis van de uitkomsten van de schoolboekanalyse zal er een vragenlijst samengesteld en afgenomen worden om de reactie van leerlingen op de lesmethode te onderzoeken.

3.2 Methode schoolboekanalyse

In dit onderzoek zal gebruik worden gemaakt van een horizontale analyse: het betreft verschillende lesmethodes die vandaag de dag in het klaslokaal gebruikt worden. Dit is wat anders dan een verticale analyse, waarbij gekeken wordt naar verschillende schoolboeken door een bepaalde tijdsperiode heen (Fontaine, 1980; Pingel, 2010). De horizontale analyse zal inhoudelijk van aard zijn, wat betekent dat er gekeken zal worden naar de teksten die geselecteerd zijn voor en geplaatst zijn in de lesmethodes. Hier staat een didactische analyse tegenover: een analyse waarbij de nadruk ligt op de didactiek en pedagogiek die schuilgaan achter onderwerpen en teksten uit het lesboek (Pingel, 2010).

Binnen de inhoudelijke analyse van dit onderzoek zullen niet enkel de teksten, maar ook de afbeeldingen besproken worden die geplaatst zijn in de lesmethodes. Hoewel de inhoudelijke analyse zich focust op tekst en afbeeldingen geen tekstuele bronnen zijn, zijn afbeeldingen wel onderdeel van de tekstuele bronnen: ze verduidelijken, verfraaien of vullen aan waarover verteld wordt. Afbeeldingen behoren dus tot de tekstuele inhoud en worden daarom in dit onderzoek meegenomen in de inhoudelijke analyse.

De keuze voor een horizontale analyse en een inhoudelijke analyse is gebaseerd op het doel van dit verkennende onderzoek. Het doel is om te bepalen welk beeld van de Nederlandse identiteit gevormd wordt middels teksten in de lesmethodes Nederlands die vandaag de dag gebruikt worden in het klaslokaal. Op basis van de resultaten van dit onderzoek zou er wellicht in de toekomst een verticale analyse gedaan kunnen worden van lesmethodes Nederlands om zo te bepalen hoe het beeld van de Nederlandse identiteit door de jaren heen veranderd is. Ook zou in een vervolgonderzoek meer aandacht besteed kunnen worden aan de didactiek die naar voren komt in de lesmethodes Nederlands.

De methodes die gebruikt zullen worden in het kader van de horizontale schoolboekanalyse, zijn in paragraaf 3.1 geïntroduceerd. Verder zal voor het analyseren van de teksten in de lesmethodes bepaald moeten worden naar

welke thema's gekeken kan worden. Dit werkt bij de lesmethodes Nederlands anders dan bij de lesmethodes geschiedenis. In dit onderzoek zal dan ook afgeweken worden van de manier van analyseren die gebruikt wordt in het onderzoek naar geschiedenismethodes. In geschiedenismethodes kan specifiek gekeken worden naar thema's die onderdeel uitmaken van de eindtermen, zoals 'de Reformatie', 'de Gouden Eeuw' of 'de Tweede Wereldoorlog' (Examenblad havo, 2018; Examenblad vwo, 2018). Deze eindtermen bepalen bij het schoolvak geschiedenis ook daadwerkelijk de tekstuele vakinhoud. Bij het schoolvak Nederlands ligt dit anders. De eindtermen van het schoolvak Nederlands bepalen de aan te leren vaardigheden (lezen, schrijven, spreken, kijken en luisteren), maar niet middels welke teksten en onderwerpen deze vaardigheden aan bod komen. Daarom moest er een andere manier ontworpen worden ter analysering van de verschillende teksten in de lesmethodes Nederlands.

De teksten die gebruikt worden in de lesmethodes Nederlands gaan meestal over tijdloze, maatschappelijke thema's die aansluiten bij de belevingswereld van de leerling. Tegelijkertijd moeten deze teksten ten dienste staan van een van de vaardigheden die de leerling moet trainen. Welke onderwerpen de teksten dus precies hebben, is volledig aan de auteurs van de lesmethodes. Hierdoor zou het lastig zijn om de lesmethodes Nederlands open te slaan met een vooraf vastgestelde thematische benadering in het achterhoofd. Het onderzoek moet anders ingestoken worden, maar uiteindelijk wel leiden tot een indeling in thema's omdat een thematische indeling zorgt voor een overzichtelijk onderzoek en uiteindelijk de mogelijkheid zal geven om data te labelen en te analyseren.

Om toch tot een indeling in thema's te kunnen komen, is allereerst begonnen met het verzamelen van data. Het eerste schoolboek is opengeslagen en alle observaties zijn genoteerd. Op basis van deze observaties ontstond er een lijst met onderwerpen waarin iedere tekst (en afbeelding) een plek kon krijgen. Er is gekozen voor zo breed mogelijk onderwerpen, zodat het daadwerkelijk zou kunnen leiden tot 'thema's' die voorkomen in alle lesmethodes. Zo is er gekozen voor het onderwerp 'eten en drinken' in plaats van bijvoorbeeld 'alcohol', 'religie' in plaats van bijvoorbeeld 'de islam' en '(plaats)namen' in plaats van bijvoorbeeld 'voornamen'. Uiteindelijk zijn al deze onderwerpen, die in ieder hoofdstuk en in iedere lesmethode bleven terugkeren, dan ook als thema opgenomen in een thematabel (zie bijlage I).

Voor het beantwoorden van de onderzoeksvraag van deze scriptie is het van belang om te bepalen welk beeld van de Nederlandse identiteit in de lesmethodes Nederlands gevormd wordt. Dit leidt automatisch tot een kwalitatieve analyse. Toch zijn de onderwerpen waar de schoolboekanalyse zich op zal richten de thema's geworden die het vaakst voorkomen in de lesmethodes (20>). Doordat deze getallen ook zijn weergegeven in de thematabel (zie bijlage I) lijkt het op het eerste gezicht alsof de scriptie gebaseerd is op een kwantitatieve onderzoeksmethode: per thema is immers geteld hoe vaak het voorkomt in de verschillende lesmethodes. Deze kwantitatieve benadering is echter alleen gebruikt om de eerste stap van dit onderzoek te kunnen zetten: het bepalen van een relevante thematische indeling. Een thema-indeling die zou ontstaan op basis van thema's die weinig tot bijna nooit voorkomen in de lesmethodes (<20), zou er ook toe kunnen leiden dat er op kwalitatief niveau weinig tot bijna niks over deze thema's te zeggen zou zijn. Hierdoor zou beantwoording van de onderzoeksvraag uitblijven. Een relevante thematische indeling zal dit voorkomen en kan straks gebruikt worden om kwalitatief dieper in te gaan op het voorkomen van een Nederlandse identiteit in de lesmethodes Nederlands.

Uiteindelijk is de thematabel dus een lijst geworden van twintig thema's die allemaal meer dan twintig keer in de lesmethodes voorkomen. Ook heeft ieder thema een eigen kleur gekregen. De kleur van het thema correspondeert met de kleuren in de lijst met verzamelde data. Deze twintig thema's zijn: seksuele moraal, keuzevrijheid, discussiecultuur, ouderschap, gezondheid, eten, feestdagen, doorzetten/verantwoordelijk voor eigen geluk, de Nederlandse taal, geschiedenis, vrouwen, (plaats)namen, kritische houding, vrijwillig geven en werken, geloof, privacy van misdadigers, geld, dierenwelzijn, hard werken en normen en waarden.

Om de thema's te kunnen analyseren, zal gebruik gemaakt worden van een contextanalyse zoals ontwikkeld door Pingel (2010). In de thematabel zal op basis van de contextanalyse gelet worden op twee zaken: **hoe** komen de verschillende dimensies aan bod en is deze benadering **cultureel divers**?

Hoe de verschillende thema's aan bod komen zal bepaald worden door alle gevonden informatie van een thema naast elkaar te leggen: alle onderdelen uit de analyse die gelabeld zijn als 'keuzevrijheid' worden naast elkaar gelegd, zo ook alle onderdelen uit de analyse die gelabeld zijn als 'discussiecultuur', 'vrouwen', 'ouderschap', 'hard werken', et cetera. Het algemene beeld dat hieruit gefilterd wordt, wordt samengevat in de kolom 'hoe?' in de thematabel in bijlage I. Vervolgens zal gefocust worden op het al dan niet interculturele karakter van de inhoud van de thema's. Dit is in de thematabel benoemd als 'culturele diversiteit': deze kolom laat zien of de inhoud van een thema zoals die voorkomt in de kolom 'hoe' verschillende culturen belicht, of er rekening wordt gehouden met minderheidsculturen in Nederland of dat er enkel aandacht is voor de meerderheidscultuur in Nederland.

De volledige analyse en de hierop gebaseerde thematabel met de thematische indeling en kwalitatieve bevindingen zijn terug te vinden in bijlage I van deze scriptie.

3.3 Methode vragenlijst

Om te bepalen of leerlingen zich kunnen identificeren met de Nederlandse identiteit zoals die vormgegeven wordt in de lesmethodes Nederlands en wat hiervan het gevolg is, zal een vragenlijst worden opgesteld (zie bijlage II). Deze vragenlijst zal worden afgenomen op twee verschillende scholen: een school waar de leerlingpopulatie vooral bestaat uit kinderen afkomstig uit de meerderheidscultuur en een school met een leerlingpopulatie die vooral afkomstig is uit minderheidsculturen. Op deze manier wordt gepoogd uiteindelijk evenveel leerlingen met een Nederlandse achtergrond de vragenlijst te laten invullen als leerlingen met een andere etnische achtergrond. Op beide scholen zullen twee klassen bevestigd worden: een havo- en een vwo-bouwenbouwklas. In totaal wordt er gerekend op ongeveer honderd leerlingen die een vragenlijst zullen invullen.

In de vragenlijst zullen tekstfragmenten, een afbeelding, uitleg en opdracht uit de lesmethodes getoond worden. Door verschillende bronnen uit de lesmethodes te gebruiken, is geprobeerd om de verschillende elementen weer te geven waarmee leerlingen zich al dan niet kunnen identificeren wanneer het een lesmethode betreft. Naar aanleiding van de bronnen zal de leerling gevraagd worden in hoeverre hij het eens is met de uitspraken of situaties die voorkomen in de bronnen (instemming), of hij gewoonten en gebruiken herkent (herkenning) en of hij het gevoel heeft dat de bronnen hem, als leerling, aanspreken (zie bijlage II).

Ter verduidelijking staat in Voorbeeld 1 een selectie vragen uit de vragenlijst. Deze vragen horen bij een tekstje over alcoholgebruik uit de vwo-methode *OpNiveau*. De [i] achter een vraag wijst op ‘instemming’, de [h] op ‘herkenning’ en de [a] op ‘aanspreken’.

Beantwoord onderstaande stellingen over de tekstjes over alcoholgebruik.

19. Ik vind het normaal dat jongeren alcohol drinken. [i]

- Eens
- Oneens

20. Ik herken het feit dat jongeren in Nederland veel alcohol drinken. [h]

- Eens
- Oneens

21. Als de tekst zegt ‘*Nederlandse jongeren drinken veel, veel te veel. Zij kunnen dan ook makkelijk aan alcohol komen*’ dan spreekt de tekst mij aan. Met andere woorden: de tekst geeft mij het gevoel dat ik een Nederlandse jongere ben. [a]

- Eens
- Oneens

Voorbeeld 1. Selectie vragen uit de gebruikte vragenlijst.

Zoals in Voorbeeld 1 te zien is, gaan de eerste twee vragen bij de gebruikte bron over alcohol in op herkenning en instemming. Deze vragen wijzen op *normatieve identificatie* van de leerling met de bron waarover hij bevraagd wordt. Normatieve identificatie heeft betrekking op expliciete regels, maar ook op meer impliciete tradities en omgangsvormen (WRR, 2007). De regels, tradities en omgangsvormen zijn in iedere cultuur weer anders, waardoor het zo zou kunnen zijn dat leerlingen die een niet-Nederlandse achtergrond hebben ook zijn opgegroeid met andere regels, tradities en omgangsvormen, wat terug te zien zou moeten zijn in de resultaten van de vragenlijst.

De derde vraag bij de gebruikte bron over alcohol focust op het aanspreken van de leerling. Deze vraag wijst op *emotionele identificatie* van de leerling met de bron waarover hij bevraagd wordt. Hierbij wordt gelet op de emotionele verbondenheid met een groep, in het geval van Voorbeeld 1 ‘de Nederlandse jongere’ (WRR, 2007).

De vragenlijst sluit af met een vraag die de *functionele identificatie* van een leerling meet. Als mens zijn er verschillende groepen waarmee soms wel en soms geen identificatie optreedt, los van de etnische achtergrond. Functionele identificatie ontstaat wanneer iemand zichzelf niet in eerste instantie ziet als onderdeel van een etnische groep, maar als een individu dat bij verschillende groepen kan horen ongeacht zijn afkomst. De leerling zal gevraagd worden in hoeverre hij zichzelf ziet als een Nederlandse leerling, of dat hij zichzelf eerder ziet als een Turkse, Marokkaanse of ‘andere’ leerling in Nederland en waarom dit zo is. Deze vraag zal inzicht bieden in de mate waarin de leerling zijn etnische achtergrond meeneemt in de identificatie met een bepaalde groep, in dit geval: de Nederlandse leerling.

Om ervoor te zorgen dat de vragenlijst niet teveel tijd in beslag neemt en om het analyseren van de resultaten te vergemakkelijken, zullen de vragen met bijbehorende antwoordmogelijkheden bij iedere bron zoveel mogelijk

opgebouwd zijn volgens de structuur die in Voorbeeld 1 te zien is. Dit betekent dat er bij iedere bron stellingen geformuleerd zullen worden die wijzen op normatieve of emotionele identificatie waarmee de leerling het 'eens' of 'oneens' kan zijn (Siniscalco & Auriat, 2005).

De antwoorden van de vragenlijst zullen perspectief bieden op de mogelijke ervaring van de leerling als gevolg van beeldvorming van de Nederlandse identiteit in lesmethodes Nederlands. Wanneer een leerling aangeeft dat er sprake is van een vorm van identificatie (normatief, emotioneel of functioneel), mag er geconcludeerd worden dat er inclusiviteit optreedt: de leerling voelt zich aangesproken. Als een leerling echter te kennen geeft dat er geen vorm van identificatie plaatsvindt, dan mag gesteld worden dat er sprake is van exclusiviteit: de leerling voelt zich uitgesloten. Mocht er geen enkele vorm van identificatie met de bronnen plaatsvinden, dan betekent dit niet dat er geen identiteitsvorming plaatsvindt. Integendeel! Identiteitsvorming ontstaat onder andere door het afzetten tegen een ander en dus door bij een bepaalde groep, omschrijving of situatie geen herkenning of instemming te ervaren (Grever & Ribbens, 2007). Doordat de leerling zich op dat moment de 'Ander' voelt, zou dat kunnen leiden tot gevoelens van angst, onbehagen, woede en onzekerheid die uiteindelijk kunnen leiden tot segregatie binnen het klaslokaal (Ghesquiere, Ermens en Vercammen, 2001; UNESCO, 2006).

3.4 Validiteit en betrouwbaarheid van het onderzoek

De schoolboekanalyse betreft een kwalitatief onderzoek. Bij een kwalitatief onderzoek is het lastig om de validiteit te waarborgen, omdat een onderzoeker zichzelf niet kan uitschakelen. Als blanke onderzoekster die werkzaam is op een multiculturele school, had ik van tevoren al een aantal aannames over de lesmethodes Nederlands. Deze aannames en gedachten zijn niet zomaar te negeren en zullen dan ook ongetwijfeld invloed hebben op de interpretaties van de inhoud van de lesmethodes Nederland.

Om mijzelf te herinneren aan mijn 'bias', maar ook om eerlijk en transparant te zijn naar de lezers van dit onderzoek, heb ik mijn verwachtingen (hypotheses) van de schoolboekanalyse voorafgaand aan het onderzoek geformuleerd en opgenomen in het theoretisch kader (zie hoofdstuk 2). Daarbij zal geprobeerd worden om de schoolboekanalyse zo inzichtelijk mogelijk te maken door alles wat opvalt te noteren en te labelen, alvorens het samen te voegen in een schema waarop de resultaten gebaseerd zullen worden. Hierdoor is terug te vinden waar de uitspraken in de resultatensectie vandaan komen. Achteraf zal er terugkomen worden op de hypotheses die in het begin van dit onderzoek zijn benoemd.

Een probleem bij de betrouwbaarheid van de vragenlijst is de mogelijkheid dat leerlingen sociaal wenselijk zullen antwoorden. In dit geval zal de interne validiteit van het onderzoek in gevaar komen. De vragen in de vragenlijst zullen daarom geformuleerd worden als neutrale stellingen, waarmee leerlingen het eens of oneens kunnen zijn. De vragen zullen niet gericht zijn op hun eigen gedrag, maar op hun mening over bepaald gedrag of gedachtegoed. De verwachting is dat dit minder persoonlijk is en daardoor ook minder aanleiding zal geven tot sociaal wenselijke antwoorden.

Tot slot is er in het geval van een vragenlijst met meerkeuzeantwoorden de mogelijkheid van toevalstreffers: een verschil tussen groepen kan toevalligerwijs zijn ontstaan. Om deze reden zullen eventuele verschillen tussen de

resultaten van de groepen getest worden op significantie, zodat het duidelijk zal worden of het verschil in de resultaten al dan niet op toeval berust.

4. Resultaten

In dit hoofdstuk zullen de resultaten van het onderzoek uiteengezet worden. Alle resultaten van de schoolboekanalyse (paragraaf 4.1) zijn gebaseerd op de thematabel uit de bijlage, waarin is aangegeven hoe een onderwerp in de lesmethodes benaderd wordt en of deze benadering al dan geen ruimte laat voor minderheidsculturen. Op basis van de schoolboekanalyse is er een vragenlijst tot stand gekomen. In paragraaf 4.2 zullen de resultaten van de vragenlijst uiteengezet worden om te verkennen in hoeverre er sprake zou kunnen zijn van inclusiviteit of exclusiviteit door het beeld van de Nederlandse identiteit dat in de verschillende lesmethodes naar voren komt.

4.1 Schoolboekanalyse

In hoofdstuk 3 is besproken hoe de verschillende thema's uit de thematabel tot stand zijn gekomen. Omdat het bespreken van twintig aparte thema's tot een onverwerkbaar hoeveelheid informatie zou leiden, is ervoor gekozen om in paragraaf 4.1 enkel de onderwerpen uit te werken waarin waardevolle observaties zijn gedaan met betrekking tot culturele diversiteit. Deze onderwerpen zijn onderverdeeld in de paragrafen '4.1.1 Multiculturele thema's' en '4.1.2 Monoculturele thema's'.

Tijdens het lezen van onderstaande resultaten moet bedacht worden dat de geciteerde zinnen en uitspraken niet afkomstig zijn van de auteurs van de lesmethodes. Zij hebben de teksten niet zelf geschreven, noch de afbeeldingen zelf gemaakt. De auteurs zijn enkel verantwoordelijk geweest voor het samenstellen van de methodes: zij hebben tekstfragmenten, artikelen en afbeeldingen geselecteerd die interessant zouden zijn voor leerlingen, zodat zij middels die teksten de te leren vaardigheden voor het vak Nederlands kunnen oefenen.

4.1.1 Multiculturele thema's

In deze paragraaf worden twee van de drie onderwerpen uit de thematabel uitgewerkt waarin de cultureel diverse samenleving van Nederland naar voren komt: feestdagen en speciale dagen en de Nederlandse taal. Er is gekozen voor deze onderwerpen omdat zij waardevol zullen zijn bij het beantwoorden van de hoofdvraag van dit onderzoek. Voor inzicht in de totstandkoming van onderstaande resultaten, wordt verwezen naar de thematabel in bijlage I.

4.1.1.1 Feestdagen en speciale dagen

De manier waarop het thema 'feestdagen' aan bod komt in de lesmethodes Nederlands laat duidelijk culturele diversiteit doorschemeren. Zo worden bij het thema 'feestdagen' niet alleen Kerst, Koningsdag en Pasen genoemd (pp. 30-31, *Nieuw Nederlands*, havo; p. 152, *Talent*), maar ook de Ramadan, het Suikerfeest en het Offerfeest (p. 64, *Nieuw Nederlands*, vwo; pp. 103-104, *OpNiveau*, havo). Hier moet echter wel een noot bij gemaakt worden: het benoemen van de feestdagen gebeurt in voorbeeldzinnen bij een uitleg en in oefeningen. Er worden dus geen teksten gewijd aan de verschillende, culturele feestdagen, maar zij worden kort aangestipt. Dat doet echter niets af aan het

feit dat er bij dit thema niet enkel aandacht is besteed aan de meerderheidscultuur, maar ook aan de minderheidsculturen van Nederland.

4.1.1.2 De Nederlandse taal

Een andere groen gekleurde kolom in de thematabel is de kolom die hoort bij het thema 'de Nederlandse taal'. Dat de kolom groen is gekleurd, komt voornamelijk door de lesmethode *OpNiveau*. In *Nieuw Nederlands* en *Talent* komt het thema 'de Nederlandse taal' een enkele aan bod en wanneer het besproken wordt, ligt de nadruk op straattaal of een 'slechte beheersing van de Nederlandse taal' door immigranten en de gevolgen hiervan voor hun kinderen (p. 73 & pp. 89-90, *Nieuw Nederlands*, havo; p. 192 & p. 260, *Nieuw Nederlands*, vwo). Verder wordt bij het bespreken van de herkomst van bepaalde Nederlandse woorden gesproken over het Grieks, Latijn, Engels, Frans en Duits (p. 185, *Talent*). In *OpNiveau* bespreken ze ook de niet-Westerse culturen wanneer het de herkomst van woorden betreft, zoals het Turks (p. 115, *OpNiveau*, havo).

In *OpNiveau* wordt uitgelegd dat de Nederlandse taal zoals men die vandaag de dag kent, ontstaan is door invloeden uit andere talen (p. 114, *OpNiveau*, havo; pp. 381-384, *OpNiveau*, vwo) en dat de Nederlandse taal vandaag de dag nog steeds verandert (p. 96, *OpNiveau*, havo). Dit betekent dat er in *OpNiveau* binnen het taalthema wordt gesproken over de invloeden vanuit andere talen op het Nederlands en, als gevolg hiervan, ook op invloeden vanuit andere culturen op het Nederlands. Multiculturaliteit binnen het thema 'de Nederlandse taal' uit zich in teksten die kijken naar de herkomst van woorden als 'ontvrienden' (p. 40, *OpNiveau*, havo), maar ook in teksten die gaan over de verschillende talen en culturen die samenkomen in straattaal of jongerentaal (p. 184, *OpNiveau*, havo), taalregisters (p. 84, *OpNiveau*, vwo) en in teksten die vooruit kijken: wat betekent de multiculturele samenleving van vandaag voor de Nederlandse taal van de toekomst (p. 120, *OpNiveau*, havo)? De lesmethode *OpNiveau* lijkt het taalthema dus aan te pakken om aandacht te besteden aan de verschillende talen en culturen die de Nederlandse taal hebben gevormd en nog zullen blijven vormen. In deze methode wordt de multiculturele samenleving van Nederland en de invloed hiervan op de Nederlandse taal en cultuur erkent en weergegeven.

4.1.2 Monoculturele thema's

In de bronnen uit de methodes kunnen fragmenten voorkomen als: 'Nederland heeft kernwaarden: tolerantie en saamhorigheid, verdraagzaamheid en solidariteit moet iedereen uitdragen. Buitenlanders moeten zich conformeren aan Nederlandse normen en waarden, ook ten opzichte van andersdenkende als het gaat om bijvoorbeeld religie of seksuele moraal' (p. 287, *Nieuw Nederlands*, havo) en 'Nederlanders houden er niet van als je je kop boven het maaiveld uitsteekt, want ze vinden dat mensen vooral gewoon moeten doen en niet moeten opvallen' (p. 305, *Nieuw Nederlands*, havo). 'Nederland heeft kernwaarden...' en 'Nederlanders houden er niet van als...' zijn spannende frases. Wanneer de leerling immers niet op een bepaalde manier is of ergens van houdt, is hij dan direct ook geen Nederlander? De manier van formuleren suggereert in ieder geval van niet.

Een ander fragment uit een van de bronnen in de lesmethodes spreekt over 'typisch Nederlandse gewoonten': 'De overheid zegt het karakter en de goede gewoonten van het openbare leven in Nederland te willen beschermen. Het is duidelijk dat alleen 'typisch Nederlandse' gewoonten op bescherming kunnen rekenen' (p. 347, *Nieuw*

Nederlands, havo). Een leerling zou zich kunnen afvragen wat die gewoonten zijn en of zijn gewoonten niet-Nederlands zijn. En zouden zijn niet-Nederlandse gewoonten dan 'niet goed' zijn?

Tekstfragmenten van bovenstaande soort kunnen leiden tot het gevoel er niet bij te horen en er misschien ook zelfs nooit bij te kunnen horen. Er ontstaat een wij-zijgevoel. In deze paragraaf wordt een aantal onderwerpen uit de thematabel uitgewerkt die een wij-zijgevoel zouden kunnen creëren of versterken: het zijn onderwerpen waarin geen culturele diversiteit is gevonden. Ook in deze paragraaf betreft het een selectie van onderwerpen die waardevol zullen zijn bij het beantwoorden van de hoofdvraag van dit onderzoek. Dit zijn de onderwerpen: afbeeldingen, liefdesmoraal, discussiecultuur, eten en drinken, geld, geloof en namen. Voor de overige onderwerpen wordt verwezen naar de thematabel in bijlage I.

4.1.2.1 Afbeeldingen

Een van de eerste dingen die naar voren kwam tijdens de schoolboekanalyse is het uiterlijk van de verschillende mensen die voorkomen op de afbeeldingen waarvan is besloten om ze te plaatsen in de lesmethodes. Over het algemeen zijn de mensen op de afbeeldingen blank. Dit is vooral het geval bij de methode *Nieuw Nederlands*. Af en toe komt er een afbeelding langs van iemand die niet blank is. Deze afbeeldingen verbeelden de niet-blanke mensen op veel verschillende manieren: als iemand met een leren jas en een strakke gezichtsuitdrukking (p. 342, havo), dansend of zittend in de zon (p. 345, havo), bij de microfoon in de Tweede Kamer in het kader van debatteren (p. 104, vwo) of als Albert Heijn-medewerker naast Zwarte Piet (p. 62, havo). Mensen met een niet-Nederlandse achtergrond worden dus door de visuele verbeelding op één lijn geplaatst met Zwarte Piet (afbeelding 4), of stereotyperend voorgesteld als iemand met een intimiderende uitstraling (afbeelding 1), maar ook als vrolijk (afbeelding 2) en intelligent (afbeelding 3).

Afbeelding 1.

Afbeelding 2.

Afbeelding 3.

Afbeelding 4.

In *OpNiveau* is er niet meer diversiteit op de afbeeldingen te vinden. Dit komt waarschijnlijk doordat er een aantal jongeren lijkt te zijn geselecteerd die leerlingen verbeelden en die in verschillende situaties zijn gefotografeerd (p. 101, havo of p. 172, vwo). Dit groepje leerlingen komt verschillende keren terug in de lesmethode en bestaat uit een aantal blonde meisjes (p.208, havo), een meisje met rood haar (p. 189, havo), een aantal blonde jongens (p. 101, havo) en twee jongens met donker haar (p. 236, havo). De jongens met donker haar lijken op sommige foto's van Nederlandse afkomst te zijn (afbeelding 5, p. 236, havo) en op andere foto's weer niet (afbeelding 6, p. 176/198, havo). In het informatieboek van *Talent* zijn geen afbeeldingen gevonden.

Afbeelding 5.

Afbeelding 6.

Zowel in *OpNiveau* als in *Nieuw Nederlands* blijken er dus maar weinig afbeeldingen te zijn met iemand die een niet-Nederlandse achtergrond heeft. De afbeeldingen in de methodes representeren niet de multiculturele samenleving van Nederland. De afbeeldingen die dit wel doen, slaan soms ook nog eens de plank mis, zoals de afbeelding met de stoere, boos kijkende jongen in leren jas of de Albert Heijn-medewerker die op de foto staat met twee Zwarte Pieten.

4.1.2.2 Liefdesmoraal

Naast de beperkte visuele weergave van de culturele diversiteit, komt ook in de tekstuele bronnen van de lesmethodes niet altijd duidelijk naar voren dat Nederland een multiculturele samenleving is. Een eerste voorbeeld blijkt uit het thema 'liefdesmoraal'.

Uit de teksten blijkt dat de liefdesmoraal in Nederland in nauw verband staat met de keuzevrijheid die iedereen geniet. Zo staat het iedereen in Nederland vrij te houden van wie hij wil en te trouwen met wie hij wil, of dit nou om een man-man, vrouw-vrouw of man-vrouw relatie gaat (p. 299, *Nieuw Nederlands*, vwo; pp. 275 & 280, *OpNiveau*, havo). Ook wordt er niet gek opgekeken van stellen die (willen) scheiden (p. 192, *Nieuw Nederlands*, havo; p. 26-28, *Nieuw Nederlands*, vwo; p. 145, *Talent*; p. 38-40, *OpNiveau*, vwo). Dit wordt dan ook op deze manier gepresenteerd in de lesmethodes: het is normaal dat iedereen met iedereen een relatie kan krijgen en ook weer kan beëindigen, en het is vreemd als men hier anders over denkt. Er wordt voorbijgegaan aan het feit dat dit een Westerse benadering van de zaken is. In niet-Westerse culturen hoeft een vrije liefdesmoraal helemaal niet zo vanzelfsprekend te zijn, of zou men dit misschien nog vrijer kunnen noemen dan de moraal die in Nederland heerst.

Daarnaast wordt het niet geschuwd om in de lesmethodes afbeeldingen te plaatsen van zoenende mensen of van tieners die tegen elkaar aanzitten of elkaar liefdevol omhelzen (pp. 15 & 276-277, *Nieuw Nederlands*, havo; p. 238, *OpNiveau*, havo). Dit kan voor leerlingen met een niet-Nederlandse achtergrond ongemakkelijk zijn. Het is dan ook goed dat een tekst in de havomethode van *Nieuw Nederlands* verder ingaat op verschillende culturele manieren van het uiten van de liefde in het openbaar en een andere houding ten opzichte hiervan erkent. Er wordt in deze tekst benoemd dat het uiten van liefde in het openbaar niet overal hetzelfde of even vanzelfsprekend is: 'De ideeën over hoe en wanneer een zoen al of niet gepast is, is per cultuur én per tijd verschillend' (p. 15). Ondanks deze ene tekst ligt de nadruk echter op het feit dat het 'normaal' is om keuzevrijheid te hebben wanneer het seksuele relaties betreft en dat het 'normaal' is om dit ook in het openbaar te uiten. Een Westerse benadering van het thema 'liefdesmoraal' staat dus centraal en wordt gepresenteerd als 'dé moraal'.

4.1.2.3 Ouderschap

In de bronnen uit de lesmethodes komt naar voren dat er in Nederland weinig sprake lijkt van hiërarchie: onderhandelen en discussiëren kan met ouders, leraren, werkgevers en politici (pp. 147 & 356, *Nieuw Nederlands*, havo; p. 143, *Nieuw Nederlands*, vwo; p. 169, *Talent*). In een tekst uit het vwo-boek van *OpNiveau* staat: 'Als burgers van een democratie hebben [westerlingen] het recht steeds overal openlijk kritiek op te leveren, oppositie te voeren en het oneens te zijn met elkaar en het systeem van de staat' (p. 244-245).

Het opzoeken van de discussie bij een 'meerdere', wat door mensen uit een andere cultuur kan worden gezien als een gebrek aan hiërarchie en respect, doet zich bijvoorbeeld ook voor in de opvoeding. Ouderschap in Nederland

lijkt gebaseerd te zijn op onderhandelingen met en de vrije ontwikkeling van een kind (p. 143, *Nieuw Nederlands*, vwo). In een tekst uit de havomethode van *Nieuw Nederlands* staat hierover: 'Autoritaire gezagsverhoudingen zijn onvoorstelbaar in de huidige tijd, waarin ouders in de eerste plaats geacht worden te luisteren naar kinderen en te overleggen, voordat ze hun iets verbieden' (p. 31). Het 'normaliseren' van deze manier van ouderschap is ook terug te vinden in een opdracht die van de leerling vraagt om te doen alsof hij een onderhandelingsgesprek met zijn ouders voert over de vraag of hij samen met zijn vriend/vriendin een week op vakantie mag (p. 172, *Nieuw Nederlands*, havo).

Bovenstaande omgang met ouders klinkt een Nederlandse leerling niet vreemd in de oren, maar kan veel vraagtekens oproepen bij een leerling uit een cultuur waar het normaal is dat kinderen hun ouders en docenten gehoorzamen en de zaken niet ter discussie stellen. In de methode *OpNiveau* is één keer een tegengeluid te horen in een artikel dat Westerse opvoeding in twijfel trekt: 'Kinderen mogen best horen dat het beter kan. Westerse opvoeders willen een kind tegen alles beschermen. Maar als je uitgaat van zwakte, wordt dat al snel een self-fulfilling prophecy' (p. 177-181, *OpNiveau*, vwo). In de rest van de bronnen uit de lesmethodes die gaan over ouderschap, wordt een beeld van een ouder-kindrelatie geschetst waar leerlingen met een niet-Nederlandse achtergrond zich mogelijk niet in kunnen vinden.

4.1.2.4 Eten en drinken

Binnen het thema 'eten' ligt de focus niet alleen op (het belang van) biologisch voedsel, maar wordt er ook veel gesproken over drank. Dit laatste kent een opvallende tegenstelling in alle methodes: enerzijds wordt in veel teksten benoemd dat Nederlandse jongeren al op te jonge leeftijd (te veel) alcohol drinken en wil men dit op een of andere manier een halt toeroepen (pp. 135 & 182, *Nieuw Nederlands*, vwo; pp. 91 & 168, *OpNiveau*, havo; pp. 18 & 24-25, *OpNiveau*, vwo). Anderzijds wordt in voorbeeldzinnen gezelligheid vaker dan eens in één adem genoemd met een biertje, wijntje of anderszins alcoholisch drankje. Voorbeelden hiervan zijn 'De oude Amsterdammer komt al 25 jaar lang op vrijdagmiddag om drie uur een paar borreltjes drinken in zijn stamcafé' (p. 261, *Nieuw Nederlands*, vwo), 'Toen zij een paar glazen wijn gedronken had, werd ze niet alleen vrolijk maar ook vertrouwelijk en begon ze te vertellen hoe de vork echt in de steel zat' (p. 243, *Nieuw Nederlands*, vwo) en 'Niettegenstaande het feit dat je te jong bent om alcohol te drinken, mag je op deze feestdag een slokje wijn!' (p. 73, *OpNiveau*, vwo).

De bronnen in de lesmethodes geven het drinken van alcohol dus zowel positief als negatief weer, maar wat in iedere bron hetzelfde blijkt te zijn: men drinkt alcohol. Het is mogelijk dat een leerling met een niet-Nederlandse achtergrond zich moeilijk met deze bronnen zal kunnen identificeren, want er zijn culturen waarin het drinken van alcohol helemaal geen gegeven is.

4.1.2.5 Geld

Vanuit de lesmethodes lijkt iedere inwoner van Nederland voldoende geld tot zijn beschikking te hebben. Een woordcombinatie die meer dan eens voorkomt in de methodes, is die van 'het rijke Westen' (p.258, *Nieuw Nederlands*, havo; p. 78 & 152, *Talent*). Voor een leerling die geen Nederlandse achtergrond heeft en uit een gezin komt waar iedere maand de eindjes aan elkaar geknoopt moeten worden, is de woordcombinatie 'het rijke Westen' ongelukkig gekozen. Ook wordt met deze woordgroep het Westen boven de rest van de wereld gezet, omdat iemand met (te)

weinig geld afhankelijk is van degene die wel geld heeft. Dit is terug te zien in de sociale vangnetten die Nederland rijk is, maar ook in het feit dat Nederland geld doneert aan landen die het minder hebben. De volgende voorbeeldzinnen laten doorschemeren dat het niet gewaardeerd wordt als er geld wordt gegeven aan landen die de financiële problemen aan 'zichzelf' te danken hebben: 'De zuidelijke Europese landen hebben hun betalingsbalans niet op orde' (p. 213, *Nieuw Nederlands*, havo), 'Nederland moet stoppen met geld lenen aan zuidelijke Europese landen' (p. 164, *Nieuw Nederlands*, vwo) en 'Ik kan maar niet geloven dat landen hun financiën niet op orde hebben' (p. 245, *Nieuw Nederlands*, havo).

Ondanks bovenstaande 'negatieve' zinnen over het geven van geld aan andere landen, probeert *Nieuw Nederlands* de leerlingen ook zelf kritisch te laten nadenken over ontwikkelingssamenwerking. Zo is een van de opdrachten dat zij een betoog schrijven over de stelling 'De Nederlandse overheid moet stoppen met het geven van ontwikkelingshulp' (p. 96, *Nieuw Nederlands*, havo) en kan er voor een overtuigende presentatie gekozen worden om te presenteren over het al dan niet doorzetten van ontwikkelingshulp (p. 144, *Nieuw Nederlands*, havo). Toch zijn zowel de stelling voor het betoog als het informerende blokje voor de overtuigende presentatie negatief geformuleerd, waardoor de leerling al gestuurd kan worden in zijn houding ten opzichte van ontwikkelingshulp.

De bronnen uit de lesmethodes die onder het thema 'geld' vallen, zijn weergegeven of geformuleerd vanuit het perspectief van 'de gever': het Westen. Culturele diversiteit binnen het thema 'geld' blijkt dan ook niet te worden aangeboden door de lesmethode.

4.1.2.6 Geloof

In de tekstuele bronnen die gelabeld zijn met het thema 'geloof' is het niet zozeer dat een religie meer aandacht krijgt dan een andere, maar vooral dat er benadrukt wordt dat Nederland een gesecculariseerde samenleving heeft. In een van de bronnen die geplaatst is in *Nieuw Nederlands* staat: 'Gelovigen, met hun ouderwetse rituelen en tradities, zien wij als barbaren. Wij daarentegen zijn moderne, weldenkende mensen, die vanuit onze eigen vrije wil handelen. Wij maken ons eigen leven, daar hebben wij geen god voor nodig. In een dergelijk concept is het uit den boze dat er een Hogere Macht of een collectief zou zijn waaraan je jezelf als individu ondergeschikt of dienstbaar zou maken: dat is iets voor slaven, niks voor ons' (p. 170-171, vwo). Ook andere tekstuele bronnen die gelabeld zijn met het thema 'geloof' benoemen vooral dat Nederland gesecculariseerd is (p. 253-254, *Nieuw Nederlands*, vwo; p. 88, *OpNiveau*, vwo), waarbij vaker dan eens een zekere minachting voor religie doorschemert. Een religie zou 'indoctrinatie' zijn, 'een onacceptabele vorm van dwang' door ouders (p. 166, *Nieuw Nederlands*, vwo) die niet thuishoort in het openbare leven, maar achter de voordeur zou moeten blijven (p. 170-171, *Nieuw Nederlands*, vwo). Teksten als dezen krijgen geen kritische tegenhanger in de methodes, waardoor religie (onbewust) als iets negatiefs wordt afgeschilderd.

4.1.2.7 Hard werken

Ook het beeld van de hard werkende Nederlander komt vaak naar voren: men heeft lange werkweken en de vrije tijd die beschikbaar is, wordt vaak nuttig ingevuld (pp. 46-48 & 350, *Nieuw Nederlands*, vwo). Een voorbeeld uit een van de tekstfragmenten die hierover gaat, is: 'Ook de vrije tijd dient blijkbaar maximaal 'gevuuld' te worden. [...] We zijn al

met al behoorlijk ver verwijderd geraakt van de klassieke gedachte dat rust en nietsdoen de grondslagen van een beschaving zijn' (p. 229-231, *OpNiveau*, vwo).

Het thema 'doorzetten en eigen verantwoordelijkheid' is verbonden aan het thema 'hard werken'. Dit betekent dat de artikelen die geplaatst zijn in de lesmethodes de nadruk leggen op het feit dat men zelf verantwoordelijkheid moet nemen en hard moet werken om iets te bereiken: vrouwen moeten zelf zorgen voor gelijke lonen (p. 230, *Nieuw Nederlands*, havo; p. 187, *Nieuw Nederlands*, vwo), leerlingen en studenten moeten zelf zorgen dat ze geen onderdeel gaan uitmaken van de zesjescultuur (p. 183-184, *OpNiveau*, vwo) en allochtonen moeten zelf zorgen dat zij goed integreren (p. 287, *Nieuw Nederlands*, havo): 'Buitenlanders moeten zich conformeren aan Nederlandse normen en waarden, ook ten opzichte van andersdenkende als het gaat om bijvoorbeeld religie of seksuele moraal' en 'Voorwaarde is dat zij onze normen en waarden eerbiedigen'. Voorbeelden van mensen met een niet-Nederlandse afkomst die dan ook gewaardeerd worden, zijn succesvolle Marokkaanse ondernemers en 'allochtonen' die participeren in de samenleving (p. 243, *Nieuw Nederlands*, vwo; p. 240, *Nieuw Nederlands*, havo). Met andere woorden: er is waardering voor degenen die met hard werken iets bereiken.

4.1.2.8 Namen

Naast aandacht voor culturele diversiteit in visuele en tekstuele bronnen, kan er ook in naamgebruik sprake zijn van het erkennen of ontkennen van multiculturaliteit. Zo wordt in *Nieuw Nederlands* veelal gebruik gemaakt van Nederlandse namen. In het havoboek komt pas op pagina 220 'Hakim' naar voren, een niet-Nederlandse naam. Ook de bekende Nederlanders, schrijvers en politici die worden aangehaald, zijn mensen met een Nederlandse afkomst. In *OpNiveau* is er sprake van afwisseling wanneer het naamgebruik betreft. Regelmatig worden hierin niet-Nederlandse namen aangehaald als Omar (p. 107 & 109, *OpNiveau*, havo), Amir (p. 108, *OpNiveau*, havo), Meryam (p. 34, *OpNiveau*, havo), Romano (p. 37, *OpNiveau*, havo) en Hamza (p. 435, *OpNiveau*, vwo).

Verder behandelen *Nieuw Nederlands* en *OpNiveau* bij de spelling van hoofdletters enkel Nederlandse namen (geen culturele diversiteit), terwijl in *Talent* ook een stukje van de uitleg wordt gewijd aan namen die geen Nederlandse afkomst hebben (wel culturele diversiteit), zoals de naam 'Mounir el Hasnaoui'.

Tot slot worden bij de spelling van het liggend streepje landnamen gekoppeld aan voorvoegsels. In het vwo-boek van *Nieuw Nederlands* is er sprake van 'anti-Russisch' en 'oer-Hollands' (p. 229). Het havoboek van *Nieuw Nederlands* is al genuanceerder door naast 'oer-Nederlands' ook te komen met 'pro-Russisch'. *OpNiveau* noemt 'on-Nederlands' (p. 104, havo) en *Talent* koppelt in de uitleg geen voorvoegsels als 'oer-' en 'anti-' aan landen. Naast de opvallend scherpe tegenstelling van de woorden 'anti-Russisch' en 'oer-Hollands' naast elkaar, wordt er in de lesmethodes met deze woorden onderstreept dat er zaken zijn die duidelijk aan een land of nationaliteit toe te schrijven zijn. Het zijn woorden die het wij-zijgevoel tussen groeperingen kunnen versterken.

4.1.3 Voorlopige conclusie

Bovenstaande uitgewerkte onderwerpen uit de lesmethodes *Nederlands* geven zaken weer die 'normaal' of 'omstreden' zouden zijn, zonder daarbij rekening te houden met het feit dat in andere culturen ons 'normaal' wel eens 'omstreden' kan zijn, of andersom. Zo is er de eerder genoemde kwestie van de 'normalisering' van alcohol, is

secularisatie 'beter' dan religie en staat hard werken hoog in het vaandel. Ook de invulling van wat 'goed ouderschap' zou zijn, behoeft met het oog op multiculturaliteit meer woorden dan de lesmethodes eraan vuil maken. Daarnaast zal een leerling met een niet-Nederlandse achtergrond zichzelf niet terug zien op de afbeeldingen met overwegend blanke mensen, waardoor hij zich niet kan identificeren met de mensen die getoond worden op de geselecteerde afbeeldingen.

Om te verkennen of de leerling zich inderdaad miskend voelt door de bronnen waaruit de lesmethodes zijn samengesteld, zal een groep leerlingen een vragenlijst voorgelegd krijgen waarvan de resultaten in de volgende paragraaf besproken zullen worden.

4.2 Vragenlijst

De vragenlijst is afgenomen bij 84 respondenten. De respondenten zaten bij elkaar in een havo- of vwo-bovenbouwklas verspreid over twee scholen, te weten: 45 leerlingen van het Sint-Gregorius College uit Utrecht en 39 leerlingen van het Comenius College uit Hilversum. De vragenlijsten zijn afgenomen in het klaslokaal tijdens een lesuur. De leerlingen deden ongeveer 20 minuten over het invullen van de vragenlijsten. Eén vragenlijst bleek achteraf onleesbaar te zijn, wat inhoudt dat in deze paragraaf de resultaten van 83 vragenlijsten besproken zullen worden.

In de vragenlijst kon geen aandacht besteed worden aan alle twintig thema's uit de thematabel. Dit zou hebben geleid tot ten minste zestig vragen, wat teveel zou zijn om bij leerlingen af te nemen in een lesuur. Er is dus een selectie gemaakt van onderwerpen die voorgelegd zijn aan de leerlingen. Er is gekozen voor de onderwerpen religie, keuzevrijheid, ouderschap, namen, alcohol (eten en drinken), tolerantie en een afbeelding. Door te kiezen voor deze onderwerpen worden verschillende vormen voor het aanbieden van lesmateriaal bevestigd, te weten: tekstfragmenten, een afbeelding, uitleg en een opdracht.

De vragenlijsten zijn voorgelegd aan zowel havo- als vwo-klassen, omdat er ook havo- en vwo-lesmethodes zijn geanalyseerd en gebruikt als basis voor de vragenlijst. Hoewel het interessante resultaten zou kunnen opleveren wanneer er onderscheid gemaakt wordt tussen de resultaten van havo- en vwo-leerlingen, is de focus van dit onderzoek het verschil in identificatie met de lesmethode tussen leerlingen met een Nederlandse en niet-Nederlandse achtergrond. In dit onderzoek zal daarom geen onderscheid worden gemaakt in de resultaten van havo-leerlingen ten opzichte van de resultaten van vwo-leerlingen.

Binnen dit onderzoek zal allereerst per school uitgezocht worden hoeveel leerlingen een Nederlandse of niet-Nederlandse afkomst hebben. Hiervoor geldt dat leerlingen met een niet-Nederlandse afkomst zelf in een ander land geboren zijn of ten minste één ouder hebben die in een ander land geboren is.

Wanneer deze getallen zijn verkregen, zal bepaald worden in hoeverre er sprake is van identificatie met de in de vragenlijst getoonde inhoud van de lesmethodes op het niveau van instemming, herkenning en aanspreken. Voorbeeld 1 uit paragraaf 3.3 zal hieronder nogmaals worden weergegeven om te verduidelijken hoe tot de cijfers van de mate van identificatie is gekomen. Voor de volledige vragenlijst wordt verwezen naar bijlage II.

Beantwoord onderstaande stellingen over de tekstjes over alcoholgebruik.

19. Ik vind het normaal dat jongeren alcohol drinken. [i]

- Eens
- Oneens

20. Ik herken het feit dat jongeren in Nederland veel alcohol drinken. [h]

- Eens
- Oneens

21. Als de tekst zegt *'Nederlandse jongeren drinken veel, veel te veel. Zij kunnen dan ook makkelijk aan alcohol komen'* dan spreekt de tekst mij aan. Met andere woorden: de tekst geeft mij het gevoel dat ik een Nederlandse jongere ben. [a]

- Eens
- Oneens

Voorbeeld 1. Selectie vragen uit de gebruikte vragenlijst.

Bij iedere bron uit de lesmethode die aangehaald wordt in de vragenlijst, horen ten minste drie vragen volgens de structuur die te zien is in Voorbeeld 1: er is een vraag die ingaat op instemming met de bron (er staat dan [i] achter de vraag), een vraag die ingaat op herkenning van datgene wat in de bron wordt aangehaald (er staat dan [h] achter de vraag) en een vraag die bepaalt of de leerling zich aangesproken voelt door de bron (er staat dan [a] achter de vraag). Iedere vraag heeft twee antwoordmogelijkheden: eens en oneens. Wanneer de leerling kiest voor 'eens' is er sprake van identificatie met de bron. Wanneer de leerling kiest voor 'oneens' is er geen sprake van identificatie met de bron.

De uitkomsten zullen per vorm van identificatie (instemmen, herkennen of aanspreken) samengenomen worden, maar de verschillende vormen van identificatie zullen ook bij elkaar worden opgeteld om zo tot een algemene score van identificatie met de inhoud van de lesmethodes te komen. De cijfers hiervoor zijn verkregen door gemiddelde score per respondent op de i- h- en a-vragen apart en samen te berekenen. Deze gemiddelde scores zijn cijfers tussen de 1 en de 2, immers: op de vragenlijst had de respondent enkel de keus tussen eens (score 1) of oneens (score 2). De gemiddelde scores bevatten twee decimalen en verschillen veel van elkaar. Er is daarom voor gekozen om de gemiddelden af te ronden op helen: alle gemiddelde scores tussen de 1,00 en de 1,49 zijn afgerond naar 1 (wat inhoudt dat er identificatie plaatsvindt), terwijl alle gemiddelde scores tussen de 1,50 en de 1,99 zijn afgerond naar 2 (wat inhoudt dat er geen identificatie plaatsvindt). Om de mate van identificatie te bepalen, zal er in het vervolg van dit onderzoek gebruik gemaakt worden van deze afgeronde gemiddelden.

Nadat de informatie over normatieve en emotionele identificatie is verkregen, zal gekeken worden naar vraag 26 die de mate van functionele identificatie van de leerlingen meet. Uiteindelijk zal de vraag centraal staan in hoeverre er een significant verschil is te vinden in de mate van (verschillende vormen van) identificatie met de bronnen uit de lesmethode tussen leerlingen van een Nederlandse en leerlingen van een niet-Nederlandse afkomst.

Om te bepalen of er sprake is van een opvallend resultaat bij een of enkele vragen, zal vooraf aan de tests de score per vraag in twee decimalen uiteengezet worden (tabel 1.1). Dit kan helpen om inzicht te krijgen in de

totaalscores die in de volgende paragrafen aan bod komen. Hoe dichter bij de 1 er gescoord wordt, hoe meer sprake er is van identificatie. Hoe dichter er bij de 2 gescoord wordt, hoe minder sprake er is van identificatie.

Tabel 1.1 Aantal N ingevuld en gemiddelde scores per vraag

Vraag en vorm van identificatie	Ingevuld N	Missend N	Gemiddelde score
Vraag 3 De tekst geeft mij het gevoel dat ik een Nederlander ben [a]	80	3	1,80
Vraag 4 Ik hoor bij het woordje 'wij' [a]	81	2	1,47
Vraag 5 Ik vind keuzevrijheid heel belangrijk [i]	83	0	1,02
Vraag 6 Ik zie om mij heen dat mensen in Nederland zin en richting kunnen geven aan hun eigen leven [h]	82	1	1,05
Vraag 7 Ik heb het gevoel dat ik bij 'de Westerse cultuur' hoor [a]	81	2	1,26
Vraag 8 Ik vind het normaal om te onderhandelen/discussiëren met mijn ouders [i]	80	3	1,06
Vraag 9 Leeftijdgenoten om mij heen discussiëren regelmatig met hun ouders [h]	83	0	1,52
Vraag 10 Het woordje 'je' in de opdracht spreekt mij persoonlijk aan [a]	83	0	1,66
Vraag 13 Ik heb het gevoel dat uitleg 1 rekening houdt met mijn leefwereld [a]	81	2	1,49
Vraag 14 Ik heb het gevoel dat uitleg 2 rekening houdt met mijn leefwereld [a]	80	3	1,29
Vraag 15 Ik vind dit een goede afbeelding bij het hoofdstuk 'Examens' [i]	81	2	1,07
Vraag 16 De leerlingen op de foto lijken op de leerlingen op mijn school [h]	83	0	1,29
Vraag 17 De foto geeft mij het gevoel een Nederlandse leerling te zijn [a]	81	2	1,43
Vraag 18 Ik vind het normaal dat jongeren alcohol drinken [i]	82	1	1,45
Vraag 19 Als ik oud genoeg ben, drink ik (nog steeds) alcohol [i]	81	2	1,38
Vraag 20 Ik herken het feit dat Nederlandse jongeren veel alcohol drinken [h]	83	0	1,11
Vraag 21 De tekst geeft mij het gevoel dat ik een Nederlandse jongere ben [a]	83	0	1,69
Vraag 22 Ik vind het belangrijk dat iedereen mag zijn wie hij is, ook op religieus en seksueel gebied [i]	82	1	1,04
Vraag 23 Ik zie dat mensen in Nederland niet graag gek doen en geloven in de uitspraak: 'Doe maar gewoon, dan doe je al gek genoeg' [h]	83	0	1,60
Vraag 24 Als ik deze tekst lees, dan voel ik mij een Nederlands [a]	81	2	1,64

Uit tabel 1.1 blijkt dat er op de instemmings-vragen over het algemeen dichtbij 1 gescoord wordt, wat betekent dat er sprake is van identificatie. Dit staat tegenover de vragen die gericht zijn op het gevoel aangesproken te worden: hier wordt op bijna alle vragen hoger gescoord (1,40 of meer). Er lijkt uit de tabel een algemene trend waar te nemen: op de instemmingsvragen vindt de meeste identificatie plaats, op de herkenningsvragen al iets minder en op de vragen die gericht zijn op aanspreken wordt het minst hoog gescoord wanneer het identificatie betreft. Door middel van berekeningen in een statistiekprogramma zal in de volgende paragrafen (paragraaf 4.2.2, paragraaf 4.2.3 en paragraaf 4.2.4) deze trend getest worden en zal worden bepaald of er binnen deze trend een significant verschil waar te nemen is tussen leerlingen met een Nederlandse en leerlingen met een niet-Nederlandse achtergrond.

Tot slot moet genoemd worden dat bij de verschillende tests die uitgevoerd zijn de vragen 1, 2, 11 en 12 zijn weggelaten. Op basis van Cronbachs α (.58) kan gesteld worden dat deze vragen niet in gelijke mate meten wat de rest van de vragen meten bij de respondenten. Dit kan komen doordat de vragen 1 en 2 niet zozeer betrekking hebben op het bijbehorende tekstfragment, maar ook los daarvan beantwoord kunnen worden, en doordat de vragen 11 en 12 andere antwoordmogelijkheden hebben dan de opties 'eens' en 'oneens' die alle andere vragen wel hebben. Om de resultaten van de vragenlijst toch bruikbaar te maken, zijn daarom deze vragen in onderstaande berekeningen weggelaten, waardoor er een Cronbachs α van .70 geldt.

4.2.1 Resultaten Sint-Gregorius College

Op het Sint-Gregorius College hebben 45 leerlingen de vragenlijst ingevuld. Van hen hebben 24 leerlingen een Nederlandse afkomst en 21 leerlingen een niet-Nederlandse afkomst. In tabel 2.1 is bij 'instemming' en 'herkenning' te zien dat over het algemeen geldt dat de leerlingen met een Nederlandse afkomst zich goed normatief kunnen identificeren met de lesmethodes (respectievelijk 96% en 88%). Bij de leerlingen met een niet-Nederlandse afkomst geldt echter dat slechts twee derde zich normatief kan identificeren, wat betekent dat ongeveer een derde zich niet normatief kan identificeren met de inhoud van de lesmethodes die is geselecteerd voor de vragenlijst (respectievelijk 38% en 33%).

Opvallend zijn de resultaten bij de emotionele identificatie ('aanspreken'). Bij de leerlingen met een Nederlandse afkomst is een sterke daling in de mate van identificatie te zien en ontstaat er verdeeldheid: 50% van deze leerlingen kan zich wel emotioneel identificeren met de inhoud van de lesmethodes, terwijl de andere 50% aangeeft zich hiermee niet emotioneel te kunnen identificeren. Ook bij de leerlingen met een niet-Nederlandse afkomst is een interessante wijziging in de getallen waar te nemen: bijna allemaal geven zij aan zich niet emotioneel te kunnen identificeren met de inhoud van de lesmethodes (95%). Slechts één leerling met niet-Nederlandse afkomst geeft het tegenovergestelde aan. Deze scores komen overeen met de 'aflopende trend' die is waargenomen op basis van tabel 1.1: de instemmingsvraag leidt tot de hoogste score op identificatie, de herkenningsvraag scoort al lager en de vraag die focust op het gevoel aangesproken te worden door de betreffende bron leidt tot de laagste score op identificatie.

Tabel 2.1: mate van normatieve en emotionele identificatie Sint-Gregorius College

	Nederlandse afkomst			niet-Nederlandse afkomst		
	Wel	Niet	Totaal	Wel	Niet	Totaal
	identificeren	identificeren		identificeren	identificeren	
Instemming N	23	1	24	13	8	21
Instemming %	96%	4%	100%	62%	38%	100%
Herkenning N	21	3	24	14	7	21
Herkenning %	88%	12%	100%	67%	33%	100%
Aanspreken N	12	12	24	1	20	21
Aanspreken %	50%	50%	100%	5%	95%	100%

Wanneer bovenstaande getallen van de normatieve en emotionele identificatie opgeteld worden, ontstaan er waardes die aangeven in hoeverre leerlingen zich over het algemeen kunnen identificeren met de bronnen van de lesmethodes Nederlands die gebruikt zijn voor de vragenlijst (tabel 2.2). Er blijkt dat 83% van de leerlingen met een Nederlandse afkomst zich hiermee kan identificeren, tegenover slechts 19% van de leerlingen met een niet-Nederlandse afkomst. Met een chi-kwadraattoets is berekend dat er op het Sint-Gregorius College een significant verschil in identificatie bestaat tussen de leerlingen met een Nederlandse afkomst en leerlingen met een niet-Nederlandse afkomst. Leerlingen met een Nederlandse afkomst kunnen zich dus vaker identificeren met de inhoud van de lesmethodes Nederlands dan leerlingen met een niet-Nederlandse afkomst ($\text{Chi}^2 = 18,6; \text{df} = 1; p < 0,001$).

Tabel 2.2: mate van algemene identificatie Sint-Gregorius College

	Nederlandse afkomst			niet-Nederlandse afkomst		
	Wel	Niet	Totaal	Wel	Niet	Totaal
	identificeren	identificeren		identificeren	identificeren	
Algemene identificatie N	20	4	24	4	17	21
Algemene identificatie %	83%	17%	100%	19%	81%	100%

Tot slot is het interessant om te kijken naar de functionele identificatie van de leerlingen op basis van de tekstfragmenten, afbeelding en opdracht uit de lesmethodes die aangehaald zijn in de vragenlijst. Het betreft hier vraag 26 uit de vragenlijst, die van de leerling vraagt om aan te geven hoe hij zich voelt: een Nederlandse leerling, een Turkse leerling in Nederland, een Marokkaanse leerling in Nederland of Anders, namelijk. In tabel 2.3 is te zien dat 50% van de ondervraagde leerlingen op het Sint-Gregorius College zich een Nederlandse leerling voelt. Het merendeel van deze 50% heeft een Nederlandse afkomst. De andere 50% van de ondervraagde leerlingen voelt zich dus geen Nederlandse leerling.

Opvallend is dat er veel spreiding is onder de leerlingen met een niet-Nederlandse afkomst: leerlingen voelen zich een Nederlandse leerling (19%), een Turkse leerling in Nederland (24%), een Marokkaanse leerling in Nederland

(19%) of 'anders' (38%). Er valt misschien te zeggen dat leerlingen met een Nederlandse afkomst gemakkelijk aankruisen dat zij een Nederlandse leerling zijn, terwijl deze vraag bij leerlingen met een niet-Nederlandse afkomst tot enige twijfel heeft geleid over de manier waarop zij zichzelf zien. Of deze twijfel over het zelfbeeld altijd al aanwezig is of veroorzaakt wordt door de lesmethodes Nederlands, is iets waarop in paragraaf 4.2.4 zal worden teruggekomen.

Tabel 2.3: mate van functionele identificatie Sint-Gregorius College

Ik zie mijzelf als...				
	...een Nederlandse leerling	...een Turkse leerling in Nederland	...een Marokkaanse leerling in Nederland	...anders
Nederlandse afkomst (N=23)	18 (N)	1 (N)	0 (N)	4 (N)
	78%	4%	0%	17%
niet-Nederlands afkomst (N=21)	4 (N)	5 (N)	4 (N)	8 (N)
	19%	24%	19%	38%
Totaal (N=44)	22 (N)	6 (N)	4 (N)	12 (N)
	50%	14%	9%	27%

4.2.2 Resultaten Comenius College

Van het Comenius College hebben 39 leerlingen de vragenlijst ingevuld. Eén leerling heeft de vragenlijst ingevuld met twee kleuren: roze en blauw. Hierdoor was de vragenlijst niet leesbaar. Dit heeft ertoe geleid dat de tests die zijn uitgevoerd in SPSS cijfers berekenen over de 38 vragenlijsten die wel leesbaar zijn ingevuld. Van deze 38 leerlingen zijn er 29 met een Nederlandse afkomst en 9 met een niet-Nederlandse afkomst. In tabel 3.1 is te zien dat er op het Comenius College veel overeenstemming is wanneer het de normatieve identificatie betreft. Er is hierin geen onderscheid te zien tussen de leerlingen met een Nederlandse afkomst en de leerlingen met een niet-Nederlandse afkomst. Iedere ondervraagde leerling lijkt zich normatief te kunnen identificeren met de inhoud van de lesmethodes die geselecteerd is voor de gebruikte vragenlijst.

Bij de emotionele identificatie vindt er echter, net als bij het Sint-Gregorius College, een verandering plaats. Nog maar twee derde van de ondervraagde leerlingen met een Nederlandse afkomst kan zich identificeren (65%), tegenover een derde van de leerlingen met een niet-Nederlandse afkomst (33%). Met andere woorden: wanneer het emotionele identificatie betreft, lijken de leerlingen met een niet-Nederlandse afkomst op het Comenius College zich ineens veel minder goed te kunnen identificeren met de inhoud van de lesmethodes in vergelijking met hun scores op normatieve identificatie én ten opzichte van de emotionele identificatie van hun leeftijdgenoten met een Nederlandse afkomst. Deze scores komen minder overeen met de 'aflopende trend' die is waargenomen in tabel 1.1: op het Comenius College scoren de instemmings- en herkenningsvragen bijzonder hoog op identificatie. Wel blijkt er opnieuw, net als in tabel 1.1 en 2.1, veel minder sprake van emotionele identificatie dan normatieve identificatie.

Tabel 3.1: mate van normatieve en emotionele identificatie Comenius College

	Nederlandse afkomst			niet-Nederlandse afkomst		
	Wel identificeren	Niet identificeren	Totaal	Wel identificeren	Niet identificeren	Totaal
Instemming N	29	0	29	9	0	9
Instemming %	100%	0%	100%	100%	0%	100%
Herkenning N	28	1	29	9	0	9
Herkenning %	97%	3%	100%	100%	0%	100%
Aanspreken N	19	10	29	3	6	9
Aanspreken %	65%	35%	100%	33%	67%	100%

Ook voor het Comenius College zullen de scores op normatieve en emotionele identificatie samengenomen worden om te bepalen in hoeverre leerlingen zich over het algemeen al dan niet kunnen identificeren met de geselecteerde inhoud uit de lesmethodes Nederlands. Uit de getallen in tabel 3.2 blijkt bijna iedereen zich hiermee te kunnen identificeren, ongeacht het feit of de leerling een Nederlandse of niet-Nederlandse afkomst heeft. Met een chi-kwadraattoets en de Fisher's exact toets is dan ook berekend dat er op het Comenius College geen significant verschil in identificatie bestaat tussen de leerlingen met een Nederlandse en leerlingen met een niet-Nederlandse afkomst ($\chi^2 = 0,32$; $df = 1$; $p = 1$). Eventuele verschillen in de mate van identificatie tussen leerlingen met een Nederlandse of een niet-Nederlandse afkomst op het Comenius College berusten dus op toeval.

Tabel 3.2: mate van algemene identificatie Comenius College

	Nederlandse afkomst			niet-Nederlandse afkomst		
	Wel identificeren	Niet identificeren	Totaal	Wel identificeren	Niet identificeren	Totaal
Algemene identificatie N	28	1	29	9	0	9
Algemene identificatie %	97%	3%	100%	100%	0%	100%

Tot slot zal de functionele identificatie van de leerlingen op het Comenius College berekend worden. In tabel 3.3 is te zien dat geen enkele leerling zichzelf ziet als een Turkse of een Marokkaanse leerling in Nederland. Het merendeel van de leerlingen, drie vierde (78%), ziet zichzelf als een Nederlandse leerling. Een vierde (22%) van de leerlingen ziet zichzelf als 'anders'. Ook bij de functionele identificatie valt op dat er geen verschil is te vinden tussen de leerlingen met een Nederlandse afkomst en de leerlingen met een niet-Nederlandse afkomst ($p = 1$). In beide gevallen voelt drie vierde zich een Nederlandse leerling (respectievelijk 79% en 75%) en een vierde zich 'anders' (respectievelijk 21% en 25%).

Tabel 3.3: mate van functionele identificatie Comenius College

	Ik zie mijzelf als...			
	...een Nederlandse leerling	...een Turkse leerling in Nederland	...een Marokkaanse leerling in Nederland	...anders
Nederlandse afkomst (N=28)	22 (N)	0 (N)	0 (N)	6 (N)
	79%	0%	0%	21%
niet-Nederlands afkomst (N=8)	6 (N)	0 (N)	0 (N)	2 (N)
	75%	0%	0%	25%
Totaal (N=36)	28 (N)	0 (N)	0 (N)	8 (N)
	78%	0%	0%	22%

4.2.3 Algemene resultaten

In deze sectie zullen de resultaten van de leerlingen van het Sint-Gregorius College en het Comenius College samengenomen worden, om tot algemene resultaten te komen. In totaal zijn er 83 vragenlijsten die geanalyseerd kunnen worden en is er één vragenlijst die buiten beschouwing wordt gelaten omdat deze niet leesbaar is ingevuld. Van de 83 leerlingen die een vragenlijst hebben ingevuld, hebben er 53 een Nederlandse afkomst en 30 een niet-Nederlandse afkomst. De vraag die centraal staat in deze scriptie is in hoeverre leerlingen met een al dan niet Nederlandse afkomst zich aangesproken voelen door delen van de inhoud van de lesmethodes Nederlands. In het licht van deze vraag is het interessant om te bekijken in hoeverre er sprake is van samenhang tussen functionele identificatie en de normatieve en emotionele identificatie: is er een wisselwerking tussen het gevoel van de leerling deel uit te maken van de meerderheidscultuur en de mate van identificatie met de inhoud van de lesmethodes?

Voordat deze samenhang berekend zal worden, zal allereerst worden gekeken naar de algemene identificatie van de leerling (normatief en emotioneel) met de lesmethode en de functionele identificatie van de leerling. Uit tabel 4.1 blijkt dat leerlingen met een Nederlandse afkomst zich normatief en emotioneel kunnen identificeren met de bronnen in de vragenlijst die afkomstig zijn uit de lesmethodes Nederlands (91%), terwijl er verdeeldheid is onder de leerlingen met een niet-Nederlands afkomst. Van deze groep kan de meerderheid (57%) zich niet identificeren met de bronnen zoals die aangeboden wordt in de lesmethodes Nederlands. Met een chi-kwadraattoets is berekend dat er een significant verschil in identificatie bestaat tussen de leerlingen met een Nederlandse afkomst en leerlingen met een niet-Nederlandse afkomst ($\chi^2 = 21,9$; $df = 1$; $p < 0,001$). Hierdoor kan gesteld worden dat leerlingen met een Nederlandse afkomst zich op basis van deze vragenlijst significant vaker normatief en emotioneel kunnen identificeren dan leerlingen met een niet-Nederlandse afkomst.

Tabel 4.1: mate van algemene identificatie van beide scholen

	Nederlandse afkomst			niet-Nederlandse afkomst		
	Wel identificeren	Niet identificeren	Totaal	Wel identificeren	Niet identificeren	Totaal
Algemene identificatie N	48	5	53	13	17	30
Algemene identificatie %	91%	9%	100%	43%	57%	100%

In tabel 4.2 is te zien dat leerlingen met een Nederlandse afkomst zich over het algemeen ook een Nederlandse leerling voelen (78%). Hier tegenover staan de percentages van leerlingen met een niet-Nederlandse achtergrond: slechts 34% ziet zichzelf als een Nederlandse leerling. De overige 66% ziet zich als een Turkse leerling in Nederlands, een Marokkaanse leerling in Nederland of 'anders'. In totaal ziet bijna twee derde van de ondervraagde leerlingen zichzelf als een Nederlandse leerling en ziet ruim een derde zichzelf anders. Deze getallen komen overeen met het totaal aantal vragenlijsten dat bekeken kan worden voor de functionele identiteit: bijna twee derde van deze vragenlijsten zijn van leerlingen met een Nederlands afkomst (62%) en ruim een derde van de vragenlijsten is ingevuld door leerlingen met een niet-Nederlandse afkomst (38%).

Tabel 3.2: mate van functionele identificatie van beide scholen

	Ik zie mijzelf als...			
	...een Nederlandse leerling	...een Turkse leerling in Nederland	...een Marokkaanse leerling in Nederland	...anders
Nederlandse afkomst (N=28)	40 (N) 78%	1 (N) 2%	0 (N) 0%	10 (N) 20%
niet-Nederlands afkomst (N=8)	10 (N) 34%	5 (N) 17%	4 (N) 14%	10 (N) 35%
Totaal (N=36)	50 (N) 62%	6 (N) 8%	4 (N) 5%	20 (N) 25%

Om te kunnen berekenen in hoeverre er sprake is van samenhang tussen de normatieve en emotionele identificatie en de functionele identificatie, zijn er twee kolommen van de functionele identificatie samengenomen. De antwoordmogelijkheden 'een Turkse leerling in Nederland' en 'een Marokkaanse leerling in Nederland' zijn samengenomen tot een nieuw antwoord: 'Ik zie mijzelf niet als een Nederlandse leerling'. Door het samennemen van deze twee kolommen, ontstaat er een frequentietabel waarvan met een chi-kwadraattoets de significantie kan worden berekend en vervolgens met een Cramér's V toets de samenhang tussen de twee variabelen kan worden bepaald.

Tabel 4.3: invloed van identificatie op het zelfbeeld van de leerling

		Wel identificatie	Geen identificatie
Ik zie mijzelf als...	...een Nederlandse leerling.	47 (N) 80%	3 (N) 14%
	...geen Nederlandse leerling.	0 (N) 0%	10 (N) 48%
	...anders, namelijk.	12 (N) 20%	8 (N) 38%
	Totaal	59 (N) 100%	21 (N) 100%

Uit de samengevoegde kruistabel 4.3 blijkt na een chi-kwadraattoets dat er een significant verschil bestaat tussen de mate waarin identificatie plaatsvindt en het zelfbeeld van de leerlingen ($\chi^2 = 40,6$; $df = 2$; $p < 0,001$). Te zien is dat leerlingen die zich kunnen identificeren met de bronnen uit de lesmethodes die zijn aangehaald in de vragenlijst, zichzelf over het algemeen ook zien als een Nederlandse leerling. Hiertegenover staan de scores van de leerlingen die zich niet kunnen identificeren met de bronnen uit de lesmethodes die zijn aangehaald in de vragenlijst: daarvan ziet 86% zich niet als een Nederlandse leerling, of als 'anders'. Er blijkt samenhang te zijn tussen identificatie en het zelfbeeld: Cramér's V is 0,71. Het gevoel van inclusiviteit of exclusiviteit bij de leerling hangt dus samen met de mate waarin hij zich kan identificeren met de bronnen uit de lesmethodes Nederlands. Uit deze resultaten is niet vast te stellen of de mate van identificatie het zelfbeeld beïnvloedt of andersom, maar enkel dat deze aspecten niet volledig losstaan van elkaar.

5. Conclusie en discussie

In deze paragraaf zullen de resultaten die in paragraaf 4 verkregen zijn uit de schoolboekanalyse en de vragenlijst samengenomen worden. Op basis daarvan zullen er conclusies getrokken worden en verklaringen gegeven worden voor de resultaten die gevonden zijn, maar ook voor de resultaten die mogelijk zijn uitgebleven. Verder zal er teruggekomen worden op de validiteit en de betrouwbaarheid van het onderzoek (zie paragraaf 3.4) en tot slot zullen

aanbevelingen gedaan worden: allereerst aan uitgeverijen en docenten met betrekking tot het samenstellen en gebruik van de lesmethodes en er zal geëindigd worden met aanbevelingen voor vervolgonderzoek naar de inhoud van lesmethodes en de impact hiervan op leerlingen.

5.1 Conclusie

De deelvraag die met de schoolboekanalyse beantwoord wordt, luidt: *Welk beeld van de Nederlandse identiteit wordt geconstrueerd in drie veelgebruikte havo/vwo-bovenbouwmethodes Nederlands?* Op basis van de thematabel is vast te stellen welk beeld van de Nederlandse identiteit naar voren komt in drie veelgebruikte lesmethodes Nederlands voor de bovenbouw in het voortgezet onderwijs.

Uit de schoolboekanalyse bleek allereerst dat er maar drie thema's zijn waar een cultureel divers geluid in doorklinkt. Twee daarvan werden in dit verslag uitgelicht. Zo worden binnen het thema 'feestdagen' niet alleen Kerst, Koningsdag en Pasen genoemd, maar ook de Ramadan, het Suikerfeest en het Offerfeest. Ook binnen het thema 'de Nederlandse taal' is er aandacht voor andere talen en culturen die invloed hebben op de Nederlandse taal door artikelen te plaatsen over straattaal, de herkomst van woorden en de Nederlandse taal van de toekomst.

Toch lijkt de Nederlandse identiteit zoals die naar voren komt in de lesmethodes Nederlands vooral gefocust te zijn op de meerderheidscultuur in Nederland. De afbeeldingen waarop iemand met een niet-Nederlandse achtergrond wordt weergegeven, zijn zeldzaam en soms ongelukkig gekozen door die persoon met Zwarte Piet af te beelden (afbeelding 7), of juist intimiderend: met een strakke gezichtsuitdrukking en een leren jas (afbeelding 8).

Afbeelding 7.

Afbeelding 8.

Daarnaast komt er in de lesmethodes het beeld van een vrije liefdesmoraal naar voren, wat zich onder andere uit in een tolerante houding tegenover scheidingen en homoseksualiteit: 'Liefde voor hetzelfde geslacht kan genetisch bepaald zijn en is dus geen keuze. Homohaat daarentegen is cultureel bepaald en veel culturen accepteren homofilie niet' (pp. 275-276, *OpNiveau*, havo). Ook kijkt men niet raar op van uitingen van liefde in het openbaar, zoals een omhelzing of een zoen (p. 15, *Nieuw Nederlands*, havo).

Vervolgens bleek dat in de ouder-kindrelatie zoals die in de methodes verbeeld wordt, sprake is van weinig tot geen hiërarchie. Een kind kan en mag in discussie gaan omdat hij het oneens is, of kritiek leveren: 'Autoritaire

gezagsverhoudingen zijn onvoorstelbaar in de huidige tijd, waarin ouders in de eerste plaats geacht worden te luisteren naar kinderen en te overleggen, voordat ze hun iets verbieden' (p. 31, *Nieuw Nederlands*, havo).

Tevens wordt binnen het thema 'eten en drinken' het beeld geschetst dat het 'normaal' is om alcoholische dranken te nuttigen, hoewel er wel kanttekeningen geplaatst worden bij de minimum leeftijd door bijvoorbeeld te stellen dat de 'leeftijdsgrens voor het alcoholgebruik verhoogd moet worden naar 21 jaar' (p. 135, *Nieuw Nederlands*, vwo).

Verder wordt het beeld gepresenteerd dat er aan geld in 'het rijke Westen' geen gebrek is. Dit geldt wordt binnen de nationale grenzen gedeeld middels sociale vangnetten, maar ook internationaal wordt er gedeeld met landen die het financieel niet zo goed hebben. Ontwikkelingshulp is echter niet iets vanzelfsprekends: er wordt over gediscussieerd of dit wel nodig is, en ook leerlingen worden middels opdrachten aangespoord om zich hierover een mening te vormen.

Ook binnen het thema 'geloof' worden de minderheidsculturen van Nederland genegeerd. Niet omdat er één enkele religie wordt geprezen of de grond in wordt geboord, maar omdat alle religies over één kam worden gescheerd. Een religie is 'ouderwets' of een 'indoctrinatie' die 'achter de voordeur' hoort. Nederland is gesecculariseerd en bestaat uit 'moderne, weldenkende mensen' die 'geen god nodig' hebben.

Een ander beeld dat door de bronnen in de lesmethodes Nederlands gecreëerd wordt, is een cliché: het beeld van de hardwerkende Nederlander. Door hard te werken krijgt hij waardering en is hij verantwoordelijk voor zijn eigen geluk. Dit is een uitgangspunt dat voor alle inwoners van Nederland lijkt te gelden: scholier, man, vrouw of immigratieachtergrond, men is zelf verantwoordelijk voor wat men wil bereiken.

Ten slotte bleek ook in de uitleg en in de opdrachten een bepaald beeld van 'de Nederlander' naar voren te komen door het veelvuldig gebruik van Nederlandse namen en het minimale aanhalen van niet-Nederlandse namen. Zo draait het in *Nieuw Nederlands* en *OpNiveau* in de uitleg over de spelling van namen om typisch Nederlandse namen als 'Arie van der Wal'. Er wordt niet verwezen naar de spelling van niet-Nederlandse namen. Daarbij wordt in de methodes gebruik gemaakt van woordcombinaties als oer-Hollands, on-Nederlands en anti-Russisch: woordcombinaties die gebruikt kunnen worden als afbakening van een nationaal beeld.

Bovenstaande voorbeelden van nationale beeldvorming binnen de lesmethodes Nederlands zijn volgens de theorie van de imagologie onvermijdelijk geweest: mensen categoriseren onbewust, zo ook de auteurs van de lesmethodes. Hierdoor zijn de lesmethodes Nederlands niet anders dan media, waarin gebruikgemaakt wordt van 'mediale herhalingen' om een beeld van de Nederlandse identiteit te creëren. De vraag die voortkomt uit de schoolboekanalyse is in hoeverre leerlingen de beeldvorming opmerken en zich hierdoor aangesproken of juist buitengesloten voelen. Voelt een leerling zich nog wel 'Nederlands' als het zijn van een Nederlander op een bepaalde, specifieke manier wordt tentoongesteld?

Met een vragenlijst is verkend in hoeverre leerlingen zich aangesproken of uitgesloten zouden kunnen voelen door de beeldvorming in de lesmethodes Nederlands. Dit is getest door leerlingen tekstfragmenten, een afbeelding, een uitleg en een opdracht uit de lesmethodes voor te leggen en ze vervolgens te bevragen op normatieve identificatie (vragen op instemmings- en herkenningniveau), emotionele identificatie (vragen op aanspreekniveau) en functionele

identificatie. De deelvraag die met deze vragenlijst beantwoord wordt, luidt: *Leidt de beeldvorming van een Nederlandse identiteit in de lesmethodes tot een gevoel van inclusiviteit of exclusiviteit bij leerlingen?*

Tijdens het afnemen van de vragenlijst bleek al dat de bronnen die aangehaald worden een gevoel van uitsluiting kunnen oproepen. Dit kwam naar voren in een opmerking van een leerling van het Sint-Gregorius College, die zei: 'Wordt deze enquête ook afgenomen op andere scholen, zoals de Werkplaats?' In deze ene zin zit al een zekere mate van identiteitsvorming: 'wij' als het Sint-Gregorius College, een multiculturele school, en 'andere scholen' of 'zij' als de Werkplaats, de 'Nederlandse' scholen.

Bovenstaande opmerking was een voorbode van de resultaten, want daaruit blijkt dat er interessante verschillen aan te wijzen zijn. Allereerst is er een opvallend verschil te ontdekken tussen de normatieve en emotionele identificatie van de leerlingen. De leerlingen met een Nederlandse achtergrond kunnen wel instemmen met de bronnen van de lesmethodes en herkennen wat er wordt beschreven (normatieve identificatie), maar een derde voelt zich niet aangesproken (emotionele identificatie). Ook bij leerlingen met een niet-Nederlandse achtergrond is er een verschil waar te nemen tussen het instemmen met en herkennen van bronnen, en het gevoel persoonlijk aangesproken te worden door diezelfde bronnen. Met andere woorden: er is minder emotionele identificatie dan dat er normatieve identificatie is.

Ten tweede blijken de leerlingen met een Nederlandse achtergrond op het Sint-Gregorius College zich significant beter te kunnen identificeren met de bronnen uit de lesmethodes dan de leerlingen met een niet-Nederlandse achtergrond, terwijl er op het Comenius College geen verschil is waar te nemen tussen de twee groepen.

Wanneer de resultaten van het Sint-Gregorius College en het Comenius College samengenomen worden, blijkt dat de leerlingen met een Nederlandse achtergrond zich significant beter kunnen identificeren met de bronnen uit de lesmethodes Nederlands dan leerlingen met een niet-Nederlandse achtergrond.

De laatste vraag die beantwoord dient te worden, is in hoeverre identificatie met de bronnen uit de lesmethode samenhangt met het zich al dan niet kunnen identificeren met de meerderheidscultuur in Nederland. In het geval van dit onderzoek gaat het om identificatie met de 'Nederlandse leerling' (functionele identificatie). Op basis van de Cramérs V score van 0,71 blijkt er in de resultaten van deze vragenlijst samenhang te zijn tussen de mate van identificatie van de leerling met de lesmethode en het gevoel van de leerling dat hij onderdeel is van de meerderheidscultuur. Dit betekent dat een inclusief of exclusief gevoel bij de leerling niet losstaat van de bronnen in de lesmethode: de leerling zou door de inhoud van de lesmethode gesterkt kunnen worden in het gevoel niet bij de meerderheidscultuur horen, of een exclusief gevoel bij de leerling zou kunnen leiden tot weinig identificatie met de inhoud van de lesmethode.

Samengevat lijkt het beeld van de Nederlandse identiteit in de lesmethodes Nederlands vaker niet dan wel ruimte te laten voor andere culturen: maar enkele thema's worden benaderd vanuit de culturele diversiteit die Nederland rijk is. Anders gezegd: er lijkt weinig ruimte te zijn voor leerlingen met een andere culturele achtergrond. Zowel door de gekozen tekstuele inhoud als door de geselecteerde afbeeldingen wordt er in de lesmethodes onbewust een *self-image* gepresenteerd, een beeld van 'de Nederlander', waar de leerling met een niet-Nederlandse achtergrond zich mogelijk niet mee kan identificeren. Uit de theorie bleek dat dit nationale beeld van 'de Nederlander' niet noodzakelijk ook de werkelijkheid is, maar zo wordt het wel gepresenteerd. Als gevolg hiervan zou

de niet-Nederlandse leerling zich dus kunnen gaan afzetten tegen de culturele meerderheid, waar hij impliciet volgens de bronnen uit de lesmethodes geen deel van uitmaakt. Wanneer dat gebeurt, is er sprake van segregatie.

Dit onderzoek is een eerste stap om te verkennen in hoeverre leerlingen zich aangesproken of uitgesloten voelen door nationale beelden die geschetst worden in lesmethodes Nederlands. De hoofdvraag van deze scriptie was:

Welk beeld van een Nederlandse identiteit komt naar voren in drie veelgebruikte havo/vwo-bovenbouwmethodes Nederlands en in hoeverre voelen leerlingen met een andere etnische achtergrond zich hierdoor aangesproken of uitgesloten?

Het gaat een stap te ver om op basis van de resultaten van dit onderzoek te beweren dat de lesmethodes Nederlands integratie of segregatie versterken door het beeld van 'de Nederlander' dat geschetst wordt middels de gekozen inhoud, maar er komt wel naar voren dat er niet te licht gedacht moet worden over het effect dat de inhoud van de lesmethodes kan hebben op het gevoel van de leerling dat hij onderdeel uitmaakt van de meerderheidscultuur. Uit de resultaten blijkt dat een significante meerderheid van de leerlingen met een niet-Nederlandse achtergrond die deelnamen aan dit onderzoek, zichzelf niet ziet als een Nederlandse leerling. Dit zelfbeeld kan door veel factoren worden veroorzaakt: de manier waarop mensen gewoonlijk met hen omgaan, de familie waar ze uit komen, de wijk waarin ze opgroeien en de school waarop ze zitten. Toch is op basis van de resultaten van dit verkennende onderzoek niet uit te sluiten dat de beeldvorming van een Nederlandse identiteit in de bronnen van de lesmethodes Nederlands invloed heeft op de manier waarop de leerling met een niet-Nederlandse achtergrond naar zichzelf kijkt, en dus op zijn gevoel al dan niet onderdeel te zijn van de meerderheidscultuur.

5.2 Discussie

In deze paragraaf zal een aantal opvallende resultaten in een breder perspectief geplaatst worden. Daarnaast zal de validiteit en betrouwbaarheid van het onderzoek besproken worden.

5.2.1 Resultaten in breder perspectief

Allereerst kwam uit de schoolboekanalyse naar voren dat het beeld van de Nederlandse identiteit zoals die gevormd wordt in de lesmethodes weinig ruimte laat voor culturele minderheden. Dit is geen vreemd resultaat, maar juist in lijn met de twee uitgangspunten die in de inleiding van deze scriptie benoemd zijn. Het eerste uitgangspunt is dat de auteurs van de lesmethodes onbewust een beeld hebben van wat Nederland is. Daarnaast wordt een identiteit vormgegeven door afzetting tegen de Ander. Oftewel: identiteit creëert een 'wij' en een 'zij'. Een meerderheidscultuur tegenover minderheidsculturen. Beide van bovenstaande uitgangspunten kunnen bewust voorkomen, maar komen veelal juist onbewust voor.

Dat er sprake is van onbewuste beeldvorming, betekent niet dat het schouderophalend aan de kant kan worden geschoven. Uit de vragenlijst blijkt immers dat leerlingen de beeldvorming in de teksten opmerken en dat ze daar ook op reageren. Een van de opvallende resultaten is dat er op het Comenius College geen significant verschil is waargenomen tussen de leerlingen van Nederlandse en niet-Nederlandse afkomst. Dit zou kunnen komen doordat

het Comenius College de meerderheidscultuur representeert: een ruime meerderheid van de leerlingen is van een Nederlandse afkomst. De enkele leerling die geen Nederlandse afkomst heeft, is hierdoor wel ondergedompeld in de meerderheidscultuur. De leerlingen van het Comenius College kunnen zich dan ook goed identificeren met de beeldvorming die in de bronnen van de vragenlijst naar voren komt. Deze leerlingen lijken zich onderdeel te voelen van de meerderheidscultuur.

Dit zou ook het verschil op het Sint-Gregorius College kunnen verklaren tussen de Nederlandse en niet-Nederlandse leerlingen. Immers, het Sint-Gregorius College is een stadsschool en representeert hiermee de vele verschillende minderheidsculturen die Nederland rijk is. Er is geen 'meerderheidscultuur' waarin de leerlingen worden ondergedompeld, maar er is sprake van verschillende kleinere culturen die allemaal naast elkaar bestaan. Het is dan ook niet vreemd dat veel leerlingen van het Sint-Gregorius College aangeven zich minder te kunnen identificeren met de fragmenten uit de vragenlijst en zich geen onderdeel voelen van de meerderheidscultuur.

Tot slot blijkt uit de vragenlijst dat de gekozen tekstfragmenten, afbeelding, opdracht en uitleg samenhangen met het gevoel van exclusiviteit bij niet-Nederlandse leerlingen. Er valt niet te zeggen dat de inhoud van lesmethodes exclusiviteit, en dus segregatie, in de hand werkt. Er spelen immers bijzonder veel factoren mee bij segregatie, zoals de omgeving waarin het kind opgroeit, waar hij naar school gaat en welke vrienden hij heeft. Toch blijkt het gevoel van exclusiviteit bij leerlingen ook samen te hangen met de inhoud van de lesmethodes, waardoor hier rekening mee gehouden moet worden door docenten en educatieve uitgeverijen. Voor concrete aanbevelingen voor docenten en educatieve uitgeverijen wordt verwezen naar paragraaf 5.4.

5.2.2 Validiteit en betrouwbaarheid van het onderzoek

De verwachting was dat het beeld van de Nederlandse identiteit dat naar voren zou komen in de lesmethodes Nederlands voorbij zou gaan aan de vele culturele minderheden die Nederland rijk is. Deze verwachting lijkt te zijn uitgekomen, maar zoals in paragraaf 3.4 al genoemd is, betreft de schoolboekanalyse een kwalitatief onderzoek. Hierbij is het lastig om de validiteit te waarborgen, omdat het als onderzoeker onmogelijk is om jezelf uit te schakelen. Mijn aannames en gedachten over het onderwerp 'beeldvorming' zijn niet zomaar uit te schakelen en zullen dan ook ongetwijfeld invloed hebben gehad op mijn interpretaties van de inhoud van de lesmethodes Nederland. Dit is een tekortkoming van het onderzoek, maar helaas onvermijdelijk.

Er is geprobeerd om de schoolboekanalyse zo inzichtelijk mogelijk te maken door alles wat opviel te noteren en te labelen, alvorens het samen te voegen in de thematabel waarop de resultaten zijn gebaseerd. Hierdoor is terug te vinden waar de uitspraken in de resultatensectie vandaan komen.

Ook is geprobeerd om bij iedere conclusie over beeldvorming in de lesmethodes een tekst te vinden die het tegenovergestelde beweert, of in elk geval een meer genuanceerd of cultureler divers beeld presenteert. Op deze manier is geprobeerd recht te doen aan de daadwerkelijke inhoud van de lesmethodes.

Daarnaast is er geprobeerd om met de tekstfragmenten, afbeelding, opdracht en uitleg in de vragenlijst het beeld van de Nederlandse identiteit aan te houden dat ook de lesmethodes uitdragen. Van tevoren was de verwachting dat deze beeldvorming zou leiden tot een gevoel van exclusiviteit bij leerlingen met een andere etnische

achtergrond, en ook deze verwachting lijkt te zijn uitgekomen. Een tekortkoming van dit onderzoek is echter dat niet de volledige lesmethodes aan de leerlingen voorgelegd konden worden, maar dat er bronnen gekozen moesten worden. Met andere woorden: in de vragenlijst mist context doordat er maar een klein stukje van de lesmethodes uitgelicht. Het is dus reëel om te bedenken dat de resultaten van de vragenlijst wellicht zijn veroorzaakt door de gekozen bronnen, en niet zozeer door de lesmethodes als geheel. De resultaten van de vragenlijst zouden dan iets zeggen over de mate waarin leerlingen zich door de gekozen bronnen buitengesloten voelen, in plaats van de mate waarin zij zich door de lesmethodes buitengesloten voelen. Ook al komen de bronnen uit de lesmethodes en zeggen de resultaten dus wel degelijk iets over het gevoel aangesproken of buitengesloten te worden door bepaalde inhoud van de lesmethodes, toch zou de aanvulling van bijvoorbeeld een diepte-interview kunnen leiden tot meer genuanceerde resultaten. Tijdens het afnemen van interviews zouden immers de lesmethodes erbij gepakt kunnen worden en zou er de mogelijkheid zijn om door te vragen bij een leerling om zo te bepalen of zij zich aangesproken of uitgesloten voelen door de lesmethodes als geheel.

De afsluitende vraag van de vragenlijst (vraag 26) zou inzicht moeten bieden in de mate waarin de leerling zijn etnische achtergrond meeneemt in de identificatie met een bepaalde groep. In het geval van de huidige vragenlijst kan de leerling kiezen uit 'een Nederlandse leerling', 'een Turkse leerling in Nederland', 'een Marokkaanse leerling in Nederland' of 'Anders, namelijk...'. Voor de betrouwbaarheid van deze vraag was het wellicht beter geweest om de eerste antwoordmogelijkheid neutraler te formuleren, bijvoorbeeld als 'een leerling in Nederland'. Doordat er nu gekozen is voor de antwoordmogelijkheid 'een Nederlandse leerling' bestaat er de kans dat de aandacht van de leerling juist is gestuurd naar afkomst, terwijl deze vraag had moeten meten in hoeverre de leerling zichzelf los ziet van zijn afkomst. Wat ook discutabel is, is dat deze vraag over functionele identificatie aan het einde van de vragenlijst gesteld wordt. Hierdoor kan het zijn dat de vragenlijst invloed heeft gehad op het gevoel van de leerling wel of niet bij de 'Nederlandse leerling' te horen. De vraag had wellicht tot andere resultaten geleid als het aan het begin van de vragenlijst geplaatst was, of los van de vragenlijst was voorgelegd. Hoewel bij een interview vaak geen generaliseerbare resultaten te behalen zijn omdat er gewerkt wordt met een kleine groep proefpersonen, was het voor dit verkennende onderzoek toch een mogelijkheid geweest om dit onderzoeksinstrument te hanteren naast de vragenlijst. Met de huidige vragenlijst is dan wel gekozen voor meer externe validiteit, maar doordat de vragenlijst niet volledig, maar slecht gedeeltelijk, meet wat er beoogd wordt te meten (in- en exclusiviteit door enkel de gekozen bronnen in plaats van door de lesmethodes) komt in dit geval de constructvaliditeit in het geding.

Tot slot is het onduidelijk of de leerlingen daadwerkelijk uitsluiting ervaren wanneer in de vragenlijst naar voren komt dat zij zich niet kunnen identificeren met een bron. In een interview was ook deze kwestie te ondervangen geweest door vervolgvragen te stellen en zo te controleren of de interpretatie van het gedrag van de leerling ook de juiste interpretatie is. Daarmee vormt dit onderzoek slechts een poging tot verkenning van de invloed van lesmethodes en beeldvorming binnen het bredere debat, en zal er vervolgonderzoek gedaan moeten worden om te bepalen in hoeverre lesmethodes leerlingen daadwerkelijk aanspreken of buitensluiten.

5.3 Aanbevelingen

Dit onderzoek zal afsluiten met aanbevelingen die gedaan worden op basis van de resultaten en conclusies van dit onderzoek. Allereerst zal in deze paragraaf aandacht besteed worden aan docenten Nederlands in het voortgezet onderwijs: wat kunnen zij in hun praktijk met de resultaten van dit verkennende onderzoek? In paragraaf 5.4.2 zullen er aanbevelingen gedaan worden voor de educatieve uitgeverij. Tot slot zullen er aanbevelingen gedaan worden voor eventueel vervolgonderzoek naar een Nederlandse identiteit in lesmethodes Nederlands en het effect hiervan op leerlingen met een Nederlandse en niet-Nederlandse achtergrond.

5.3.1 Aanbevelingen docenten

In de inleiding van dit onderzoek is gewezen op een situatie met betrekking tot de spelling van namen die zich voordeed in een klaslokaal. De leerlingen vroegen aan de docent hoe de spelling van hoofdletters zou zijn van niet-Nederlandse namen en of die namen ook op de toets zouden komen. De docent antwoordde automatisch dat dit geen toetsstof zou zijn omdat de methode het niet aanbood, wat leidde tot teleurstelling en een wij-zijgevoel in het klaslokaal. Deze situatie had voorkomen kunnen worden als de docent had kunnen anticiperen op de vraag, of had geweten wat er achter deze vraag schuilging: het gevoel er niet bij te horen.

Het is dan ook allereerst van belang dat er onder docenten Nederlands een bewustzijn is van de Nederlandse identiteit die gevormd wordt door de verschillende teksten en afbeeldingen in de lesmethodes. Er moet de realisatie zijn dat het uitsluiten van leerlingen door de inhoud van een lesmethode niet enkel speelt bij de vakken geschiedenis en maatschappijleer, maar ook bij het vak Nederlands. Pas als men zich dit realiseert, kan segregatie in het klaslokaal voorkomen of herkend en opgevangen kan worden.

De tweede aanbeveling ligt voor de hand en zou altijd aan de orde moeten zijn: ken de leerlingen. Niet iedere leerling heeft hetzelfde nodig van een docent. Wat voor de een heel gevoelig ligt, kan voor de ander nooit een kwestie zijn geweest. Door de leerlingen te kennen, zal de docent kunnen voorspellen welke vragen zij zullen hebben en waar zij inhoudelijk tegenaan zullen lopen.

De laatste aanbeveling volgt uit de twee eerdergenoemde aanbevelingen: bereid de lessen goed voor. Weet welke stof er behandeld gaat worden en weet welke teksten, afbeeldingen of voorbeeldzinnen hiervoor gebruikt worden in de lesmethode. Anticipeer op de reactie van verschillende leerlingen of de volledige klas: wat zullen zij vinden van wat zij te zien of te lezen gaan krijgen? De docent zal uiteindelijk de brug moeten vormen tussen zijn leerlingen en de lesmethode om zo de informatie gepersonaliseerd over te kunnen brengen. Wanneer er bijvoorbeeld gebruik gemaakt wordt van een tekst die enkel gericht is op de culturele meerderheid, dan is het van belang dat niet enkel de te leren vaardigheid, maar ook de inhoud van de tekst tijdens de les ter sprake komt. Het is aan de docent om te bepalen hoe die inhoud naar voren gaat komen. Als het onderwerp niet heel gevoelig ligt, kan er bijvoorbeeld een klassengesprek gevoerd worden over de inhoud. Ook kan de docent een extra tekst aanleveren of een filmpje aanzetten die het betreffende onderwerp nogmaals belicht, maar met oog voor meerdere culturen. Verder zou de klas aangespoord kunnen worden om zelf aanvullende informatie op te zoeken en zich een goed onderbouwde mening te vormen over het onderwerp. In het geval van de uitleg van hoofdlettergebruik had de docent dankzij een goede

voorbereiding ook zelf de vraag over de niet-Nederlandse namen aan de groep kunnen stellen, waarmee hij de brug had gevormd tussen de lesmethode en de leerlingen.

De lesmethodes Nederlands zullen nooit voor iedere les of iedere leerling alles kunnen aanbieden wat nodig is. Iedere school in Nederland is anders, en zelfs binnen een school verschillen de klassen van elkaar. Dit is de reden dat de docent de sleutelfiguur is wanneer de leerling in contact komt met een lesmethode. De docent dient op de hoogte te zijn van de beeldvorming van een nationale identiteit en zal dit een plek moeten geven binnen zijn lessen.

5.3.2 Aanbevelingen educatieve uitgeverij

Zoals eerder aangegeven zullen de lesmethodes Nederlands nooit voor iedere les of iedere leerling alles kunnen aanbieden wat nodig is. Toch zijn er nog wel stappen die door educatieve uitgeverijen gezet kunnen worden ter verbetering van de lesmethodes Nederlands op het gebied van culturele diversiteit.

De eerste stap betreft de afbeeldingen in de lesmethodes: hier zou meer culturele diversiteit uit naar voren moeten komen. Dit houdt in dat er ook mensen afgebeeld worden die geen Nederlandse achtergrond hebben, en dat er bij het afbeelden van mensen ook rekening wordt gehouden met de manier waarop zij worden afgebeeld. De afbeelding van de debatterende leerling uit de methode *Nieuw Nederlands* is een voorbeeld van een afbeelding die recht doet aan leerlingen met een niet-Nederlandse afkomst (afbeelding 9).

Afbeelding 9.

Naast het toevoegen of vervangen van afbeeldingen, kan ook het verwijderen van bepaalde inhoud leiden tot verbetering van de lesmethodes. Zo zijn er momenteel gevoelige zaken opgenomen in de lesmethodes Nederlands die ook vermeden kunnen worden. Een voorbeeld hiervan is de ongelukkige woordcombinatie 'het rijke Westen'. Deze woordcombinatie komt meerdere malen voor in de verschillende methodes, maar voegt voor het vak Nederlands niets toe. Deze woordcombinatie zou dan ook verwijderd kunnen worden uit de methodes.

Uiteraard dient niet alles dat gevoelig ligt verwijderd te worden. Tekstbronnen waarin gevoelige onderwerpen besproken worden (taalachterstanden bij gezinnen met een niet-Nederlandse afkomst) of waarin gepleit wordt voor een monocultureel aspect (bijvoorbeeld voor secularisatie boven religie) moeten geplaatst kunnen worden, maar daar hoort dan ook een tekst tegenover te staan die het onderwerp vanuit een ander perspectief benadert. Nu komt het voor dat er meerdere artikelen geplaatst worden die allemaal één standpunt of perspectief belichten van een bepaalde kwestie, terwijl die ruimte in de methode ook gebruikt kan worden om verschillende meningen over of perspectieven

op een onderwerp te plaatsen. Op deze manier zou er van de verschillende onderwerpen een zo breed mogelijk beeld geschetst kunnen worden voor de leerlingen.

Verder is het voor de auteurs van een lesmethode Nederlands van belang dat er ook in de uitleg en het aanbieden van informatie over de regels van het Nederlands rekening wordt gehouden met een multiculturele samenstelling van klassen. Een grote groep leerlingen die niet in Nederland geboren is of ouders heeft die niet in Nederland geboren zijn, heeft baat bij een extra uitleg. Dit betekent dat er in een lesmethode verwezen zou kunnen worden naar een meer uitgebreide toelichting bij bepaalde onderwerpen, zoals bij het onderdeel 'lidwoorden'. Ook in het gebruik van namen is het tijd om oog te hebben voor de verschillende niet-Nederlandse namen die Nederland rijk is.

Middels bovenstaande punten wordt gepleit om de lesmethodes een beeld van de Nederlandse identiteit te laten uitstralen dat recht doet aan de multiculturele samenleving die Nederland vandaag de dag is. Alleen door naast de meerderheidscultuur ook de verschillende minderheidsculturen een plek te geven in de lesmethodes, kunnen de methodes een afspiegeling worden van wat de Nederlandse samenleving daadwerkelijk is.

5.3.3 Aanbevelingen vervolgonderzoek

In vervolgonderzoek naar beeldvorming van de Nederlandse identiteit in lesmethodes Nederlands zouden de lesmethodes door mensen van verschillende afkomsten geanalyseerd kunnen worden. Deze analyses zouden naast elkaar gelegd kunnen worden om zo een meer objectieve analyse te vormen dan de analyse van één persoon.

Ook zou op basis van de thematabel één thema uitgekozen kunnen worden om uit te diepen. Wanneer er gekozen wordt voor één thema zouden alle lesmethodes Nederlands geanalyseerd kunnen worden, in plaats van slechts drie.

Verder zou in vervolgonderzoek een diepte-interview een goede toevoeging kunnen zijn op de vragenlijst. Middels het interview zou bepaald kunnen worden in hoeverre leerlingen daadwerkelijk aangesproken of buitengesloten worden door de lesmethodes. In het interview kunnen de lesmethodes erbij liggen en zo als geheel besproken en doorgenomen worden, in plaats van gefragmenteerd. Ook kan er tijdens een interview doorgevraagd worden bij de leerling, om zo te bepalen of de lesmethodes de leerling daadwerkelijk aanspreken of dat de leerling zich erdoor buitengesloten voelt.

Tot slot zou, als er toch opnieuw gekozen wordt voor een vragenlijst, de groep proefpersonen groter moeten zijn en zouden de geselecteerde proefpersonen van meer verschillende scholen moeten komen, uit verschillende delen van Nederland. Dan is er wellicht de mogelijkheid om generaliseerbare resultaten te vinden.

Literatuurlijst

- Bos, W. (2015, 5 februari). Zij hebben iets dat wij niet hebben: identiteit. *De Volkskrant*. Geraadpleegd op 25 november 2017, via <https://www.volkskrant.nl/opinie/zij-hebben-iets-dat-wij-niet-hebben-identiteit~a3844710/>
- Bouma, K., Toren, N. (2017, 26 juli). In Amsterdam zijn 'vaders' en 'moeders' voortaan 'ouders'. *De Volkskrant*. Geraadpleegd op 2 december 2017, via <https://www.volkskrant.nl/4508301/>
- Bovens, M., Bokhorst, M., Jennissen, R., Engbersen, G. (2016). *Migratie en classificatie: naar een meervoudig migratie-idioom*. Den Haag : WRR
- Bruin, K & Van der Heijden, H. (1995). *Intercultureel onderwijs in de praktijk*. Bussum : Coutinho
- De Bruin, L. (2011). *Geschiedenisonderwijs en de nationale identiteit*. Masterscriptie Universiteit Utrecht.
- Dagevos, J. & Grundel, M. (2013). *Biedt het concept integratie nog perspectief?* Den Haag : SCP
- Van der Eerenbeemt, M. (2015, 9 december). Musea schrappen woorden als 'kaffer' en 'neger' uit de databank. *De Volkskrant*. Geraadpleegd op 25 november 2017, via <https://www.volkskrant.nl/beeldende-kunst/musea-schrappen-woorden-als-kaffer-en-neger-uit-databank~a4204737/>
- Examenblad (2018). Examenprogramma geschiedenis havo van CE 2018. Geraadpleegd op 7 mei 2018, via <https://www.examenblad.nl/examen/geschiedenis-havo-3/2018/havo?topparent=vg41h1h4i9qe>
- Examenblad (2018). Examenprogramma geschiedenis vwo vanaf CE 2015. Geraadpleegd op 7 mei 2018, via https://www.examenblad.nl/examenstof/geschiedenis-vwo-2/2018/vwo/f=/Examenprogramma_geschiedenis_vwo_vanaf_2015_wijziging_2013.pdf
- Fontaine, P. F. M. (ed) (1980). *Historisch-didactische cahiers 3: Schoolboekanalyse*. Groningen : Wolters-Noordhoff
- Ghesquiere, R., Ermens, S., Vercammen, L. (2001). *Wij en de anderen: zoeken naar je eigen identiteit*. In: De smalle marge van de multiculturele samenleving, onder redactie van Piet Mooren en Karen Ghonem-Woets. Den Haag : Biblion Uitgeverij
- Goudzand Nahar, H. (2017, 23 november). Koester Piet en hoor de bezwaren aan. *Trouw*. Geraadpleegd op 25 november 2017, via <https://www.trouw.nl/opinie/koester-piet-en-hoor-de-bezwaren-aan~a0b0a105/>
- Grever, M. (2006). *Nationale identiteit en historisch besef. De risico's van een canon in de postmoderne samenleving*. In: Controverses rond de canon. Assen : Koninklijke Van Gorcum
- Grever, M & Ribbens, K. (2007). *Nationale identiteit en meervoudig verleden*. Rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, nr. 17. Amsterdam : Amsterdam University Press
- Van Grinsven, V, Van der Woud, L & Elphick, E. (2017). *Rapportage: Integratie op school. Meningeën, observaties en ideeën vanuit het onderwijs zelf*. Utrecht : DUO Onderwijsonderzoek
- Hartman, M. (2013). *Geschiedschrijving in Nederlandse schoolboeken. De weergave van de dekolonisatie van Indonesië in het Nederlandse geschiedenisonderwijs tussen 1945-2013*. Masterscriptie Universiteit Utrecht
- Holman, T. (2017, 20 november). Een identiteit is niet iets wat je bezit, maar wat je kiest. *Het Parool*. Geraadpleegd op 30 oktober 2017, via <https://www.parool.nl/opinie/een-identiteit-is-niet-iets-wat-je-bezit-maar-wat-je-kiest~a4540291/>

Van der Hulst, A. (2013, 14 augustus). Is na de negerzoen nu de zigeunersaus aan de beurt? *NRC*. Geraadpleegd op 25 november 2017, via <https://www.nrc.nl/nieuws/2013/08/14/is-na-de-negerzoen-nu-de-zigeunersaus-aan-de-beurt-a1432415>

Inspectie van Onderwijs (2006). *Toezichtkader Actief Burgerschap en Sociale Integratie*. Utrecht : Inspectie van Onderwijs

Jonker, E., (2006). *Op eieren lopen. Canonvorming met een slecht geweten*. De Arena. Debat over de zin of onzin van een nationale canon. *BMGN - Low Countries Historical Review*. 121(1), pp.76–92

Kantelberg, A. (2017, 8 maart). Zijn man en vrouw wel zo gelijk in Nederland? *NOS*. Geraadpleegd op 30 oktober 2017, via <https://nos.nl/artikel/2161956-zijn-man-en-vrouw-wel-zo-gelijk-in-nederland.html>

Koopman, M. (2016). *Cultureel-etnische en religieuze diversiteit in de inburgeringscursus. De representatie van de Nederlandse samenleving in de lesmethode 'Welkom in Nederland: Kennis van de Nederlandse Maatschappij voor het inburgeringsexamen'*. Masterscriptie Universiteit Utrecht

Kruidhof, J. (2017, 28 juni). Tegenstanders Zwarte Piet vangen bot bij het Gerechtshof. *Trouw*. Geraadpleegd op 30 oktober 2017, via <https://www.trouw.nl/home/tegenstanders-zwarte-piet-vangen-bot-bij-het-gerechtshof~a52f98fa/>

Leerssen, Joep (2007), 'Image'. In: Manfred Beller en Joep Leerssen (red.), *Imagology. The cultural representation and literary representation of national characters. A critical survey*. Rodopi Publishers, *Studia Imagologica*, 13, pp. 342-345

Leerssen, J. (2015). *Elementaire deeltjes 23: Nationalisme*. Amsterdam : Amsterdam University Press

Meestringa, T. & Ravesloot, C. (2013). *Schrijven in de Tweede Fase*. *Levende Talen Magazine* (100)6 , pp. 6-11

Meulen, G. van der, Kraaijeveld, R. (2004). *Laagland. Literatuur Nederlands voor de tweede fase*.

Utrecht/Zuthpen : ThiemeMeulenhoff

Nekuee, S. (2017, 24 november). 'Zwarte Piet is racisme' is een te compromisloze leuze. *De Groene Amsterdammer*. Geraadpleegd op 25 november 2017, via <https://www.groene.nl/artikel/zwarte-piet-is-racisme-is-een-te-compromisloze-leuze>

NOS (2011, 6 april). Máxima houdt toespraak over Nederlandse identiteit (2007). Geraadpleegd op 4 december 2017, via <https://nos.nl/video/261135-maxima-houdt-toespraak-over-nederlandse-identiteit-2007.html>

Van Oosten, A. (2016, 5 augustus). Moslims worstelen met homoseksualiteit. *NOS Nieuwsuur*. Geraadpleegd op 30 oktober 2017, via <https://nos.nl/nieuwsuur/artikel/2123339-moslims-worstelen-met-homoseksualiteit.html>

Van Oostrom, F. (2006). *Entoen.nu De canon van Nederland*. Rapport van de commissie Ontwikkeling Nederlandse Canon. Deel A. Schiedam : Drukkerij Romer

Pingel, F. (2010). *UNESCO Guidebook on Textbook Research and Textbook Revision*. 2nd revised and updated version. Langenhagen : Poppdruck

UNESCO (2006). *Guidelines on Intercultural Education*. Parijs : UNESCO

Reichardt, J.C. (2013). *Gouden tijden herleven. De visuele representatie van de Gouden Eeuw in het geschiedenisonderwijs 1995-2012*. Masterscriptie Universiteit Utrecht

Schravesande, F. (2016, 1 november). Overheid schrapt de term 'allochtoon' uit vocabulaire. *NRC*. Geraadpleegd op 2 december 2017, via <https://www.nrc.nl/nieuws/2016/11/01/stigmatisering-overheid-schrapt-de-term-allochtoon-uit-vocabulaire-5084366-a1529557>

Siniscalco, M. T., en Auriat, N. (2005). *Questionnaire design. Quantitative research methodes in educational planning*. Parijs : UNESCO

SLO (2015). Burgerschap in de school. *SLO*. Geraadpleegd op 25 november 2017, via <https://burgerschapindeschool.nl/>

SLO (2016). Handreiking schoolexamen maatschappijwetenschappen havo/vwo. *SLO*. Geraadpleegd op 4 december 2017, via <http://handreikingschoolexamen.slo.nl/maatschappijwetenschappen>

Smeele, E. (2016). *Gebrekkige weergave van koloniale migratie in het Nederlandse geschiedenisonderwijs. Een onderzoek naar migratie uit de voormalige koloniën in de schoolboeken in 1946-2016*. Masterscriptie Universiteit Utrecht

Smit, P.H. (2017, 28 juli). 'Dames en heren' wordt bij NS voortaan 'Beste reizigers'. *De Volkskrant*. Geraadpleegd op 2 december 2017, via <https://www.volkskrant.nl/economie/-dames-en-heren-wordt-bij-ns-voortaan-beste-reizigers~a4508582/>

Stokvis, P.R.D. (1997). Nationale identiteit, beeldvorming, stereotypen en karakteristieken: het debat over de nationale identiteit. In: *Theoretische geschiedenis: kritiek, samenvattingen, aanwinsten intuïtiefbibliotheek, bibliografie van tijdschriftartikelen*. Vol. 24(3), pp. 279-288

Takken, W. (2016, 14 september). Volkskrant moet schadevergoeding betalen aan man op foto Schiphol. *NRC*. Geraadpleegd op 30 oktober 2017, via <https://www.nrc.nl/nieuws/2016/09/14/volkskrant-moet-schadevergoeding-betalen-aan-man-op-foto-schiphol-a1521386>

Trouw (2007, 25 september). Máxima: Dé Nederlandse identiteit bestaat niet. Geraadpleegd op 25 november 2017, via <https://www.trouw.nl/home/maxima-de-nederlandse-identiteit-bestaat-niet~ab494d4e/>

De Volkskrant (2017, 11 oktober). Lezers over premier Ruttes gewone, normale Nederlanders: 'Ben ik abnormaal?' Geraadpleegd op 4 december 2017, via <https://www.volkskrant.nl/opinie/lezers-over-premier-ruttes-gewone-normale-nederlanders-ben-ik-abnormaal~a4521159/>

De Vries (2017, 10 oktober). Een regeerakkoord voor 'gewone, normale Nederlanders', aldus Rutte. Geraadpleegd op 4 december 2017, via <https://www.volkskrant.nl/politiek/een-regeerakkoord-voor-gewone-normale-nederlanders-aldus-rutte~a4521034/>

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2007). *Identificatie met Nederland*. Rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, nr. 79. Amsterdam : Amsterdam University Press

Wilschut, A. (2005). *Zinvol, leerbaar, haalbaar. Over geschiedenisonderwijs en de rol van de canon daarin*. Amsterdam : Vossiuspers UvA

Bijlage I – Thematabel en schoolboekanalyse

Thema's	Aantal?	Hoe?	Culturele diversiteit: ja of nee?
Seksuele-/liefdesmoraal	NN* havo: 15x NN vwo: 8x Talent: 1x ON** havo: 7x ON vwo: 7x Totaal: 38x	Seksualiteit is normaal: speelt grote rol in dagelijks leven. Afbeeldingen waarop jongens en meisjes close zijn, zijn niet vreemd. Scheiden komt veel voor, worden wel de nadelen van ingezien. Homoseksualiteit wordt geaccepteerd, culturen waarin dit niet geaccepteerd wordt/mensen die dit niet accepteren, worden scheef aangekeken. Mogelijkheid tot het verkrijgen van een nieuwe bul in het geval van geslachtsverandering. Vrouwen kunnen zorgen voor een langdurig monogame relatie door o.a. een kanten string en killer heels (verleiden). GSA (genetische seksuele aantrekkingskracht) wordt echter als iets bijzonders gezien.	Geen culturele diversiteit. Zaken als scheiden en homoseksualiteit liggen in andere culturen/religies heel anders. Het doelbewust verleiden van mannen door vrouwen mag/kan niet overal. Seksualiteit is niet overal zo aanwezig.
Keuzevrijheid	NN havo: 26x NN vwo: 35x Talent: 3x ON havo: 12x ON vwo: 8x Totaal: 84x	IVF wel toegestaan, een genderkliniek niet. Keuzevrijheid betreft vooral de invulling van je eigen leven op het gebied van: gezondheid, religie, kleding, ouderschap, mening, cosmetische ingrepen, stemmen (democratie). Vrijheid wordt gezien als het hoogste goed en gerelateerd aan het Westen.	Door die vrijheid als hoogste goed te zien, is er geen culturele diversiteit: mensen die zichzelf in hun vrijheid 'beperken' (in de ogen van de westerling) worden niet begrepen.
Discussiecultuur	NN havo: 12x NN vwo: 27x Talent: 7x ON havo: 18x ON vwo: 19x Totaal: 83x	Alles kunnen en mogen (en moeten) bekritisieren: de overheid, de mensen om je heen, regelgeving, wetenschappelijke bevindingen, je ouders, de school waar je op zit. Boodschap: het is belangrijk om jouw mening te laten horen.	Nee, het hebben en in zekere zin promoten van de discussiecultuur leidt niet tot een cultureel divers beeld. Niet iedereen 'kan' (en mag)zomaar in discussie gaan met zijn ouders/een autoriteit.
Gezondheid	NN havo: 8x NN vwo: 22x Talent: 3x ON havo: 26x ON vwo: 21x	Gezondheid vaak in combinatie met eten. Ziekte obesitas komt vaak langs, of het 'dik' zijn van mensen. Ook: comazuipen, tabakverslavingen, gameverslaving, dopinggebruik, spierziektes en het doneren van organen.	Gezondheid in de zin van: donorregistratie, alcoholgebruik of rookverslaafd is niet cultureel divers. Er wordt dan niet gesproken over religieuze jongeren die

	Totaal: 79x		van hun geloof niet mógen doneren of drinken, of over culturele gewoontes als een waterpijp.
Eten	<p>NN havo: 15x NN vwo: 21x <i>Talent</i>: 3x ON havo: 21x ON vwo: 15x</p> <p>Totaal: 75x</p>	<p>Eten vaak in combinatie met gezondheid.</p> <p>Veel genoemd: kaas, wijn, bier, kroketten, bitterballen, biologisch, koffie, energiedrankjes, groente, fruit, zuivel.</p> <p>Ook genoemd: stroopwafel, vis, varkensvlees (en hoe dit in sommige culturen onrein is), een recept voor appeltaart.</p> <p>Eten ook in verband gebracht met geld: duur of goedkoop, en feestdagen (het kerstdiner).</p>	Nee, het onderwerp 'eten' is niet cultureel divers. Er worden geen internationale gerechten aangehaald, het nuttigen van alcohol is normaal en ook het kerstdiner zou voor iedereen een bekend fenomeen moeten zijn.
Doorzetten/verantwoordelijk voor eigen geluk	<p>NN havo: 26x NN vwo: 20x <i>Talent</i>: 5x ON havo: 10x ON vwo: 9x</p> <p>Totaal: 70x</p>	<p>Landen moeten zichzelf kunnen redden, en niet alleen maar afhankelijk zijn van donaties uit Nederland.</p> <p>Vrouwen vechten tegen het glazen plafond, voor gelijke lonen, gratis kinderopvang, etc.</p> <p>Allochtonen moeten meer inzetten op het integreren en niet opgeven.</p> <p>Het is positief als je hard en veel moet werken. Over zaken als zelfredzaamheid, eigen verantwoordelijkheid en doorzettingsvermogen wordt positief gepraat.</p> <p>Quotes: 'bloed, zweet en tranen', 'succes is nu een keuze, mislukken trouwens ook' en 'idealisme vraagt om persoonlijke offers', 'eigen verantwoordelijkheid leidt tot eigen schuld'.</p> <p>Negatieve kijk op zesjescultuur op scholen en op mislukken. Leerlingen moeten hard leren werken, is goed voor ze.</p>	Nee, de lesmethodes bieden geen cultureel divers perspectief. Er wordt geen rekening gehouden met minder individualistische culturen of mensen die in minder welvaart leven.
De Nederlandse taal	<p>NN havo: 7x NN vwo: 6x <i>Talent</i>: 1x ON havo: 18x ON vwo: 9x</p> <p>Totaal: 41x</p>	Opvallend verschil: in <i>Nieuw Nederlands</i> en <i>Talent</i> minder teksten over taal, en vooral over het feit dat slecht Nederlands ordinair is, en dat veel immigrantenkinderen slecht Nederlands te horen krijgen thuis, het daardoor slecht spreken en hierdoor slechter presteren op school. Ook het verliezen van Nederlandse woorden wordt als cultuurverlies gezien. Bij de herkomst van woorden wordt gefocust op Grieks, Latijn, Engels, Frans en Duits.	Er is sprake van een cultureel diverse houding ten opzichte van de taal doordat er de realisatie is dat ook andere culturen te maken krijgen met het Nederlands en het Nederlands is ontstaan vanuit andere talen en culturen. Vooral in <i>Nieuw Nederlands</i> en <i>Talent</i> zijn de teksten

		In <i>OpNiveau</i> : veel meer teksten over taal en over veel meer verschillende onderwerpen: gebarentaal, taal in de politiek, straattaal, kindertaal, herkomst van woorden (wanneer het andere talen betreft wordt ook het Turks genoemd), respectvol taalgebruik, dialecten, diertaal en taalregisters.	niet per se positief over het Nederlands van mensen met een niet-Nederlandse afkomst.culturen.
Geld	<p>NN havo: 43x NN vwo: 53x <i>Talent</i>: 8x ON havo: 21x ON vwo: 13x</p> <p>Totaal: 138x</p>	<p>Geld komt aanzienlijk vaker voor in <i>Nieuw Nederlands</i> dan in <i>Talent</i> en <i>OpNiveau</i>. Opvallend is dat geld wordt gezien als kenmerkend voor het westen: 'het rijke Westen'. Ook wordt aangehaald hoe Nederlands geld geeft aan zuidelijke Europese landen en doet aan ontwikkelingshulp. Veel zinnen gaan hier in negatieve zin over: dat we dit niet meer zouden moeten doen.</p> <p>Jongeren zouden lijden aan financieel analfabetisme en veel (studie)schulden maken. Het niet op orde hebben van je financiën is iets negatiefs.</p> <p>Vaak kosten zaken 'te veel geld': zuinigheid schemert door in veel zinnen en teksten.</p> <p>Kenmerkende zin: 'Zijn we in het rijke Westen niet allemaal reuzetrots op onze welvaart?'</p>	Niet cultureel divers: is geld overal zo belangrijk? Zo nee, waarom wordt er dan toch gedaan alsof het allesbepalend is? Er wordt gedaan alsof het niet normaal is om weinig waarde te hechten aan rijkdom en geld, terwijl in andere culturen men het juist belangrijk vindt dat 'geld rolt' ⁴ .
Geschiedenis	<p>NN havo: 4x NN vwo: 4x <i>Talent</i>: 1x ON havo: 7x ON vwo: 5x</p> <p>Totaal: 21x</p>	<p>Vooraf geschiedenis van taal: oude Nederlandse taal, herkomst van bepaalde woorden.</p> <p>Negatief over het feit dat de gemiddelde Nederlander weinig historische kennis heeft en onverschillig is over het financiële verleden, terwijl we juist lessen moeten trekken uit de geschiedenis voor de toekomst.</p> <p>In een tekst wordt ook een negatieve houding tegenover het Caïro-overleg genoemd omdat door dit overleg 4 en 5 mei niet alleen nog maar om de Tweede Wereldoorlog draaien.</p>	Er is geen sprake van culturele diversiteit: het gaat enkel en alleen om de Nederlandse (financiële) geschiedenis.
Vrouwen	<p>NN havo: 10x NN vwo: 9x <i>Talent</i>: 2x ON havo: 10x ON vwo: 6x</p> <p>Totaal: 37x</p>	<p>Vrouwen moeten enerzijds meer werken, gestimuleerd worden om in eigen inkomen te voorzien, harder vechten voor gelijke kansen en tegen het glazen plafond, maar moeten tegelijkertijd ook de kinderen opvoeden en zouden eigenlijk niet op een te late leeftijd nog kinderen mogen krijgen.</p> <p>Vrouwen streven naar het perfecte lichaam en gebruiken daar soms de cosmetische industrie voor.</p>	Er is niet sprake van een cultureel divers perspectief. Het betreft vooral denkbeelden over de Westerse vrouw in het kader van het feminisme: de vrouw die alles kan en mag en die deze kansen (na jaren van protesten voeren) dan ook moet

⁴ <https://www.volkskrant.nl/magazine/column-hoe-komen-die-jonge-marokkaanse-gasten-toch-aan-zulke-dikke-audis~a4557474/>

		Nederlandse vrouwen zijn wel heel tevreden en hoeven niet zo nodig naar de top (als het een carrière betreft).	aangrijpen, ondanks haar taak als moeder.
Ouderschap	<p>NN havo: 5x NN vwo: 9x <i>Talent</i>: 0x ON havo: 7x ON vwo: 7x</p> <p>Totaal: 28x</p>	<p>Twee teksten omvatten de manier waarop ouderschap ten toon wordt gesteld in de lesmethodes. De eerste tekst stelt dat de Westerse opvoeder uitgaat van zwakte en zijn kind wil beschermen. Schreeuwen en ruziemaken zouden een bewijs zijn van ouderlijk onvermogen. Westen romantiseert intrinsieke motivatie. Verder: Westerse gewoonte om autoriteit ter discussie te stellen.</p> <p>Het ter discussie stellen van autoriteit komt ook naar voren in een andere tekst: hierin de populariteit van vaders en moeders gemeten wordt.</p> <p>In de tweede tekst wordt gesteld dat tieners overstelpen met complimenten niet de manier is om hen te helpen en beschermen. Ze moeten aan anderen leren denken.</p> <p>Verder lijken pleegkinderen / adoptiekinderen een heel normale keus, is scheiden ook niet zeldzaam en zouden (te) oude ouders niet goed zijn voor het kind.</p>	Er is enigszins sprake van culturele diversiteit. De meeste teksten tonen vooral een Westerse invulling van ouderschap en zetten een andere invulling al vlug aan de kant (zoals het zijn van oude, strenge of autoritaire ouders). Toch zijn er ook enkele teksten die het balletje opgooien dat kinderen niet alleen maar complimenten hoeven te krijgen: soms mogen ze best horen dat het beter kan.
Mensen op afbeeldingen	<p>NN havo: 26x NN vwo: 37x <i>Talent</i>: 0x ON havo: 65x ON vwo: 57x</p> <p>Totaal: 185x</p>	<p>Voornamelijk blanke mensen, in alle mogelijke posities: als docent, als hardwerkende leerling, als leerling met mobiel, als leerling in de bibliotheek of met tijdschriften.</p> <p>Mensen met een andere etnische achtergrond verschijnen wanneer het onderwerp Zwarte Piet, rappers, een opgewonden publiek bij een voetbalwedstrijd, een derdewereldland of (opvallend genoeg) een debat betreft (dit laatste vaak met de Tweede Kamer als achtergrond). Sporadisch een afbeelding van iemand met een niet-etnische achtergrond die aan het werk is voor of in de klas.</p>	Cultureel niet divers, het ontbreekt op de afbeeldingen aan een goede representatie van de verschillende mensen die de maatschappij rijk is.
(plaats)namen	<p>NN havo: 14x NN vwo: 23x <i>Talent</i>: 9x ON havo: 29x ON vwo: 8x</p> <p>Totaal: 83x</p>	In <i>Nieuw Nederlands</i> wordt vooral gebruik gemaakt van Nederlandse namen (in bijvoorbeeld oefenzinnen). In het havo-boek komt er pas op pagina 220 een niet-Nederlandse naam naar voren in oefenzinnen (Hakim)! In <i>OpNiveau</i> is er meer afwisseling tussen Nederlandse namen en namen die niet van Nederlandse afkomst zijn (Omar, Hamza, Meryam, etc.).	Er is geen cultureel divers perspectief. De afwisseling van voornamen kan nog veel beter, en ook het aanhalen van meer niet-Nederlandse bekende namen zou gebruikt kunnen worden als opstap naar

		Wanneer het schrijvers, BN'ers en politici betreft, worden er ook veelal Nederlandse namen genoemd: Frans Hals, Harry Mulisch, Arnon Grunberg, etc.	een meer interculturele lesmethode.
Kritische houding	<p>NN havo: 5x NN vwo: 9x <i>Talent</i>: 1x ON havo: 17x ON vwo: 14x</p> <p>Totaal: 46x</p>	<p>Kritische houding komt veel samen voor met discussiecultuur: een kritische houding tot discussie. Er wordt aangezet tot het worden van een kritische lezer en kijker: niet alles wat je onder ogen krijgt of normaal vindt, klopt helemaal. Er is kritiek op onderzoeken, overheid, en gewoontes als alcohol drinken, internetgebruiken en de niet-demonstrerende jeugd. Ook is er kritiek op de manier waarop 'wij' naar 'hen' kijken.</p>	<p>Wat betreft kritische houding, is er sprake van een culturele diversiteit. Er wordt in meerdere teksten of oefenzinnen kritisch gekeken naar hoe wij ons verhouden tot andere culturen. Voorbeelden zijn:</p> <p><i>Onze gesecculariseerde samenleving tolereert geen huiselijk geweld, homofob gedrag en huwelijksdwang, maar is dit alleen een probleem onder allochtonen of ook onder autochtonen?</i></p> <p><i>Ontwikkeling van westerse landen naar multiculturele samenleving was reden om meer onderzoek te doen naar culturele stereotypen en racisme.</i></p> <p><i>De media geven vaak een eenzijdig beeld van de moslimcultuur. Deze documentaire-reeks probeert dit beeld te nuanceren.</i></p>
Vrijwillig geven/werken	<p>NN havo: 5x NN vwo: 9x <i>Talent</i>: 3x ON havo: 3x ON vwo: 3x</p> <p>Totaal: 23x</p>	<p>In de teksten komt het belang van vrijwilligerswerk naar voren: ofwel om goed te doen (altruïsme: onbaatzuchtig geven), ofwel omdat het goed staat op je cv (voor jongeren) ofwel omdat het een verplichting is (maatschappelijke stage) of om de wereld te verbeteren (engagement).</p> <p>Er is ook kritiek op het principe van vrijwillig geven, zoals wanneer het financiële hulp aan derdewereldlanden, hulporganisaties of 'de zuidelijke EU-landen' betreft, maar ook</p>	<p>Er is geen cultureel divers perspectief. Er wordt nergens vermeld hoe vrijwillig geven en werken benaderd wordt in andere culturen. Daarbij wordt niet benoemd hoe andere landen het ervaren als zij hulp krijgen vanuit Nederland of horen dat Nederland hen eigenlijk geen hulp meer wil</p>

		<p>wanneer het gaat over het al dan niet zijn van donor.</p> <p>Een oefenzin uit het boek is dat het een plicht is om mensen in nood te helpen. In Nederland kennen we dan ook de landelijke vrijwilligersdagen: op 15 en 16 maart.</p>	<p>geven. Ook zou de aandacht voor andere culturen geleid kunnen hebben tot meer begrip voor 'hulpbehoevende' landen: waarom hebben zij (nu) financiële steun nodig?</p>
<u>Privacy/bescherming misdadigers</u>	<p>NN havo: 8x NN vwo: 5x <i>Talent</i>: 0x ON havo: 8x ON vwo: 4x</p> <p>Totaal: 25x</p>	<p>De DNA-databank is een terugkerend thema wanneer het privacy betreft. Er is een discussie over hoeveel de overheid van ons mag weten in het kader van het waarborgen van de veiligheid.</p> <p>Andere zaken: kunnen rechtszaken uitgezonden worden? Hebben slachtoffers spreekrecht bij rechtszaken? Mogen de namen van misdadigers online komen? Mogen beelden van inbrekers openbaar worden gemaakt?</p> <p>Dichterbij de leerling: mogen kluisjes op school zomaar geopend en doorzocht worden?</p>	<p>Er is geen cultureel divers perspectief: privacy is zo belangrijk dat ook de misdadiger dit voluit geniet. Zaken die richting vernederend gaan (zoals openbare beelden van inbraken of rechtszaken) zijn (vooralsnog) niet gebruikelijk Nederland.</p>
<u>Geloof</u>	<p>NN havo: 15x NN vwo: 21x <i>Talent</i>: 2x ON havo: 2x ON vwo: 11x</p> <p>Totaal: 51x</p>	<p>Meerdere malen wordt Nederland aangehaald als zijnde een geseclariseerde/in hoge mate geseclariseerde samenleving. Als er al geloof is, dan 'hoort dit in Nederland achter de voordeur, en niet in het openbare leven'. Zaken als eerwraak, rituele slachting en besnijdenis zijn niet toegestaan. Gelaatsbedekkende kleding dan (vaak) weer wel. Andere quotes:</p> <p><i>Euthanasie is in veel landen een misdaad, omdat God zou beschikken over leven en dood (maar dus niet in het geseclariseerde Nederland).</i></p> <p><i>Religie zou gescheiden moeten worden van moraal.</i></p> <p>Maar ook: <i>het beeldende internet is schokkend voor onze 'gereformeerde' cultuur.</i></p>	<p>Er is geen cultureel divers perspectief: lang niet alles en iedereen in Nederland is zo seculier als de lesmethodes laten voorkomen. Daarbij zijn er tegenwoordig ook veel niet-christelijke feestdagen waar rekening mee gehouden dient te worden, zoals het offerfeest, suikerfeest en de Ramadan.</p>
<u>Feestdag/speciale dag</u>	<p>NN havo: 12x NN vwo: 13x <i>Talent</i>: 4x ON havo: 5x ON vwo: 4x</p> <p>Totaal: 38x</p>	<p>Veel typisch Westerse/Nederlandse feestdagen en speciale dagen worden genoemd: kerst, Hemelvaart, oud en nieuw, Koninginnedag, Pasen, Bevrijdingsdag, carnaval. Toch komen ook Ramadan, Suikerfeest en Offerfeest langs.</p>	<p>Cultureel divers, hoewel er over het algemeen sprake is van Westerse feestdagen en activiteiten, komen er af en toe ook typische feestdagen uit andere culturen naar voren.</p>
Normen en waarden	<p>NN havo: 3x</p>	<p>Drie typische quotes zijn:</p>	<p>Cultureel niet divers. Uitspraken als</p>

	<p>NN vwo: 22x Talent: 13x ON havo: 29x ON vwo: 15x Totaal: 82x</p>	<p><i>Nederland heeft kernwaarden: tolerantie en saamhorigheid, verdraagzaamheid en solidariteit moet iedereen uitdragen. Buitenlanders moeten zich conformeren aan Nederlandse normen en waarden, ook ten opzichte van andersdenkende als het gaat om bijvoorbeeld religie of seksuele moraal. Voorwaarde is dat zij onze normen en waarden eerbiedigen.</i></p> <p><i>‘Nederlanders houden er niet van als je je kop boven het maaiveld uitsteekt, want ze vinden dat mensen vooral gewoon moeten doen en niet moeten opvallen.’</i></p> <p><i>‘De overheid zegt het karakter en de goede gewoonten van het openbare leven in Nederland te willen beschermen. Het is duidelijk dat alleen ‘typisch Nederlandse’ gewoonten op bescherming kunnen rekenen.’</i></p> <p>Andere goede dingen zijn: zelfdiscipline, emotionele zelfbeheersing, het helpen van mensen in nood, respectvol taalgebruik, ‘bloed, zweet en tranen’, een alcoholisch drankje.</p> <p>Geen goede dingen zijn: iemand uitschelden, stelen, asociaal gedrag, overlast, een slecht onderhouden woning of tuin, uithuwelijken, tienerhuwelijken, kinderarbeid (dingen tegen kinderen), dieren doodschieten, niet stemmen (geen gebruik maken van de democratie).</p>	<p>‘Nederland heeft...’, ‘Nederlanders houden er niet van...’ en ‘Buitenlanders moeten zich conformeren aan Nederlandse normen en waarden...’ sluiten andere culturen buiten. Daarbij zijn de dingen die hier als goed worden gepresenteerd in andere culturen misschien niet altijd goed (zoals het alcoholische drankje) en andersom (zoals bij het uithuwelijken).</p>
<p>Dierenwelzijn</p>	<p>NN havo: 2x NN vwo: 10x Talent: 3x ON havo: 5x ON vwo: 4x Totaal: 24x</p>	<p>Dieren doden of ‘martelen’ is niet goed. Onder ‘martelen’ verstaat men ook: een dierentuin. Of dierproeven. Voor dit laatste is er de Anti Dierproeven Coalitie.</p> <p>Mensen zouden minder vlees moeten eten. Eten en manier van produceren moeten veranderen omdat we in het Westen.</p> <p>Een veelzeggende vraag uit een van de teksten is:</p> <p><i>Waarom vinden we dierenrechten tegenwoordig zo belangrijk?</i></p>	<p>Cultureel niet divers. Uiteraard zijn sommige dieren in sommige culturen heilig, maar in andere culturen is het weer ‘offerwaar’ en staat de mens er duidelijk boven. In de lesmethodes Nederlands komt vooral de kwetsbaarheid van dieren en het slechte van mensen naar voren.</p>
<p>Hard werken</p>	<p>NN havo: 8x NN vwo: 12x Talent: 4x ON havo: 7x ON vwo: 8x</p>	<p>De klassieke gedachte dat rust en nietsdoen de grondslagen van een beschaving zijn, is helemaal weg.</p>	<p>Het perspectief is niet cultureel divers: rust en nietsdoen worden gezien als nutteloos. Tijd moet zinvol ingedeeld worden: met</p>

	Totaal: 39x	<p>Lange werkweken maken is 'stoer'. Bijbaantjes zijn normaal. Want: met veel en hard werken kan je de top bereiken.</p> <p>Ook staat het centraal dat leerlingen hard moeten werken op school. Er moet een einde komen aan de zesjescultuur en verzwaring van de exameneisen wordt gerelativeerd met de uitspraak: 'Leerlingen zullen eindelijk weer eens hard moeten werken.'</p> <p>Tijd hebben we voortdurend te weinig, maar vrije tijd dié we hebben vullen we dan ook maximaal op. Zelfs vakanties krijgen een steeds zinvollere invulling.</p> <p>'Hard werkende Nederlander' wordt ook gezien als iets negatiefs: als de ongeduldige burger die zijn mening niet uitdiept, maar wel de intellectueel van het podium heeft gedrongen.</p>	<p>werk, school of anderszins activiteiten. Er zijn ook culturen waar dit 'harde werken' lang niet zo'n positieve lading heeft als in Nederland, maar dat komt niet naar voren in de lesmethodes.</p>
--	-------------	---	---

*NN = *Nieuw Nederlands*

**ON = *OpNiveau*

Schoolboekanalyse *Nieuw Nederlands* havo 4/5

- p. 9: quote van een Nederlandse schrijver: Heere Heeresma (namen)
- p. 15: afbeelding zoenen in het openbaar, blanke jongen en meisje (afbeelding). Cultuurverschillen over de zoen worden benoemd (seksuele/liefdesmoraal).
- p. 18-19: CDA-kamerlid met een niet-Nederlandse achtergrond die zich uitlaat over het publiekelijk straffen middels speciale hesjes bij de taakstraf (namen). Tekst over taakstraf met speciale hesjes. Er worden Nederlandse, Britse en Amerikaanse onderzoeken aangehaald (Westers).
- p. 21: tekst over speciaal onderwijs
- p. 22: tijdschrift *Zin* met als belangrijkste thema's Beauty, Relatie en Geld (geld/seksuele- liefdesmoraal).
- p. 26: tekst over liefdesverdriet (seksuele/liefdesmoraal)
- p. 28-29: tekst over wat aantrekkelijk wordt gevonden vandaag de dag (seksuele/liefdesmoraal) . 'Volgens de onderzoekers heeft het in de moderne westerse wereld geen evolutionair nut meer om meerdere seksuele partners te hebben.' (seksuele/liefdesmoraal/normen&waarden)
- p. 30-31: Pasen, Kerst (feestdagen)
- p. 31: tekst over ouderschap. 'Autoritaire gezagsverhoudingen zijn onvoorstelbaar in de huidige tijd, waarin ouders in de eerste plaats geacht worden te luisteren naar kinderen en te overleggen, voordat ze hun iets verbieden' (ouderschap/keuzevrijheid)
- p. 32: tekst over sociale media, met als titel 'Zo dadelijk een broodje kroket, zin in' (eten).
- p. 35-36: tekst over goede voornemens en het doorzetten dat hierbij belangrijk is (doorzetten/verantwoordelijk voor eigen geluk)
- p. 40: tekst over het afhalen/bestellen van eten. Er wordt tegenwoordig veel minder tijd besteed aan eten, terwijl een huisvrouw hier vroeger 30 uur per week mee bezig was (vrouw/eten). 'Nederlanders kopen steeds vaker een broodje of flesje sap bij tankstations of op treinstations, vooral 's ochtends' (eten/normen en waarden).
- p. 44: tekst over het aanpakken van de tabakslobby, omdat we tegenwoordig 'tabak kopen alsof het snoepgoed is' (gezondheid). In andere landen zijn ze al veel verder in het aanpakken van de tabakslobby dan in Nederland.
- p. 47: tekst over chemie, wanneer mensen een klik met elkaar ervaren.
- p. 51-53: tekst over eten, en dan specifiek het eten van insecten (eten). Aziaten eten vol trots insecten, Afrikanen zijn er niet trots op. Reactie Afrikaanse man: 'Jullie missionarissen hebben ons geleerd dat het heidens en primitief is om insecten te eten' (wij-zij). 'In het Westen hebben we al eeuwenlang voldoende voedsel tot onze beschikking.

- De noodzaak tot het eten van insecten was er nooit'. Maar ook de delicatessie Hollandse haring wordt genoemd, en de Albert Heijn en Allerhande die het voortouw zouden moeten nemen in het verspreiden van het eten van insecten.
- p. 53-55: tekst over het worden van een 'topper', een succesvol persoon. Dat dit onder andere komt door talent, doorzetten ('de wil'), maar ook energie (hard werken), schoonheid, persoonlijkheid en succeservaringen. (**doorzetten/verantwoordelijk voor eigen geluk, hard werken**).
- p. 56: blank meisje met veel make-up op, kijkt recht in de camera (**afbeelding**)
- p. 57: Quote van Nederlandse schrijver, Cees Buddingh (**namen**)
- p. 61: teksten over het adopteren van kinderen als je die zelf niet kan krijgen (**ouderschap**)
- p. 62: Sinterklaas (**feestdagen**). **Afbeelding** van niet-Nederlandse man met Zwarte Pieten.
- p. 63: blanke kinderen aan het sporten (**afbeelding**)
- p. 67: blanke mannen, bouwvakkers, aan het werk (**afbeelding**)
- p. 68: ingevuld bouwplan over tekst waarin Turkse en Marokkaanse kleuters een grote taalachterstand hebben doordat hun ouders de Nederlandse taal niet goed spreken (**de Nederlandse taal**)
- p. 70-71: klagende teksten over drukte in de trams
- p. 73: tekst over de taalachterstand van kinderen met een niet-Nederlandse achtergrond doordat hun ouders de Nederlandse taal niet goed spreken (**de Nederlandse taal**)
- p. 75: betoog over het moeten invoeren van schooluniformen
- p. 79: Sinterklaas (**feestdagen**)
- p. 83: tekst over het tekort aan donororganen, met drie redenen waarom mensen geen donor zijn/worden (**gezondheid**)
- p. 88: **Foto witte mensen en Ajouad, geen verschil tussen hem en hen**. Thema: **eten**, 'populaire smaakmaker filet americain'. Ajouad El Miloudi 'shockerend' dat er zoveel bacteriën en zelfs rauw varkensvlees in zit.
- p. 88: Nederlandse supermarkten verkopen slecht voorbereid **eten**, ziekenhuizen laten zieken infecties oplopen.
- p. 88: discussie over filet americain
- p. 89: met naam en toenaam kritiek op politiek en politici. Nederland wil 'excellentie'.
- p. 89-90: het 'Nederlandse boek' moet gepropageerd worden (wat is dat?), jongeren lezen niet meer, slechte taalvaardigheid doordat school 'leuk' moet zijn, vroeger was het beter (**de Nederlandse taal**), steeds meer leerlingen die thuis 'gebrekking of geen NL te horen krijgen' (**de Nederlandse taal**).
- p. 91: voorbeeldonderwerpen: **geld**, inkomen, schooluniform
- p. 93: **keuzevrijheid**/moraal: laat moeder. Nederlandse **vrouwen** steeds later moeder: vanaf 29 (hoogopgeleiden 34 jaar). Buitenland heeft een lager gemiddelde, NL moet ook naar beneden. Iets als ivf wordt aangedragen als iets heel alledaags en normaal (= **keuzevrijheid**). 'We moeten er in NL voor zorgen dat **vrouwen** op jongere leeftijd moeder worden. (...) **Vrouwen** die na hun 35^e toch per se een kind willen gaan maar naar het buitenland, [naar] omstreken artsen.'
- p. 95: jongens doen het niet goed op school, halen minder snel diploma en breken studie sneller af dan meisjes.
- p. 95: NL geeft veel **geld** aan ontwikkelingshulp in het buitenland. Gierige NL komt naar voren: kritiek op ontwikkelingshulp door o.a. corruptie maar ook: landen die op eigen kracht ontwikkelen boeken meer economische vooruitgang dan landen die geholpen worden (**doorzetten/eigen verantwoordelijkheid voor geluk**).
- p. 98: profileren van Willem Barentsz als held in de film Nova Zembla (wilde kortere handelsroute vinden naar het Oosten). 'Deze **geschiedenis** moest verfilmd worden.' Eerste NLe 3D-film. Doutzen Kroes als troef. (**geschiedenis**)
- P. 100: voorbeelden fileprobleem, meningen over gebruik DNA als bewijs (**privacy/bescherming misdadiger**) en meningen over gebruik van Twitter
- p. 101: boer en schaatser: druk leven, **doorzetten**. 'In de Nederlandse sportwereld steeds meer aandacht voor sporters die hun carrière combineren met een reguliere baan'. Sporten is geen

- baan voor de eeuwigheid/inkomen waarvan je kan leven. (top)Sporters worden begeleid bij andere activiteiten zoals studie, baan en andere stages. Preventie.
- p. 103: onderwerpen thuiswerken (vrijheid), genderklinieken in NL verboden (**ouderschap/keuzevrijheid**), schulden bij jongeren (**geld**).
- p. 106-111: (**plaats**)namen in voorbeelden alleen maar NL, brief zelfs naar Hollands Dagblad.
- p. 112: dyslexie: diagnose, behandeling, ondersteuning (**kritische houding**), opzetten musical (**geld**)
- p. 114: slecht Nederlands = ordinair (**taal**)
- p. 116-121: (**plaats**)namen, p. 120: slechter NL/brief = mbo-opleiding (**taal**).
- p. 123-125: blanke jongeren op **afbeelding**, kort truitje.
- p. 128: Kritiek op EenVandaag-debat (**kritische houding**)
- p. 130: voorbeeld over presentatie tekort aan donoren (vrijwilliger)
- p. 133-135: maatschappelijke stage (**doorzetten/verantwoordelijk voor eigen geluk/vrijwillig**)
- p. 141: reclametechnieken (**keuzevrijheid?**), puberbrein (**doorzetten/hard werken**)
- p. 141: **afbeelding** met vrouw met niet-Nederlandse achtergrond die iets presenteert aan een groep
- p. 142: filmpje over verdienen van investering voor hun idee (**doorzetten/hard werken/geld**).
- p. 143: **geld** gewonnen en moet naar goed doel (**geld**), kernvakkenregeling terecht? (**kritische houding**), Nederland heeft geen juryrechtspraak terwijl andere landen dit wel hebben, Nederland doet heel goed aan ontwikkelingshulp maar kan dit niet wat minder (**geld/vrijwillig geven en werken**)
- p. 146: voorbeeld dat kantine teveel kost t.o.v. inkomsten (**geld**)
- p. 147: leerlingenraad supermarkt klaagt over overlast en opdrachten voor toetsweek van leerlingen (**discussiecultuur**).
- p. 150: discussie over sociale media waarop klasgenoten zwart worden gemaakt (**discussiecultuur**)
- p. 151: **afbeelding**en met discussiërende leerlingen, allemaal blank. Voorbeelden voor discussies gaan over **geld**, voortgang op school, algemene kennis bij jongeren, zwerfval.
- p.154: voorbeelden over financieel steunen van professionele voetbalclubs door gemeenten (**geld**) en school
- p. 155: thema's van stellingen: taakstrafhesje (**bescherming/privacy misdadiger**), roken (werknemers niet in tijd van baas), voetbalelftal ten minste 8 spelers van nationaliteit van het land, sportende mensen meer ziektekostenpremie (**geld**), indisch vs. chinees eten (**eten**), politiek met onbesmet verleden (geen corruptie), **vrouwen** mogen na 45^e geen moeder meer worden (**vrouwen**).
Opdracht: XX is de beste plek van Nederland. Waarom Nederland?
- p. 158: **lagerhuisdebatfoto** alleen maar blanke mensen.
- p. 159: voorbeelden debat over leerlingen zelf leraren kiezen (**keuzevrijheid**), jongens en meisjes moeten gescheiden les krijgen (maximale kennis), meer zorgpremie voor ongezonde mensen (**geld**), juryrechtspraak in NL
- p. 163: openbaar maken beelden inbrekers (**privacy/bescherming misdadigers**)
- p. 164: thema's stellingen: **geld**, gegevens, dragen van hoofddoekjes in overheidsgebouwen moet verboden worden, **keuzevrijheid** (adoptie), straffen.
- p. 168: **afbeelding** debatterende vrouw. Truitje met inkijk, veel make-up, grote sieraden, blank.
- p. 171: filmpje met minister president, typische uitspraken over 'de Nederlanders'. De Nederlander: maakt zich zorgen om verruwing maatschappij (**straffen/privacy**), onderschatten kredietcrisis (**geld**), stemt niet in met verhoging van noodfonds (**geld**).
- p. 173: filmfragment met Henk Kamp en Lodewijk Asscher (**namen**), fictieve gespreksituatie van onderhandeling van de leerling met zijn ouders over vakantie met verkering van een half jaar (**keuzevrijheid/discussiecultuur/liefdesmoraal/ouderschap**).
- p. 175-178: solliciteren voor hbo-opleiding (**doorzetten/hard werken**)
- p. 179: stripje met blanke mensen: gebrek aan zelfkennis een zwak punt.
- p. 180-181: overwegend witte leerlingen op **afbeelding**.
- p. 183: 'voorbeeldig geïntegreerde migranten', als een groot deel van de bevolking uitzetting hiervan niet correct vindt, dán is de wet toe aan revisie.

- p. 184: klachtenbrief: hoe NLe agents naar allochtone agents kijken (uitgevoerd door iemand met een andere achtergrond), allemaal prima maar hoe kijken allochtone agents naar NLe agents? (wordt genoemd door een NLe). (**kritische houding/namen/discussiecultuur**) Ook 'uitblinken in topsectoren' en 'internationaal concurrerende kenniseconomie blijven' (**geld/doorzetten/verantwoordelijk voor geluk**). En eten van snoep in de bus (**eten/gezondheid**).
- p. 184: **afbeelding** OV-chipkaart.
- p. 185-186: voorbeelden over goedkoop eten (**geld/eten**), vis eten (**eten/gezondheid**), veroordelen winkelier (straf), reizen na je opleiding, kerk tegen geweld, seksualiteit in dagelijks leven (**seksuele/liefdesmoraal**), maximumsnelheid NLe snelwegen.
- p. 186-189: fietsers en toeristen in A'dam → 'bevestigt dus bij toeristen dat Nederlanders een nogal bot volkje vormen' (fietsen/**geld**), rugzakjes op scholen wegbezuinigd (**geld/discussiecultuur/vrijwillig geven of werken**), school belangrijk 'om als NL bij te blijven in de ratrace met de Chinezen en de Indiërs' maar ook om te leren leren en democratisch burgerschap te leren (**keuzevrijheid/geld/doorzetten** en **verantwoordelijk voor eigen geluk**), gezin stichten is eigen keus → 'Jezus' (geloof/**keuzevrijheid**), **geld** verdienen op bloedgevers (**geld/vrijwillig geven en werken**), beweren dat je 100 uur in de week werkt (**doorzetten/hard werken/verantwoordelijk voor eigen geluk**). **Afbeelding** blanke man uitgeput boven het werk (**hard werken**)
- p. 192-193: duurder maken van scheiden (**liefdesmoraal/keuzevrijheid/geld**), 2x tv-registraties van rechtszaken (**discussiecultuur/privacy en bescherming van misdadigers**), voorkomen van zwangerschap in sommige gevallen (**keuzevrijheid/vrouwen**), tegen **vrouwenhandel** en gedwongen prostitutie.
- p. 196-197: voorbeeldstellingen over dat school belangrijk is (**geld/doorzetten**), **geld**, voetbal, computers op school, **vrouwen** boven de 60 mogen geen kinderen krijgen (**vrouwen/keuzevrijheid**), thuiswerken (**keuzevrijheid**), GSA (**keuzevrijheid** (adoptie)/**ouderschap/seksuele moraal**). Stripplaatje witte mensen.
- p. 198: voorbeelden **geld**, OV, zuid-Europeanen hebben geen respect voor **dieren** (wij dus wel), effectiviteit werken op zondag, visserij, school, Olympische Spelen (beroep op autoriteit: NLe **namen**).
- p. 199: voorbeelden homoseksuele NLe schrijvers (**seksuele- en liefdesmoraal/namen**), 'als jij je bij **dieren**activisten schaaft, dan ben jij tegen alles wat we in het Vrije Westen als beschaafde samenleving hebben opgebouwd' (**keuzevrijheid**), meisje met hoofddoek (geloof/multiculturele samenleving), grieprik(gezondheid), Kerst en vegetarisch diner (**eten/gezondheid/geloof/feestdag**), vegetariër en autoriteit Maarten 't Hart (**namen/eten/gezondheid**).
- p. 200: voorbeelden multiculturele samenleving, **geld**, **doorzetten/verantwoordelijk voor eigen geluk** (school), wij-zijgevoel (Randstad-platteland)
- p. 202-203: mobieltjes in de klas doet af aan kwaliteit onderwijs (**doorzetten/verantwoordelijk voor eigen geluk**), vergelijking mobieltje met geslachtsorgaan (**seksuele moraal**).
- p. 204-205: blanke kinderen om een computer en mobieltje (**afbeelding**)
- p. 209-210: voorbeeldzinnen **geld** 2x, emigreren naar Australië, ZIN 7! (**doorzetten/hard werken/verantwoordelijk voor eigen geluk**), **geld**, **vrouwelijke** schrijfsters.
- p. 211: voorbeeldzin Bevrijdingsdag (**feestdag/speciale dag**)
- p. 213; voorbeeldzin 'de zuidelijke Europese landen hebben hun betalingsbalans niet op orde (**geld**), bijbel (geloof)
- p. 214: voorbeeldzinnen met NLe namen (**plaatsnamen**)
- p. 215: voorbeeldzin 'met dat blonde meisje' + weer allemaal NLe **namen**.
- p. 216: meer **vrouwen** fulltime werken (**doorzetten/verantwoordelijk voor eigen geluk/geld**)
- p. 220: eerste keer Hakim in voorbeeldzin (**namen**)
- p. 222: voorbeeldzin 4: pinksterdagen (**feestdag**)
- p. 223: verwijzing naar Bethlehem en geboorte Jezus (geloof/**feestdag**)
- p. 225: NLe studenten kunnen steeds makkelijker **geld** lenen bij de DUO (**geld**)

- p. 226: voorbeeldzin 2 = privacy/bescherming misdadigers, asielaanvragen (vrijheid), 'asielzoekers verlieten vrijwillig ONS land', **vrouwen** moeten gestimuleerd worden in eigen inkomen te voorzien, Katja doet kleding uit voor camera (**seksuele moraal/keuzevrijheid/geld**).
- p. 227: politica misstap begaan in Suriname. **Afbeelding**: Surinaamse politicus.
- p. 230: voorbeeld Nederlandse Christelijke Radiovereniging (geloof), glazen plafond voor **vrouwen** (**doorzetten/hard werken/geld/verantwoordelijk voor eigen geluk**)
- p. 231: pleeg**ouderschap** en adoptie (**ouderschap/keuzevrijheid/vrijwillig geven en werken**).
- p. 234: heft in eigen hand nemen qua gezondheid rondom spierziekte (**verantwoordelijk voor eigen geluk/doorzetten**)
- p. 235: cosmetische industrie (**doorzetten/verantwoordelijk voor eigen geluk/keuzevrijheid/vrouw/naam**) → Alex Kuczynski, voorbeeldzin 2 (geschiedenis)
- p. 236: val Berlijnse muur leidt tot vrijheid van meningsuiting, economische groei, goede infrastructuur (**geld/keuzevrijheid**)
- p. 238: Malika (**namen**)
- p. 240: voorbeeldzin 2 van opdracht 20: ergeren aan allochtonen ten onrechte want groot verschil in maatschappelijke participatie (multicultureel/**doorzetten/verantwoordelijk voor eigen geluk/participeren**)
- p. 242-243: Blonde leerlinge die een toets maakt (**afbeelding**)
- p. 245: 'ik kan maar niet geloven dat landen hun financiën niet op orde hebben' (**geld**)
- p. 250: voorbeeldzin 10 over kerst en eten (**eten/feestdag**)
- p. 252: voorbeeldzin 6 Karima (**namen**)
- p. 255: NLe **namen**, afkortingen (hema, avro).
- p. 256: voorbeeldvraag 'hoe lang is een chinees?'
- p. 258: de Mozes en Aäronkerk (geloof), kerstmis, kerst, pinksteren, vaderdag, pasen (**feestdagen**).
Bij religies wel: islam, hindoe, boeddhisme (geloof). Bij windstreken: het rijke Westen (**geld**).
- p. 258-259: voorbeeldzinnen rooms-katholieke geestelijke, predikant, christendom en islam, kerstliederen of muziek uit het verre oosten (tegenstelling?), gereformeerde kerk (geloof)
- p. 259: plastische chirurgie (uiterlijk) en een relatie maakt **vrouwen** dikker (**liefdesmoraal/eten/gezondheid**)
- p. 262: Koninginnedag (**speciale feestdag**)
- p. 266: voorbeeld mini-jurk (**seksuele moraal**), oer-Nederlands (niet bv anti-Nederlands)
- p. 268: voorbeeld kerstverlichting of kerstversiering (**feestdag**)
- p. 272: voorbeelden hemelvaart, kerstgala, 1^e pinksterdag, oudejaarsloterij, carnaval (**feestdagen**).
Zin: volgens onderzoek maakt 1 op de 7 Nederlanders regelmatig discriminerende opmerkingen (multicultureel)
- p. 273: 'van die kroketten' (**eten**)
- p. 275: voorbeeldzin 'In deze accommodatie vierden in het afgelopen decennium veel allochtonen hun bruiloft, maar de burgemeester dat recentelijk verboden' (multicultureel). 'Vind jij een racistische opmerking een excuus voor zulk agressief gedrag?', vroeg de directrice, die onderwijl nadacht over mogelijke represailles (multicultureel → iemand mag dus wel racistische zijn en jij moet dat dan maar pikken).
- p. 276-277: afbeelding blanke mensen, meisje die tegen jongen aanligt, andere jongen er nog naast (**afbeelding, seksuele-/liefdesmoraal**)
- p. 279: Generation R, vragen als 'hoe groot is de babysterfte onder etnische groepen als Antillianen, Marokkanen en Turken? (multicultureel), data verzamelen over kinderen (**ouderschap**)
- p. 281: blanke inbreker
- p. 282: in hoeverre ogen burgers wat doen tegen boeven (privacy/bescherming misdadigers)
- p. 283: voorbeeldzin 'In sommige landen is eerwraak een geaccepteerd verschijnsel, maar niet in Nederland' (multicultureel/geloof)
- p. 284-284: liefde, liefdesverdriet, wat en waarom? (**liefdesmoraal**)
- p. 286: voorbeeldzinnen 5 (**feestdag**) en 10 (multicultureel)
- p. 287: allochtonen in Nederland zijn een zorg voor de overheid: lang niet altijd 'geslaagd'. Heel erg

- wij-zijgevoel: wat moeten wij met hen? Migranten kunnen lang niet altijd hun eigen weg vinden, het behouden van hun eigen cultuur vinden wij een gevaar. Nederland heeft kernwaarden: tolerantie en saamhorigheid, verdraagzaamheid en solidariteit moet iedereen uitdragen (**normen en waarden**). 'Buitenlanders moeten zich conformeren aan Nederlandse **normen en waarden**, ook ten opzichte van andersdenkende als het gaat om bijvoorbeeld religie of **seksuele moraal**.' 'Voorwaarde is dat zij onze **normen en waarden** eerbiedigen.' WIJ-ZIJGEVOEL. (multicultureel) Eigen verantwoordelijkheid en zelfredzaamheid zijn belangrijk (**doorzetten/verantwoordelijk voor eigen geluk**). Kansarme migranten hebben hier geen thuis, anders verdwijnen zij anoniem in de illegaliteit.
- p. 289: voorbeeldzinnen veel multicultureel, ook **kritisch** en over **geloof**.
- p. 290-291: scholieren die een bijbaan hebben of een eigen onderneming, ondernemerschap onder jongeren, vooral jongens die dit doen. (**geld/doorzetten/verantwoordelijk voor eigen geluk**). Jonge ondernemers op afbeelding, allemaal blank, op de achtergrond een Aziatisch uitziende jongen (mensen op **afbeelding**)
- p. 294: voorbeeldzin 'Er gaan steeds meer stemmen op om kansarme vreemdelingen, die niet in hun eigen onderhoud zullen voorzien, geen verblijfsvergunning te verlenen' (multicultureel/**doorzetten/verantwoordelijk voor eigen geluk**)
- p. 295: voorbeeldzin 'In Trouw stond een column waarin het streven naar een boerkaverbod belachelijk werd gemaakt' (multicultureel)
- p. 298: voorbeeldzin Immigranten uit andere werelddelen zijn een verrijking voor de Nederlandse cultuur, omdat zij de samenleving nieuwe artistieke impulsen geven (multicultureel)
- p. 299: voorbeeldzin: Nederlanders die zich in het buitenland gevestigd hebben, zoeken elkaar altijd op om samen sinterklaas of kerst te vieren en met gevoelens van nostalgie terug te denken aan hun vaderland.' (**feestdagen/geloof**)
- p. 300: voorbeeldzin: 'De vrijheid van meningsuiting die wij hier in Nederland hebben, is een groot goed en we moeten er alles aan doen om die te beschermen' (multicultureel/**keuzevrijheid/discussiecultuur**)
- p. 302: voorbeeldzin 'In een land als Afghanistan is het niet eenvoudig een centraal geleide democratie te vestigen, want het dagelijks leven wordt er beheerst door lokale krijgsheren met hun gewapende aanhangers' (multicultureel/**keuzevrijheid/discussiecultuur**)
- p. 303: voorbeeldzin: 'Sommige allochtone leerlingen doen het prima in het Nederlandse voortgezet onderwijs en andere juist niet, maar het is moeilijk om ergens de vinger op te leggen hoe dat nu precies komt.' (multicultureel/**Nederlandse taal**)
- p. 305: voorbeeldzinnen: 'Sommige scholen hebben geprobeerd een hoofddoekjesverbod in te voeren, maar de meeste schoolleiders willen aan zo'n maatregel niet hun vingers branden (multicultureel/**keuzevrijheid**). 'Nederlanders houden er niet van als je je kop boven het maaiveld uitsteekt, want ze vinden dat mensen vooral gewoon moeten doen en niet moeten opvallen' (**normen en waarden**).
- p. 306-307: blanke lezende jongen (mensen op **afbeelding**)
- p. 311: foto in bibliotheek, verschillende jongeren achter computers (**afbeelding**)
- p. 321: **foto** van demonstrerende leerlingen (allemaal blank)
- p. 323: voorbeeld als je iets wil weten over geschiedenis van Iran en atoombewapening (**geschiedenis/plaatsnamen**)
- p. 325: afbeelding blank meisje dat gaat reizen (**afbeelding**)
- p. 326: Internet moet een schoolvak worden, Nederland is internationaal koploper wat betreft internetgebruik en breedbandaansluitingen. Gaan er ten onrechte vanuit dat jongeren weten hoe ze hier mee om moeten gaan. Internet moet geleerd worden: aan leerlingen en docenten.
- p. 329: anekdote twee meisjes die uitdagende foto's maakten met een openbare camera (**seksuele moraal**)
- p. 330: blanke jongen en meisje achter een computer (**afbeelding**)
- p. 332: informatie op het internet moet vergeten kunnen worden. Voorbeeld van twee misdadigers die na hun straf hun namen van Wikipedia wilde laten halen (privacy/bescherming misdadigers).
- p. 334-335: blanke meisjes in de zon in het park (**afbeelding**)
- p. 337-343: meertaligheid, het aanleren van een taal, leren lezen en schrijven (**Nederlandse taal**)
- p. 342: afbeelding jongen met ander etnische achtergrond (Yes-R?), leren jas, geen lach (**afbeelding**)

- p. 344-345: afbeelding met veel verschillende mensen een trap die genieten van de zon en/of muziek (afbeelding), één zwarte jongen, één getintmeisje, verder blanke mensen.
- p. 347: betoog tegen algemeen verbod op het dragen van gelaatsbedekkende bekleding (boerka/bivakmuts over een kam gescheurd) vanuit de overheid (geloof/multicultureel/discussiecultuur/keuzevrijheid). Alleen bij bv een evenement mag het wel (bv sinterklaas of carnaval... waarom geen religieus 'evenement' zoals het offerfeest?). Natuurlijk belachelijk verbod in het licht van godsdienstvrijheid (geloof/keuzevrijheid). Verbod om onderdrukking van de vrouw tegen te gaan (gelijkheid/normen en waarden). 'De overheid zegt het karakter en de goede gewoonten van het openbare leven in Nederland te willen beschermen. Het is duidelijk dat alleen 'typisch Nederlandse' gewoonten op bescherming kunnen rekenen'.
- p. 356: tekst voor schematiseren over de eis van een hardere rechtsstaat tegen criminaliteit (privacy/bescherming misdadigers/discussiecultuur)
- p. 362: collegezaal studie, allemaal blanke studenten (afbeelding)
- p. 367: man en vrouw in nette kleding in ligt die gesprek voeren, beiden blank (afbeelding)
- p. 373-375: studenten en financieringen/woonruimte (geld/doorzetten/verantwoordelijk voor eigen geluk)
- p. 382-383: blanke leerlingen die een examen maken, één Aziatisch meisje (afbeelding)
- p. 388-389: het Nederlandse weer/Nederlandse klimaat (weer)
- p. 391: lezen is belangrijk, zelfstandig werken is belangrijk, verantwoordelijkheid voor het eigen leerproces is belangrijk (verantwoordelijk voor eigen geluk/doorzetten)
- p. 392: overheid bemoeit zich met kwaad dat een mens zichzelf kan aandoen (keuzevrijheid/eten/gezondheid/privacy en bescherming van misdadiger)
- p. 394: verdwijnen van de NL taal is een cultuurverlies (NLetaal)
- p. 396: adaptatie aan het nieuwe klimaat (weer)
- p. 416: behoefte aan meer gezegd, er is dus nu weinig gezag/hiërarchie? (ouderschap/school)
- p. 422: wat flexwerkers moeten doen om hun positie op de arbeidsmarkt te versterken (doorzetten/verantwoordelijk voor eigen geluk/hard werken)
- p. 423: Nederland heeft geen natuur meer, maar alleen cultuur (discussiecultuur)
- p. 425-426: Hoe gelukkig Nederlanders zijn, waar dit aan ligt en of rijkdom hieraan ten grondslag ligt en wie hier verantwoordelijk voor is: de overheid of de burger zelf. (doorzetten/hard werken/verantwoordelijk voor eigen geluk/geld)
- p. 427: In NL worden we steeds ongezonder, zorgt voor dure zorgkosten, daar moet iets aan gedaan worden (geld/eten/gezondheid)
- p. 430: biologisch eten zou wel gezonder zijn dan gangbaar eten, in tegenstelling tot wat de Volkskrant eerder beweerde. Blijkbaar moeten we dat dus meer doen. (eten/gezondheid/discussiecultuur)
- p. 434: over de natuur: 'de Nederlandse natuurliefhebber is allesbehalve tevreden en leeg is hij nu juist niet'. 'Nederland heeft geen natuur meer, alles is cultuur'.

Schoolboekanalyse *Nieuw Nederlands vwo 5/6*

- Voorkant: blanke mensen: twee meisjes en twee jongens. Vriendelijke uitstraling/uitdagerend is één van de meisjes, verzorgd uiterlijk (afbeelding)
- p. 8-9: drie mensen op de foto: twee meisjes en één jongen. Meisjes dragen hele korte broekjes. Twee duidelijk blank en blond, één meisje twijfelachtig, lijkt een beetje buitenlands te zijn (afbeelding)
- p. 14-17: tekst over het puberbrein en waarom pubers dus zich gedragen zoals ze doen. Plaatje van blanke puber met een brein 'under construction' (afbeelding)
- p. 21: blank stel: man en vrouw, gelukkig getrouwd, witte jurk, weinig make-up (afbeelding)
- p. 21-23: een goed huwelijk/langdurige relatie maakt je gelukkig. Het huwelijk is een toekomstideaal geworden voor de twintigers van nu (normen en waarden). Een goed huwelijk zorgt voor een betere gezondheid en een langer leven (gezondheid), het levert meer welvaart op (geld), het maakt je gelukkig (verantwoordelijk voor eigen geluk), je familie vergroot door de schoonfamilie en dit is leuk met speciale dagen zoals sinterklaas en

- kerst (feestdagen), zorgt voor een stabiele omgeving voor kinderen met liefde, respect en plezier (normen en waarden).
- p. 26: school met allemaal blanke jongens aan het studeren (afbeelding)
- p. 26-28: meisjes zijn heel anders dan jongens, is terug te zien in het onderwijs: meisjes studeren hoger af, halen hogere cijfers, etc. Patriarchale samenleving is aan het verdwijnen door emancipatiegolf en individualisering van de maatschappij. De traditionele, disciplinerende vader is nagenoeg verdwenen (hiërarchie), echtscheidingen zorgen voor onrust (liefdesmoraal), zelfdiscipline en emotionele zelfbeheersing zijn nuttig en moeten terug komen (normen en waarden), 'Nederland, wees zuinig op je jongens!'
- p. 28: sommige jongens zijn gewoon niet te motiveren en gevoelig voor de overzichtelijke macho-identiteit die de straatcultuur biedt (normen en waarden/doorzetten/verantwoordelijk voor eigen geluk/discussiecultuur)
- p. 29: ingezonden brieven over het onderwerp (discussiecultuur)
- p. 34: blanke hoogleraar voor een schoolbord (afbeelding)
- p. 34-36: tekst over herinneringen en hoe goed het is dat we ook kunnen vergeten: dit is een overlevingsstrategie, anders worden we gek. Hoofdzaken moeten van bijzaken gescheiden kunnen worden. Voorbeeld van kerst en oud en nieuw (feestdagen/speciale dagen). Herinneringen bepalen onze identiteit.
- p. 38: verschillende paddenstoelen in rieten mandjes met een blauw/witte theedoek erin (afbeelding)
- p. 38-40: tekst over biologisch eten. 'Progressieve wereldburgers eten bij voorkeur biologisch' (normen en waarden/eten/gezondheid). 'Ook als rijke mensen in het Westen meer biologisch voedsel eten, krijg 's werelds armste mensen minder te eten' (geld), 'wereldverbeteraars met winkelwagen'. Hele artikel gaat over eten/gezondheid/normen en waarden.
- p. 42: twee mensen die stemmen, een lang en blank persoon en een klein, buitenlands persoon (afbeelding)
- p. 42-44: het gaat over stemmen en verkiezingstijd, specifiek over niet-stemmers. 'Rondom niet stemmen hangt een taboe' (normen en waarden/keuzevrijheid/verantwoordelijk voor eigen geluk), niet-stemmers komen bv uit multi-etnische wijken en trekken zich terug uit de sociale ruimte door conflicterende regels en omgangsvormen (multicultureel), niet-stemmers zijn de onderlaag van NL: laag opgeleid, jong en ongehuwd/allochtoon (multicultureel/kritische houding), 'een van oudsher egalitair land als Nederland' (geschiedenis/normen en waarden), er moet meer gemêleerd gestemd worden in NL en strategischer (discussiecultuur).
- p. 45: tekst over grote rol die journalisten spelen tijdens de verkiezingen door de manier waarop zij politici en hun partijen presenteren (discussiecultuur/kritische houding)
- p. 46-48: Tekst over dromen, dingen ambiëren: utopie en dystopie. Nederland heeft overgewicht, iedereen is gelijk en porno is overal: Luilekkerland dus. Succes is nu een eigen keuze, mislukken trouwens ook (doorzetten/verantwoordelijk voor eigen geluk). Al dertig jaar zetten we onze welvaart om in meer consumptie in plaats van in meer vrije tijd (hard werken/geld).
- p. 47: afbeelding van Oosters/Zuid-Europees uitzienend plein.
- p. 49: tekst 1 is deze scriptie in een notendop: alle thema's in een stukje tekst.
- p. 49: 'er zijn geen grote verhalen meer, zoals religie en ideologieën' (geloof) Echt niet? 'Traditionele autoriteit en inmenging werden steeds minder geaccepteerd' (keuzevrijheid/normen en waarden)
- p. 50-51: blond schrijvens meisje, normale kleding, weinig make-up en sieraden (afbeelding)
- p. 55: tekst over Zwarte Piet (feestdagen/speciale dagen). 'Toch is er in de loop van de tijd een element in de rol van Zwarte Piet geslopen dat door sommigen als racistisch wordt ervaren' (multicultureel/wij-zij). Foto met zwarte pieten op een wielers (afbeelding)
- p. 56: 'het eerste protest uit de gekleurde gemeenschap kwam uit 1981' (wij-zij/multicultureel)
- p. 56: 'Bijna elk jaar is er wel een actiegroep, politicus of een minderheid die wil scoren, de ons komt vertellen dat het vieren van sinterklaas met zwarte pieten verkeerd is' (multicultureel/discussiecultuur/normen en waarden/wij-zij) 'laten we alsjeblieft een van de weinige tradities die we nog hebben, onveranderd in stand houden' (cultuur)
- p. 57: negatieve effecten van de Amerikaanse wapenwet (privacy/bescherming misdadigers/normen en waarden)

- p. 61: plaatje van een drone (afbeelding)
- p. 61-62: inzet van drones bij oorlogen, achtervolgingen, etc.
- p. 64: voorbeelden iedereen verantwoordelijk voor eigen ziektekosten (geld) en Suikerfeest moet voor alle Nederlanders een vrije dag zijn (feestdagen/speciale dagen)
- p. 66-67: tekst over verzwaaring exameneisen van de kernvakken. 'Leerlingen zullen eindelijk weer eens hard moeten leren' (doorzetten/hard werken/verantwoordelijk voor eigen geluk)
- p. 68: blanke meisjes op de foto op het strand in hemdje in het donker, blanke jongens in zwembroek op de achtergrond (afbeelding)
- p. 68-69: 'Nederlandse jongeren zijn de grootste drinkers van Europa' (eten/gezondheid/ouderschap/normen en waarden). De ouders van deze drinkende jongeren moeten strenger gestraft worden.
- p. 70: voorbeelden over de beoordelingsnormen voor leerlingen die gelabeld zijn met een 'iets' (gezondheid/kritische houding), roken verbieden (gezondheid) zelf betalen van de studie door studenten want nu kost het veel geld (geld)
- p. 71-72: over het feit dat er teveel vrouwen voor de klas staan en te weinig mannen (discussiecultuur/kritische houding)
- p. 73: voorbeeld 'de meningen over de oplossing van het conflict in het Midden-Oosten lopen ver uiteen'
- p. 74-75: NLe landbouw is innovatief maar kan nog veel beter. Eten en manier van produceren moet veranderen (milieu/eten/gezondheid/dierenwelzijn) 'We kunnen wel zeggen dat we gewoon minder moeten eten in het Westen, maar gedragsverandering is moeilijk' (eten/gezondheid)
- p. 76: voorbeelden over oude moeders (keuzevrijheid/vrouwen) en tradities als sinterklaas, Bevrijdingsdag en luilak (feestdagen/speciale dagen/cultuur)
- p. 78: foto met voetbalsupporters bij een wedstrijd, mensen met allemaal verschillende achtergronden, schreeuwend, met een middelvinger, boos kijkend (afbeelding)
- p. 78-80: het gevaar van stamdenken (multicultureel), de bubbels die gesteund worden door informatie op het internet (kritische houding), het snel vormen van een mening in plaats van iets te laten bezinken en na te denken (discussiecultuur). Individualisme, afwijken, het anders zijn dan de groepsnorm ons voorschrijft, zou meer gestimuleerd moeten worden (wij-zij)
- p. 83: zakelijke brief met NLe namen (namen) en met speciale openingsdagen.
- p. 91: namen + Turkije wordt wel genoemd, maar als vakantieresort.
- p. 93: foto van NLe jongen die naar vacatures kijkt (afbeelding)
- p. 94-95: vacature traineeship theatermanager + sollicitatie van Aram van Noort (naam)
- p. 104-105: leerlingen in de tweede kamer; debatwedstrijd? Bij de microfoon een buitenlandse meisje met een hoofddoek. Wel het t-shirt van haar 'team' aan. (afbeelding)
- p. 109-110: voorbeeldpresentaties over geld en valsspelen in de topsport (geld), over schaliegas in Nederlands (milieu) en over de school van de toekomst.
- p. 113: voorbeelden gelegenheden voor een speech: diplomering, afstuderen, huwelijk, afscheid, zakelijk jubileum (feestdagen/speciale dagen). Voorbeeld van speech van Nasrdin Dchar in de film Rabat (namen)
- p. 115: leerlingen die bij elkaar zitten voor het voorbereiden van een sprekerswedstrijd, allemaal blank, netjes gekleed, weinig make-up, serieus aan het werk (afbeelding)
- p. 119: voorbeeld van weinig geld bij het sportcentrum waar je lid bent (sport/geld)
- p. 124: voorbeeld van een 'probleem' dat veel leerlingen nog niet weten wat ze na het vwo willen gaan doen (doorzetten/verantwoordelijk voor eigen geluk). Voorbeelden van andere problemen: groepjes jongeren die overlast veroorzaken, nog veel te veel jongeren roken, te weinig orgaandonoren in NL, voetbalvandalisme kost samenleving veel geld, middelbare scholieren hebben te weinig kennis, NL daalt in de PISA-ranking.
- p. 128: voorbeeld stelling 'NL moet 0,7% van het bnp besteden aan ontwikkelingshulp' (vrijwillig werken en geven) en 'Alle dieren tuinen moeten dicht' (dierenwelzijn). Andere voorbeelden van stellingen gaan over studerende kinderen van ouders met een laag inkomen (doorzetten/verantwoordelijk voor eigen geluk),

- het opvangen van vluchtelingen (multicultureel) en het goedkoper worden van gezonde voeding (geld/eten/gezondheid), anoniem solliciteren (multicultureel/naam), reclames voor snoep en snacks op kinderen moeten verboden worden (eten/gezondheid)
- p. 134: tekst over de werkende NLe vrouwen en dat ze dat moeten combineren met vrouwen en er overspannen van kunnen raken (geld/vrouwen/doorzetten/hard werken/verantwoordelijk voor eigen geluk), maar die discussie zou onzin zijn en gebaseerd op exemplarische anekdotes (discussiecultuur/kritische houding). 'Nederlandse vrouwen zijn buitengewoon tevreden met hun leven. Ze hoeven niet naar de top. Ze gaan niet meer werken als de kinderopvang gratis wordt of als hun man minder gaat werken.' (keuzevrijheid/ouderschap). Veronderstelling: vrouwen werken.
- p. 135: voorbeeldstellingen over belonen van meer dan twee kinderen (ouderschap), ziektekostenpremie moet gerelateerd worden aan levensstijl (gezondheid), leeftijdsgrens alcohol 21 jaar (gezondheid/keuzevrijheid/normen en waarden), leden van regering mogen niet twee nationaliteiten hebben (multicultureel), ouders van jonge kinderen verbieden om in huis te roken (gezondheid/normen en waarden), burgers dichter bij politiek betrokken worden (keuzevrijheid/discussiecultuur/kritische houding)
- p. 138: debatterende vrouw: sieraden, veel make-up, laag shirtje, spreekt voor een groep. Blank. (afbeelding)
- p. 143: na je examen wil je een jaar naar het buitenland, maar je ouders willen dat je gaat studeren. Onderhandel met je ouders, is de opdracht. (keuzevrijheid/discussiecultuur/ouderschap)
- p. 144: man en vrouw met elkaar in gesprek, allebei netjes, allebei blank (afbeelding)
- p. 150-151: demonstrerende jongeren voor het Hofplein Theater, dat open moet blijven. Spandoeken en borden geschilderd. Jongens en meisjes, overgrote meerderheid blank (afbeelding)
- p. 153: voorbeeldargumentaties over aantal stemmen voor Partij voor de Dieren (geld/dierenwelzijn), onrein varkensvlees in een cultuur (multicultureel/eten/gezondheid), oplopend begrotingstekort door VVD (discussiecultuur/geld), verbieden plezierjacht voor onnodig doden levende wezens (dierenwelzijn).
- p. 154-155: discussie over thuisbevallingen in een hoogontwikkeld land als Nederland, waar ouders zelf om vragen (ouderschap/keuzevrijheid/discussiecultuur), pakkans en strafkans criminaliteit in Nederland is verwaarloosbaar, burgers vinden het onbelangrijk, generen zich, voelen zich schuldig, vertrouwen de politie niet of zien op tegen gedoe (privacy/bescherming misdadigers)
- p. 156: voorbeeldzin EU moet stoppen met financieren van Griekenland, zij moeten zelf maatregelen nemen (geld/vrijwillig werken en geven/doorzetten/verantwoordelijk voor eigen geluk). Ook: 'Amerikanen zijn een nationalistisch volk' en wij niet? (wij-zij).
- p. 157: subsidiëren van sociale diensten wel of niet (geld/discussiecultuur)
- p. 158: journalisten kunnen schade toebrengen aan een eerlijk debatproces (discussiecultuur/keuzevrijheid). 'In ieder ander land zou dit door vriend en vijand onacceptabel worden gevonden, maar wij vinden het volstrekt normaal' (wij-zij).
- p. 159: er moet een DNA-databank komen (privacy/bescherming van misdadigers)
- p. 160: tekst over een e-reader hebben is normaal, deze persoon wil het nog niet (discussiecultuur). Jongen in zwembroek met e-reader op het strand, nationaliteit onbekend (afbeelding)
- p. 161: voorbeeldargumentaties over politici die goede banden onderhouden met buitenlandse politici en Wilders onder controle houdt en meedoet met de CanalPride (keuzevrijheid), en het studeren aan het conservatorium waar weinig geld mee te verdienen valt (geld/verantwoordelijk voor eigen geluk)
- p. 162: tekst over zesjesnorm in het onderwijs (geld/hard werken/doorzetten/verantwoordelijk voor eigen geluk) en tekst die tegen het nationaal-socialisme en het communisme is.
- p. 163: voorbeeld drogredenen NL zakt steeds verder weg in een recessie (geld), vader Moos heeft geld witgewassen dus daar kan je beter geen zaken mee doen (geld/normen en waarden), onnodige vaccinatie tegen baarmoederhalskanker (gezondheid/discussiecultuur/keuzevrijheid)
- p. 164: voorbeelden drogredenen over dat huwelijk een verouderd instituut is (cultuur), klimaatveranderingen (milieu), het in het openbaar mogen laten zien welk geloof je aanhangt (geloof/keuzevrijheid), Nederland moet stoppen met geld lenen aan zuidelijke EU-landen (vrijwillig werken en geven/geld)

- p. 165-167: teksten over met een verborgen camera patiënten filmen in het ziekenhuis (normen en waarden), Grunberg die niets met **dieren**emancipatie lijkt te hebben (**dierenwelzijn**), verbod op rituele slachting (**geloof**) dat geen enkel ander doel dient dan het tevreden houden van groepen in de samenleving, die vooral bekendstaan om hun weinig hervormingsgezinde opvattingen, maar wel gebruik wensen te maken van alle faciliteiten die diezelfde moderne ontwikkelde samenleving te bieden heeft (wij-zij/multicultureel), geloven en religieuze rituelen zoals besnijdenis verbieden (**geloof**) en een religieuze opvoeding zou een vorm van dwang zijn (beperkte **keuzevrijheid**), intelligente mensen zijn luie denkers, en denken zou een goede eindterm voor het NLE onderwijs zijn.
- p. 170-171: kritiek op besnijdenis van kleine kinderen in NL, zou verboden moeten worden vinden veel NL (**geloof**). 'Omdat de aanval op rituele slacht ... daar een offer voor zou brengen' (alinea 2). Onzichtbare invloeden van ouders zijn er ook nog (**ouderschap**). 'Godsdienst hoort in NL achter de voordeur en niet in het openbare leven'. (**geloof/keuzevrijheid**)
- p. 172-173: jongeren in een bibliotheek of mediatheek achter een computer, twee meisjes en een jongen, make-up en korte kleren, maar niet ordinaar. Allemaal blanke jongeren (**afbeelding**).
- p. 180: voorbeeldzin 'de zomer ga ik naar Texel om veel te fietsen en om een paar peer parachute te springen' (sport)
- p. 181: voorbeeldzin 'Het is maar goed dat de Nederlander minder vet eet dan de Amerikaan' (**eten/gezondheid**)
- p. 182: voorbeeldzinnen D66 moet economie vlot trekken (**geld**), alcoholreclames moeten verboden worden (**eten/gezondheid**), Nederlandse gezinnen kijken uit naar kerst en oud en nieuw (**feestdagen/speciale dagen**), rekeningrijden in auto's (**privacy/bescherming van misdadigers**), overmatig drankgebruik door hoge lonen van jongeren (**geld/eten/gezondheid**), goksites onveilig voor jongeren (gezondheid), NL heeft te weinig technici
- p. 183: ontwikkelingshulp waar NL aan bijdraagt (**vrijwillig werken en geven**). 'Nederland is het op gebied van ontwikkelingssamenwerking een voorbeeldfunctie voor andere westerse landen uit ze wil dat ook blijven.' Vrede en veiligheid in een derde wereldland leiden tot economische groei (**geld**). Afbeelding met donkere mensen, opgehouden handen en iemand die iets uitdeelt (**afbeelding**).
- p. 187: teksten over het glazen plafond, de beroepen die **vrouwen** wel uitoefenen maar ook het lastige van het bereiken van topfuncties voor hen. **Vrouwen** werken dus wel, maar niet overal. Ook een tekst over Fahti G. (**naam**), een veroordeelde die graag euthanasie wil (**normen en waarden/keuzevrijheid/privacy of bescherming van misdadigers**).
- p. 188: factoren die meespelen bij het ontwikkelen van overgewicht en obesitas (**eten/gezondheid**). Foto met twee blanke mensen in zwemkleding die te zwaar zijn (**afbeelding**).
- p. 189: voorbeeldzin over schilderijen van Frans Hals en Jan Steen (**namen/cultuur**)
- p. 190: voorbeeldzin over Iraanse ambassade waar vernielingen zijn aangebracht (**naam**)
- p. 191: voorbeeldzinnen over **geld**, optimaal (**eten/gezondheid**), lantaarnpalen die minder lang zullen branden (milieu).
- p. 192: **vrouwen** streven naar het perfecte lichaam en laten zich daarbij niet zelden helpen door de cosmetische industrie (**keuzevrijheid**). Voorbeeldzinnen over kinderen van immigranten die, het NL slecht beheersen en daardoor minder presteren op school (multicultureel/**NLetaal**), kinderen <12 niet meer blootstellen aan reclames voor ongezonde voeding (**eten/gezondheid**), demonstranten die door Erdogan werden verwijderd van het Tahirplein (**namen**).
- p. 193: op het platteland wordt door de meeste mensen nog altijd dialect gesproken (**NLetaal**)
- p. 194: tekst over val van de Berlijnse Muur die heel goed was, want nu is er weer vrijheid van meningsuiting, economische groei, meer toeristen en een verbeterde infrastructuur (**keuzevrijheid/geld**)
- p. 195: 'Malika' (**naam**)
- p. 200: tekst over 'recept voor een goede seriële monogame relatie' (**liefdesmoraal/keuzevrijheid/normen en waarden**): liefde, begrip, geduld, humor, zorgzaamheid, eerlijkheid, doorzettingsvermogen en evt. een kanten string en killer heels (**normen en waarden/seksuele moraal**).
- p. 201: veel vaste vergelijkingen met mensen uit de bijbel (**geloof**)
- p. 202: kerstgala, WK voetbal (**Feestdagen/speciale dagen**)
- p. 203: voorbeeldzinnen over een elektrische auto (milieu), financiële crisis (**geld**) en Del Potro een

- Argentijn (naam).
- p. 204: 'We zien landen in het Midden-Oosten als tektonische platen op elkaar botsen en desintegreren' (namen), 'Lijsttrekker Buma spreekt de meeste Nederlanders niet aan' en 'deze stad is een veel te mooie vrouw', wat draait ze met haar heupen en wat sluit haar truitje nauw, wat zijn haar ogen blauw' (seksuele moraal).
- p. 205: de gemeente Rotterdam is van plan inactieven in te zetten in de tuinbouw in het Westland (hard werken/doorzetten/verantwoordelijk voor eigen geluk).
- p. 208: voorbeeldzin overgewicht onder NL terugdringen (eten/gezondheid)
- p. 209: voorbeeldzin welvaart is een gevoel. NL was altijd armer maar voelde zich rijker, nu zijn we rijker maar voelen we ons armer (geld).
- p. 210: voorbeeldzinnen over vlekkeloos NL-sprekende asielzoekers (sarcastisch: multicultureel/NLe taal), teveel regels in NL (discussiecultuur), negatief over het Caïro-overleg die 4 en 5 mei breder trekt dan alleen WO II (geschiedenis/speciale dagen/multicultureel).
- p. 212-213: twee leerlingen die een toets maken, jongen en meisje, beiden blank en nette uitstraling (afbeelding)
- p. 216: voorbeeldzin verbrand je echt je afval ondanks dat het de lucht vervuult (milieu)
- p. 217: voorbeeldzin uitbaggeren verzandde mond van rivier (natuur/cultuur), Johan de Witt (geschiedenis)
- p. 218: Jericho en Elisa (geloof), kerstartikelen (speciale dag/feestdag), iemand uitschelden en portemonnee stelen is slecht (normen en waarden), ouders gescheiden en betalen studie nu niet meer (liefdesmoraal/geld)
- p. 219: Paulus in Thessaloniki (geloof)
- p. 220: religies en afleidingen schrijf je met een kleine letter, 'islam, gereformeerden' (geloof). Tot 221 stukje uit een verhaal? Over Yunus en Naoual (namen)
- p. 221: voorbeeldzin glaasje bordeaux en stukje kaas (eten en gezondheid/cultuur), bekering Vlaams Jannetje tot de islam (geloof/naam), kerstbal van voetbalclub (feestdagen), wij gaan vanavond 'chinezinnen' (naam/cultuur)
- p. 222: foto van twee meisjes, buitenlandse uitstraling, blijken Canadees te zijn, mooie jurk, zij zijn Miss Canada.
- p. 224: voorbeeldzin hoe ik op het terras een whiskey, een borrel en een paar biertjes dronk (cultuur/eten en gezondheid).
- p. 225: voorbeelden dierenbeul (dierenwelzijn), Koninginnedag (feestdag/speciale dag).
- p. 228: carnaval, 1^e paasdag, 'ons land' in het kader van WOII, watersnoodramp (feest-/speciale dag)
- p. 229: milieu-invloed (milieu), oer-Hollands en anti-Russisch (wij-zij)
- p. 230: Karima's sluier (naam/cultuur) vs. Ankes boek en Klaas' mobieltje.
- p. 232: op een terras dronken we koffie en een paar glaasjes rose (eten/gezondheid)
- p. 234: voorbeeld Vind jij een racistische opmerking een excuus voor zulk agressief gedrag (multicultureel)
- p. 238-239: drie leerlingen op iemands kamer, op mobiel, met boek en achter laptop. Allemaal leuke kleding, nette uitstraling, weinig make-up en gefocust op dat wat ze doen. Eén meisje met een buitenlandse achtergrond (afbeelding)
- p. 242: voorbeeldzin dat euthanasie in veel landen een misdaad is, omdat vanuit religie God beschikt over leven en dood (wij-zij/geloof)
- p. 243: voorbeeldzinnen over een aantal glazen wijn drinken (eten/gezondheid), fertilisatie als je zelf geen kinderen kan krijgen (cultuur/ouderschap/keuzevrijheid), mens wordt in de eerste plaats gedreven door seksuele driften (seksueel moraal), succesvolle Marokkaanse ondernemers vs. andere allochtone zakenmensen (multicultureel)
- p. 244-245: tekst over sociale psychologie die onder vuur ligt als wetenschappelijke discipline: wat is hun relevantie (discussiecultuur). Afbeelding met afgestudeerden (denk ik), allemaal blank (afbeelding). Ontwikkeling van westerse landen naar multiculturele samenleving was reden om meer onderzoek te doen naar culturele stereotypen en racisme (multicultureel/kritische houding)

- p. 246: voorbeeldzinnen over taboe op ongehuwd samenwonen (geloof/normen en waarden/liefdesmoraal/keuzevrijheid), islam en christendom tegenover elkaar (geloof), plicht om mensen in nood te helpen (normen en waarden/vrijwillig geven en werken) en dat migranten uit niet-westerse landen voor alle problemen in de samenleving zouden zorgen (multicultureel/wij-zij).
- p. 247: 'ons economische model' draait op groei, expansie (geld). Nieuwe ideologie zou gebaseerd moeten zijn op duurzaamheid en 'minder' (milieu). 'Vooral in de westerse wereld bestaat een ongebreidelde behoefte aan 'makkelijke' mobiliteit'. We moeten groener, duurzamer: we moeten krimpen.
- p. 248-249: voorbeeldzinnen over groener leven (milieu)
- p. 250-251: 'project Europa' heeft voor- en tegenstanders, de tegenstanders voeren nu de boventoon. Heeft te maken met het eigen land zien als toonbeeld van de democratie (keuzevrijheid) en het vele geld dat afstroomt naar de zuidelijke Europese landen (geld)
- p. 252: voorbeeldzin communistische landen als China en Cuba (keuzevrijheid)
- p. 253: buitenlandse vrouwen op plaatje met een hoofddoek, druk aan het leren (afbeelding).
- p. 253-254: 'nieuwe Nederlanders' moeten zich aan 'onze' normen en waarden houden, engagement met 'onze' samenleving tonen (multicultureel). Stuit op kritiek, want botst met 'onze' grondrechten zoals recht op godsdienstvrijheid en vrij verkeer van mensen (keuzevrijheid). Mogen godsdienstovertuigingen leiden tot vrouwonderdrukking, tot het blokkeren van zelfontplooiing? (keuzevrijheid). 'Onze' geseculariseerde samenleving (geloof) tolereert geen huiselijk geweld, homofob gedrag en huwelijksdwang, maar is dit alleen een probleem onder allochtonen of ook onder autochtonen? (multicultureel/geloof/keuzevrijheid/discussiecultuur/kritische houding). 'Het beleid zou moeten afrekenen met het wij-zij-denken en actief burgerschap moeten aanmoedigen van alle burgers in Nederland.'
- p. 255: site voor klachten over Oost-Europese migranten (multicultureel/wij-zij), Engelse woorden zijn verval van onze taal (NLetaal).
- p. 257: gelukkig leven door een goed huis, voldoende financiële middelen, gezondheid en vrienden (geld/gezondheid), ultrarechtse jongeren die hun gedrag tegen allochtone burgers baseren op nazi-gedachtegoed (multicultureel), politicus die bekend staat om discriminerende opmerkingen over allochtonen (multicultureel)
- p. 258: gevoelens van nationalisme samen met sterke hang naar verleden bij veel NL'ers, veel NL'ers vinden dat regering niet moet bezuinigen op ontwikkelings samenwerking (geld/vrijwillig geven en werken), Nederlandse industrie kan achter raken bij omringende landen en het Verre Oosten (geld/doorzetten/hard werken).
- p. 259: interpretatie van de Bijbel (geloof), optreden van Syrisch leger onder bewind van Bashar Al-Assad (namen), 'niet doorschuiven maar aanpakken' VVD 2012 (normen en waarden/hard werken/doorzetten/verantwoordelijk voor eigen geluk), vluchtelingenorganisatie voor gelijke behandeling van alle asielzoekers (multicultureel), Nederlanders door verzorgingsstaat de gelukkigste mensen van de wereld (geld/hard werken/vrijwillig werken en geven)
- p. 260: Irak jarenlang geleden onder Saddam Hoessein (namen), immigranten moeten NLe taal machtig worden (NLetaal/multicultureel/geld).
- p. 261: bevolking die zich niet kan verzetten tegen islamitische fundamentalisten (multicultureel/geloof), kiezen nieuwe paus (geloof), Amsterdammer die borreltjes drinkt in stamcafé (eten/gezondheid), strenge wetgeving rond alcoholgebruik heeft weinig zin (eten/gezondheid), Rusland en Poetin vs. vrijheid van meningsuiting (keuzevrijheid/namen), slachterijen en varkenstransporten gekoppeld aan dieren mishandeling (dierenwelzijn)
- p. 263: ellende en narigheid in voormalige Sovjet-Unie (wij-zij/namen).
- p. 264: tegen over voor tentenkamp voor asielzoekers (multicultureel/vrijwillig werken en geven)
- p. 265: er zijn nog dictatoriale staten op de wereld waar de bevolking lijdt (wij-zij/keuzevrijheid), opwarming van de aarde afremmen (milieu).
- p. 266: blanke jongen aan het werk in de bieb (afbeelding)
- p. 268: gemiddelde NL heeft weinig kennis over NLe historie en topografische kennis (geschiedenis), nadeel als inflatie dat ontstaat wanneer een Westers land een ontwikkelingsland steunt met veel geld (geld/vrijwillig werken en geven), kwetsende opmerkingen tegenover homoseksuele leerlingen niet oké

- (keuzevrijheid/liefdesmoraal), instabiliteit in Noord-Afrikaanse staten door islamitische rebellen leidt ook voor gevaar in Europa (namen), elektrische auto's vrijgesteld van belasting (milieu).
- p. 270-271: leerlingen in lokaal aan het werk, meisje op voorgrond lijkt buitenlands, rest is blank (afbeelding)
- p. 276: voorbeeldzinnen over minder vlees eten en oorzaken diabetes (eten/gezondheid/milieu), xtc-voorlichting en BOB-campagnes bij jongeren tussen de 18 en 25 (eten/gezondheid). Tekst over gewapende bewakers die scholen veiliger zouden maken. Erbij staat een foto waarop een vrouw hiertegen demonstreert: blanke vrouw (afbeelding)
- p. 279: tekst over het opvangen van asielzoekers als ze zijn uitgeprocedeerd en in hoeverre die valse hoop geeft en dus te rechtvaardigen is (multicultureel). Opdracht: gevolgen van Arabische Lente voor toerisme in Noord-Afrikaanse landen (namen)
- p. 284: tekst over de schulden die jongeren al opbouwen (geld). De cijfers stijgen en dit is erg, hierdoor kunnen zij geen toekomst opbouwen.
- p. 286-287: tekst over Techniekpact om jongeren te verleiden tot een techniekopleiding.
- p. 287: tekst over voormalige tbs'ers
- p. 292-293: tekst over ouders: populariteit moeders en vaders, wat ze goed doen en wat beter kan (ouderschap)
- p. 295: tabellen over het gebruik van cannabis onder jongeren van 12 – 18 (gezondheid)
- p. 296: interview over smartphonegebruik door Elmar (naam)
- p. 298: tekst over een onderzoek naar de financiële situatie onder jongeren door de Nibud, en dat dit eigenlijk best een positief beeld geeft. Jongeren krijgen veel verantwoordelijkheid, krijgen al vroeg een bankrekening, maar gaan hier vaak verassend goed mee om. Het is goed dat ouders ze al vroeg laten 'oefenen' in een veilige omgeving zodat ze vanaf hun 18^e zelfstandig zijn (geld/keuzevrijheid)
- p. 299: tekst over het feit dat discriminatie op basis van geaardheid nog wel voorkomt binnen de EU. Maar ook op basis van leeftijd en een laag inkomen. 'Het SCP publiceerde gisteren een onderzoek waaruit bleek dat homoseksualiteit in Nederland juist meer wordt geaccepteerd' (liefdesmoraal/seksuele moraal/keuzevrijheid)
- p. 302-303: meiden (blank en blond) in een park in de zon met bier (afbeelding)
- p. 305-310: Onderwerpen over NLetaal
- p. 312-313: afbeelding met veel verschillende mensen een trap die genieten van de zon en/of muziek (afbeelding), één zwarte jongen, één getint meisje, verder blanke mensen.
- p. 316-317: ouders moeten hun kinderen veel beter opvoeden en strenger zijn (ouderschap). Ouders kloppen niet snel aan bij familie of vrienden voor opvoedadvies. Kinderen moeten leren gedrag en emoties te beheersen. Je moet ze een perspectief bieden, een positief wereldbeeld aandragen, voorleven hoe ze hun leven kunnen inrichten, het gaat over de vorming van hun identiteit. In 'onze' seculiere, geliberaliseerde samenleving is dat grote sociale netwerk dat zo belangrijk is voor de opvoeding nou juist gesneuveld.' Kinderen moeten leren dat hun behoeften en emoties er net zo goed toe doen als die van de ander. Kinderen doen wat jij doet, en niet wat je zegt. (normen en waarden).
- p. 317-319: het verdrietige lot van de klokkenluiders bij organisaties (doorzetten/verantwoordelijk voor eigen geluk)
- p. 322: foto van collegezaal, allemaal blanke studenten (afbeelding)
- p. 331: studenten geneeskunde in gesprek met een patiënt, allemaal blank (afbeelding)
- p. 333: woningen voor studenten, een loveboat, kwam door financiering lang niet rond (geld)
- p. 334: basisbeurs voor studenten zou vervangen moeten worden door leenstelsel (geld)
- p. 335: tekst over studenten en geld (geld)
- p. 342-343: blanke leerlingen die een examen maken, één Aziatisch meisje (afbeelding)
- p. 347: burgerschap is belangrijk om de beschaving terug te krijgen in de multiculturele samenleving van tegenwoordig en met de emancipatie van verschillende minderheden is een gezonde publieke ruimte van levensbelang (keuzevrijheid/multicultureel)
- p. 348: tekst over dat we meer regie over onze tijd moeten nemen, ondanks het regime van de economische kloktijd (geld/doorzetten/hard werken/keuzevrijheid/verantwoordelijk voor eigen geluk)

- p. 349: spanning tussen onzekerheid en relativisme vs. duidelijkheid en rechtlijnigheid, ook al is dat ongenueanceerd (**keuzevrijheid/discussiecultuur**) met uitspraken als: de westerse cultuur is superieur aan de islamitische (wij-zij/multicultureel).
- p. 350: tijd zien 'we' als iets waar we voortdurend te weinig van hebben, maar vrije tijd dient daarentegen blijkbaar maximaal opgevuld te worden (**hard werken/verantwoordelijk voor eigen geluk**)
- p. 355: NLe kunst bevindt zich in een crisis en ipv te helpen bezuinigt de overheid. Conclusie: de NLe overheid vinden kunst van zeer gering belang (kunst/cultuur/**geld**)
- p. 356: begin van 21^e in een patstelling: klimaat wil minder (milieu), economie wil meer (**geld**)
- p. 357: het is terecht dat er **dieren**rechten zijn en dat er mensen zijn die hiervoor opkomen en hiervoor waken. Zij zijn afhankelijk van ons. (**dierenwelzijn**)
- p. 359: Vlaggenplein in Paramaribo, Suriname, belachelijk: schaamteloos misbruik van vlaggen van naties en organisaties ten bate van politieke geweldsverheerlijking (**naam**).
- p. 360: **vrouwen** zijn massaal aan het werk: stichten van een gezin staat op de tweede plek (**vrouwen**). **Vrouwen** krijgen laat kinderen, als het dan nog lukt, en moeten het vervolgens zien te combineren met hun werk, wat ook moeilijk is. Zouden moeders niet gewoon thuis moeten zijn voor hun kinderen (**vrouwen/keuzevrijheid/hard werken**)
- p. 367: waarom vinden we **dieren**rechten tegenwoordig zo belangrijk? (**dierenwelzijn**) O.a. door de strijd tussen gelovigen en wetenschappers: de winnaar bepaalt de morele richting van de menselijke samenleving: theologie of biologie (**geloof**).
- p. 371: leerlingen aan een examen, lijken allemaal blank en blond, behalve het tweede meisje van voren (**afbeelding**)
- p. 382: tekst over engagement en de wereld verbeteren als je er zelf beter van wordt (hard werken/**doorzetten/verantwoordelijk voor eigen geluk/vrijwillig werken en geven**)
- p. 383-385: jongeren hebben geen idealisme, fanatisme en zetten zich niet in voor 'De Goede Zaak'. Komt waarschijnlijk door hun jeugd in de zorgeloze jaren 90. Gemeenschappen hebben tegenwoordig een licht en tijdelijk karakter. Positieve instelling, maar (zeggen oudere generaties): idealisme vraagt om persoonlijke offers. (**keuzevrijheid/discussiecultuur/verantwoordelijk voor eigen geluk/doorzetten/geloof** in groep of individu)
- p. 391: tekst over **dierenwelzijn** en natuur
- p. 392: tekst over de liefde tot je land die aangeboren is: nationalisme. Liefde en trots liggen in elkaars verlengde. (wij-zij) 'In de individualistische wereldbeschouwing, waarin de mens verantwoordelijk is voor zijn eigen daden en zijn eigen keuzes maakt, komt niet meer in aanmerking voor zo iets als trots, behalve de eigen prestaties' (**hard werken/doorzetten/verantwoordelijk voor eigen geluk**). Autochtone individualist houdt zich het liefst verre van nationale trots.
- p. 397: eens in de zoveel tijd stemmen we voor de Tweede Kamer maar wat daar uiteindelijk mee gebeurt maakt ons niets uit, we zijn niet betrokken (**keuzevrijheid**)
- p. 399-400: tekst over de natuur: 'de Nederlandse natuurliefhebber is allesbehalve tevreden en leeg is hij nu juist niet'. 'Nederland heeft geen natuur meer, alles is cultuur' (cultuur/natuur).

Schoolboekanalyse *Talent* havo/vwo/gymnasium bovenbouw vakboek

- p. 18: voorbeeldtekst informerend over aantal fietsongelukken in het verkeer
- p. 19: prestaties en omzetten Nederlandse game-sector zijn opgeklopt. (kritische houding/**discussiecultuur**)
- p. 20: overtuigende tekst journalisten die hun bronnen niet prijsgeven (**discussiecultuur**/kritische houding). Ook een tekst van vrijwilligersorganisatie Ready2Help die vooral vluchtelingen helpen (**vrijwillig geven en werken**)
- p. 21: gebruik van het woord 'pittig' tegenwoordig. (**namen/NLetaal**)
- p. 23: voorbeelden tekstopbouw: **eten/gezondheid**, weer en onderwijs.
- p. 24: de tekst gaat over 'altruïsme', het onbaatzuchtig geven (**vrijwillig werken en geven**)
- p. 26: tekst over **dieren**belangen en **dieren**mishandeling (welzijn **dieren/discussiecultuur**)
- p. 29: het normaliseren van plastische chirurgie (**normen en waarden/keuzevrijheid**) en in hoeverre

- dit binnen de reguliere gezondheidszorg past (**geld/discussiecultuur**). ‘Wie ongelukkig is met zijn uiterlijk, staat het vrij gebruik te maken van mogelijkheid om daar verandering in te brengen’ (**normen en waarden**)
- p. 32: meer dan de helft van de Nederlanders roddelt over de burens en zij voelen zich niet schuldig. Gaat vooral over asociaal gedrag, overlast en onderhoudsstaat van de woning of tuin → vinden wij blijikbaar heel belangrijk! (**normen en waarden**)
- p. 33-35: koude **vrouwen**voeten en –handen t.o.v. mannenhanden en –voeten. Onderzoeken uit verschillende landen (wel Westerse landen)
- p. 36-37: verslag over extreme armoede in de wereld (specifiek in Dickisoni, in Malawi (**geld/vrijwillig werken en geven**))
- p. 38: interview met ex-topschaatser Mark Tuitert, die nu o.a. werkt als spreker voor bedrijven. Hij wordt dan ingehuurd door managers (sport/**geld/doorzetten/verantwoordelijk voor eigen geluk**)
- p. 41: voorbeeld over ene forum voor sporters met de titel ‘de sociale functie van sport’
- p. 49: nederlandse/amerikaanse namen in voorbeeld-sollicitatie (**namen**)
- p. 51: idem (**namen**)
- p. 55: idem (**namen**) maar ook J. Nahoy (**namen**)
- p. 56-57: gondel vergelijking met bierfiets verontwaardigd onderuit gehaald. Amsterdam steeds voller en drukker. ‘Nederlandse mensen. Schreeuwende mensen.’ ‘Globalisering leidt tot vragen over de eigen identiteit.’ ‘Vreemde culturen hebben zich altijd vermengd in Amsterdam. Is dat niet ook een deel van identiteit van deze stad?’
- p. 75: NLe natuur wordt weer genoemd, maar ook: ‘laten we nu eerst eens vaststellen wat precies een ‘multiculturele samenleving’ is’ (multicultureel) → voorbeeldzin.
- p. 76: voorbeeldtekst over biologisch boodschappen doen (**eten/gezondheid**), stemmen op de blanke politicus ipv Obama (multicultureel). Andere tekst: ‘het is beschavingsvooruitgang om ook empathie te hebben voor **dieren**’ (multicultureel/**dieren/normen en waarden**).
- p. 77: voorbeeldzinnen ‘sportclubs moeten gratis worden voor jongeren’ (**geld/gezondheid**) en ‘armoede is niet met **geld** te koop’ (**geld**)
- p. 78: voorbeeldzin ‘Zijn we in het rijke westen niet allemaal reuze trots op onze welvaart?’ (multicultureel/**geld**). Voorbeeldtekst: ‘nieuw generatie zelfbewuste **vrouwen** (...) staan voor de klas of zitten achter de computer’ (**vrouwen**).
- p. 95: voorbeeldstelling ‘De vrijheid van meningsuiting moet onbegrensd zijn’ (**keuzevrijheid/normen en waarden**)
- p. 96: voorbeelden feit en mening over koning(shuis) (cultuur)
- p. 115-116: voorbeeld onderzoeksvraag over energiedrankjes en gevolgen daarvan (**eten/gezondheid**)
- p. 124: tekst over het los verkopen van fluoride in tablet- en druppelvorm. Dit zou verboden moeten worden, want werkt helemaal niet (gezondheid/**discussiecultuur**)
- p. 125: argumenten waarom wonen langs de snelweg ongezond is (gezondheid)
- p. 127: voorbeeld ‘**Dieren** mogen niet doodgeschoten worden’ (**dieren/normen en waarden**)
- p. 128: hoe een telefoon in de klas leidt tot zelfoverschatting van de cognitieve kennis en de verantwoordelijkheid voor kennis bij die telefoon neerlegt (school/**discussiecultuur**)
- p. 131: voorbeeldargumentatie dat plastic tassen niet zomaar meer uitgedeeld mogen worden door winkel ivm milieuproblemen (**normen en waarden**)
- p. 132: voorbeeldargumentatie ‘landbouw op basis van gentechnologie is slecht’ (normen en waarden)
- p. 136: voorbeeld over de Vierdaagse (**feestdagen/speciale dagen**)
- p. 137: voorbeeld over hoe jongeren steeds meer begrijpen dat vrijwilligerswerk een belangrijke rol speelt (voor hun cv), ‘waardoor ze ook in vakanties steeds vaker kiezen voor een zinvolle invulling’ (**vrijwilliger werken en geven/doorzetten/hard werken/verantwoordelijk voor eigen geluk**)
- p. 141: voorbeeldzin dat de wethouder veel doet voor het behoud van het historische stadsgezicht en de restauratie van vervallen grachtenpanden (**geschiedenis/cultuur**)
- p. 144: voorbeelden over respect, begrip en vriendelijkheid (**normen en waarden**), bloed zweet en

- tranen (**normen en waarden/hard werken/doorzetten**), drugs, jongeren die veel bier drinken, goede gezondheid als belangrijkste in het leven, privacy in NL, kerstavond (**feestdag**) waarop een man zijn **vrouw** verlaat (**liefdesmoraal**), jullie hebben moed en doorzettingsvermogen getoond (**doorzetten/normen en waarden**)
- p. 151: voorbeeld NL staat na zo'n ramp natuurlijk gelijk klaar (**hard werken/vrijwillig geven en werk**)
- p. 152: voorbeelden God, Allah, de Bijbel, de Koran, Boeddhabeeld (geloof). Ook voorbeelden uit het buitenland, buitenlandse **namen** met spelling en voorbeelden (het El-ding hier wel, superleuk! NLe **namen**), verschillende geloven en afkomsten (geloof), koningsdag, pasen, moederdag (**feestdagen**), het rijke Westen (**geld**).
- p. 159: tot hier ook veel NLe namen ipv buitenlandse **namen**.
- p. 167: voorbeeld 'De inwoners van de Jordaan hebben hun straten opgefleurd met 'stoepgroente'. Dat was weer een bijzonder 'geslaagde' grap van hen.' (**normen en waarden**)
- p. 168: voorbeeld 'ga vroeg naar bed voor een belangrijk examen' (**normen en waarden**). 'Echte schoonheid zit van binnen; je uiterlijk doet er niet zoveel toe' (**normen en waarden**).
- p. 169: voorbeeld 'Het is belangrijk dat je op je sollicitatie kan aantonen dat je na je studie (vrijwilligers)werk hebt verricht' (**hard werken/doorzetten/verantwoordelijk voor eigen geluk**). Voorbeeld 'De voorzieningen in de kantine zijn –in overleg met alle leerlingen- flink uitgebreid' (**discussiecultuur**)
- p. 185: woorden uit een andere taal noemen we ... voorbeelden zijn Duits, Engels en Frans. Hoe heten de woorden die zijn afgeleid uit het Arabisch, Turks, Surinaams, Antilliaans, etc.? (**plaatsnamen**)
- p. 190: voorbeelden over bombarderen van VS in Syrië en treinen van de NS
- p. 195: Sinterklaas (**feestdagen/speciale dagen**)
- p. 201: voorbeelden over 'vrijheid' ((keuze)vrijheid/**normen en waarden**)
- p. 206: 'een kritische lezer kan...' (**kritische houding**)

Schoolboekanalyse *OpNiveau* havo 4/5 bovenbouw

- Voorkant: blanke man op ladder, iets repareren? (**afbeelding**)
- p. 8-9 **afbeelding blanke jongens en meisje**. Op p. 8 in pak (en hakken) op een roltrap, op p.9 met trui en capuchon aan het leren.
- p. 13: tekst over ongewild uitgeven van geld/lid worden ergens van en dit vervolgens niet terug kunnen krijgen. (**geld**)
- p. 14: tekst over Hyves en invloed daarvan (en van internet) op sollicitatie. Gesprek met student over kritische houding tegenover internetgebruik (**kritische houding**). Afbeelding van donkere jongen in een bus. (**afbeelding**)
- p. 15: tekst over de vraag waarom vrouwen werken: alleen voor sociale contacten of ook voor geld? (**vrouwen/geld/verantwoordelijk voor eigen geluk**)
- p. 16: hoe je moet solliciteren, waar sollicitanten vaak de fout in gaan, waar bedrijven naar op zoek zijn, etc. Solliciteren is hard werken, zeker als je bij een bekend bedrijf wil werken. (**doorzetten/verantwoordelijk voor eigen geluk/hard werken**)
- p. 19: voorbeelden allemaal Nederlandse namen van mensen of bedrijven. (**namen**)
- p. 20: tekst over onterechte betaling die de schrijver niet wil betalen (**discussiecultuur/geld**) + voorbeeldopdracht klachtenbrief van Bart Holtkam aan de Consumentenbond schrijven (**namen**)
- p. 21: voorbeeld vacature voor sollicitatiebrief naar Denise Scheurbuik (**hard werken/namen**)
- p.29: afbeelding met twee blanke meisjes en een blanke jongen met petje. Meisjes zien er netjes uit. Zijn bezig op een tablet. (**afbeelding**) Voorbeeldzin Koninginnedag (**feestdag/speciale dag**).
- p. 30: voorbeeldtekst over taal: als een kind tussen de vier en zes jaar geïsoleerd opgroeit, leert het de taal niet goed meer. Voorbeeld van het meisje Genie (**de (Nederlandse) taal**). Ook een take over ongezond eetgedrag: orthorexia (**eten/gezondheid**).
- p. 31: over de vraag 'hoe gaat het' en hoe je hierop moet antwoorden, maar ook over het spellen na de basisschool van leerlingen en het verleiden van consumenten voor groente of fruit (**de Nederlandse taal/doorzetten/verantwoordelijk voor eigen geluk/gezondheid/eten**)
- p. 33: voorbeeldzinnen met David (staande ovatie), mevrouw De Haan (docent) en Yvonne (zoekt

- naar artikel), Shamira (heldendaad), Mohammed (doet wat hij zelf wil) en meneer de Vries (wat heeft hij gezegd?) (namen)
- p. 34: voorbeeldzin protestactie van leerlingen (kritische houding), Dalida en Meryam die locatie schoolfeest zoeken (verantwoordelijk voor eigen geluk/namen).
- p. 35: afbeelding met drie leerlingen op mobiel: twee jongens en een meisje. Blond meisje, blanke jongen, derde jongen van andere etnische afkomst (afbeelding). Namen in voorbeeldzinnen: Lars en Stefan (namen)
- p. 36: voorbeeldzinnen over ongezonde broodjes in de kantine (eten/gezondheid), leren omgaan met geld (geld), Boy, Miranda, Tabitha en Karen (namen)
- p. 37: Nederlandse namen, behalve (twijfelgeval) Romano (namen)
- p. 40: tekst over het woord 'ontvrienden' en de herkomst (de Nederlandse taal/geschiedenis)
- p. 41: tekstje over EHBO-app (gezondheid)
- p. 42: afbeelding met twee blanke meisjes boven een tijdschrift (afbeelding), voorbeeldzinnen over inkomen (geld), wijn bij asperges (eten) en vrijwillige segregatie wanneer immigranten bij elkaar in een wijk gaan wonen (keuzevrijheid/verantwoordelijk voor eigen geluk/normen en waarden)
- p. 43: moeder die zoon warme chocolademelk met slagroom geeft (eten)
- p. 44: afbeelding van jongen met andere etnische achtergrond die schoolwerk maakt.
- p. 45: afbeelding van blanke werkmannen op straat in fluorescerende werkkleding.
- p. 46: voorbeeldzin Laura Dekker, Nederlandse kranten (namen) en dat mensen vaak over eenzijdige en gekleurde informatie beschikken (kritische houding)
- p. 47: voorbeeldzin 'de trots van de Fransen op hun wijnen en kaassoorten grenst aan chauvinisme' (normen en waarden/namen/eten). Afbeelding van blanke jongen met iPad.
- p. 48: tekst over gebarentaal (de (Nederlandse) taal)
- p. 49: afbeelding van jongen die vinger opsteekt, afkomst onbekend (afbeelding). Tekst over groene computers (milieu).
- p. 50-51: tekst over cybercriminaliteit en hoe de Commissie Bescherming Persoonsgegevens hier in de weg staat (privacy/bescherming misdadigers)
- p. 51-52: tekst over advertorial en verschil met advertentie (kritische houding)
- p. 52-53: tekst over the Internet of Things wat kan leiden tot verminderen verkeersoverlast en CO2-uitstoot, het beheersen van energiegebruik, verbeteren van de gezondheidszorg... Obstakel: vertrouwensparadox. We moeten onze privacy bewaken. (milieu/normen en waarden/geld/gezondheid/privacy en bescherming van misdadigers/discussiecultuur)
- p. 56: tekst over het lezen van Nederlanders: steeds meer functioneel, maar het literaire boek is niet dood (de Nederlandse taal), afbeelding van blanke jongen die presenteert aan een groep, van de groep zie je een blank meisje en iemand met een andere etnische achtergrond (afbeelding), en een tekst over podium- of presentatievrees met een verdieping over het onderwerp 'angst' (doorzetten).
- p. 59: afbeelding met auto's tussen het zand, demonstrerende jongeren tegen kernenergie (allemaal blank) en een tekening van een blanke man waarop het aanleggen van een mitella wordt ugelegd.
- p. 60: afbeelding over antirookbeleid van de overheid (gezondheid/normen en waarden/discussiecultuur)
- p. 61: afbeelding met leerlingen die eerder langs zijn gekomen: blank meisje met rood haar en jongen met andere etnische achtergrond, met elkaar in gesprek, voorbeeldopdrachten over obesitas (gezondheid/eten), gameverslaving (gezondheid), duurzame energie (milieu).
- p. 62: voorbeeldteksten, een over lange reistijd in Nederland die zorg voor achterblijven economische groei (geld/kritische houding).
- p. 64: tekst over efficiënter werken door koffie mét koekje (eten/gezondheid/geld/hard werken) en klagen op helpdesks (discussiecultuur).
- p. 65: over YouTube filmpjes: wat zijn ze en hoe werkt het verdienmodel erachter (geld)
- p. 67: uiteenzetting schrijven over straattaal voor een blad (de Nederlandse taal).
- p. 68: afbeelding van blanke jongen die een krant leest.
- p. 70: afbeelding van blank meisje, beetje make-up en sieraden en afbeelding van grafiek over

- cybercriminaliteit en in hoeverre mensen hiervan op de hoogte zijn.
- p. 73: afbeelding blanke jongen/man die praat.
- p. 74: tekst over verruwing van taalgebruik bij politici (de Nederlandse taal)
- p. 75: voorbeeldzin 'de media geven vaak een eenzijdig beeld van de moslimcultuur. Deze documentaire reeks probeert dit beeld te nuanceren' (kritische houding).
- p. 76: voorbeeldzinnen over eurocrisis (geld) en roman Arnon Grunberg (namen).
- p. 77: tekst over ontslag van stewardess door te kort haar en tatoeages en piercings (seksuele moraal/discussiecultuur/keuzevrijheid/vrouwen/normen en waarden).
- p. 78: de regels die gelden voor reclame, wanneer het misleidend is en dat consumenten gratis een klacht kunnen indienen bij de Reclame Code Commissie. Je kan als consument ook zelf naar de rechtbank gaan, maar dat kost geld (geld/kritische houding/normen en waarden).
- p. 79: afbeelding van blanke jongens in een bibliotheek.
- p. 80: rechtszaak tegen poster van komische horrorfilm Sint (afbeelding/discussiecultuur) en een tekst over de omstreden Power Balance-bandjes die na onderzoek aan de VU geen effect bleken te hebben (afbeelding/geld/gezondheid/kritische houding)
- p. 81-83: tekst over het programma 'Help, ons kind is te dik' en het nut/de gevaren ervan. Conclusie: hoogleraar Jaap Seidell wijst erop dat bij de behandeling van Turkse dikke kinderen bleek dat 'dikke' rolmodellen hen helpen, en in het huidige programma zijn die niet te vinden (namen/eten/gezondheid/discussiecultuur/doorzetten/verantwoordelijk voor eigen geluk/ouderschap)
- p. 84: reactie van redactie op klachtenbrieven over advertentie van Rolex op de voorpagina van het NRC (geld/discussiecultuur). Afbeelding met blonde meisjes.
- p. 85: tekst over wat geur allemaal teweeg kan brengen, de omzet in geuren is heel hoog, hoe geur wordt gemaakt en de opmars in producten. (geld)
- p. 87: blanke meisjes die tijdschriften lezen (de Linda en de BeauMonde) (afbeelding)
- p. 89: bronnen beoordelen. Genoemde bronnen zijn Story, Wetenschap in beeld, Glamour, website volksgezondheid, boks-forum en www.kerncentrale.nl (namen/kritische houding)
- p. 90: voorbeeld argumentaties: mijn buurmeisje mag van haar moeder op haar zestiende nog niet uit (vrouwen/normen en waarden/ouderschap), iedereen in Nederlands is automatisch donoor (gezondheid), stakingen in het ov moeten verboden worden (discussiecultuur), het geven van een corrigerende tik aan je kinderen is niet erg (ouderschap/normen en waarden).
- p. 91: stelling 'jongeren mogen pas vanaf hun 21^e alcohol kopen' (eten/gezondheid)
- p. 92: tekst over Nederlandse herrie versus Franse gedempte telefoongebruik in het openbare leven (normen en waarden/keuzevrijheid), voorbeeld strafregels over ongewenst gedrag van leerlingen tijdens de les en op school (normen en waarden)
- p. 94-95: twee liedjes, een van Stef Bos (is dit nu later?) en een van Ali B en Brace (hartendief) (de Nederlandse taal/namen)
- p. 96: tegenwoordig steeds meer taalgebruik onder jongeren, op straat en op televisie dat mensen kan kwetsen. Moet anders want 'respectvol taalgebruik is de norm' (normen en waarden/de Nederlandse taal)
- p. 98: discussies over aspect op school dat verbeterd kan worden (discussiecultuur) en gezond eten en drinken (eten/gezondheid).
- p. 99: notulen van vergadering over bardienst tussen 'voorzitter', alex, meltem, inass en sander (namen)
- p. 100-101: discussie over gezond eten in kantine van school of over misleidende reclame/kledingvoorschriften op de werkvloer (discussiecultuur/eten/gezondheid/keuzevrijheid/normen en waarden), afbeelding met allemaal blanke leerlingen die buiten met elkaar praten.
- p. 103-104: voorbeeldwoorden bij spelling: Los Angeles, president Obama, Tour de France, bijbelverhaal, een moslim, kerst, het oude testament, westerse regeringen, ramadan, paasdrukke, on-Nederlands (namen/feestdagen en speciale dagen/geloof)
- p. 105: een stelletje in de klas dat elkaar handen vasthoudt (liefdesmoraal) + afbeelding van blanke hand bij tablet (afbeelding) + voorbeeld het christendom, tweede paasdag, nieuwjaar (feestdagen)
- p. 107: voorbeeldzinnen met Omar (kan niet slapen), Maaïke en Simone (gaan studeren) (namen)

- p. 108: Davey en Amir gaan naar een festival (namen)
- p. 109: op 15 en 16 maart zijn de landelijke vrijwilligersdagen (vrijwillig geven en werken/speciale dag), Omar schrijft liedjes voor theatervoorstellingen (namen)
- p. 112: voorbeeldzinnen over Mariyem (namen), onrust in het Midden-Oosten en de VS die standpunt tegen regeringsleider innam (namen), met veel moeite de top bereiken (hard werken), meisje met een bijbaantje (hard werken/geld/doorzetten/verantwoordelijk voor eigen geluk), afbeelding met een jongen en een meisje met een niet-Nederlandse achtergrond (afbeelding)
- p. 113: herkomst voornamen, wordt ook Said genoemd na 4 Nederlandse namen (namen)
- p. 114: herkomst van de woorden commode, bouwen en drugs (de Nederlandse taal)
- p. 115: woorden koppelen aan taal van herkomst, ook het Turks wordt hier genoemd, hoewel het de kleinste rol speelt (de Nederlandse taal)
- p. 117-118: teksten van het oudste Nederlands tot nu (de Nederlandse taal): hebben olla uogala (geschiedenis), stukje uit Karel ende Elegast (geschiedenis), rijmpje van Huygens (geschiedenis), een fragment uit Wolff en Deken (vrouwen), hoe het huishouden in de soep loopt als moeder ziek is (vrouwen/ouderschap) en over de cacao-fabriek Kolthof.
- p. 119: afbeelding van Nederlandse jongen en meisje in bibliotheek
- p. 120: toekomst van het 'Nederlands' door de multiculturele samenstelling van de bevolking (de Nederlandse taal), afbeelding van blond meisje
- p. 124: Nederlandse jongen aan de telefoon (afbeelding)
- p. 125-126: tekst over 'financieel analfabetisme' onder jongeren, schrijver vindt dit onzin (geld/discussiecultuur/kritische houding)
- p. 127-128: tekst over ziek zijn (gezondheid)
- p. 128-129: tekst over spreekrecht van slachtoffers bij rechtszaken (privacy/bescherming misdadigers)
- p. 129-130: over de toekomst van realitytelevisie en het verval van de realitysoap (normen en waarden)
- p. 131: kritische opmerkingen bij onderzoek over jeugd van tegenwoordig (kritische houding)
- p. 134: tekst over 'vetzucht' en obesitas (eten/gezondheid)
- p. 137: voorbeelden van cartoons (eten/geld/hard werken)
- p. 140: verandering/verschuiving van gebruik van persoonlijke voornaamwoorden (de NLe taal)
- p. 141-142: teksten over dat Nederlandse scholieren met plezier naar school gaan, een vrouw meer dan tien paar schoenen heeft en er maar drie draagt (vrouw) en dat jongens van auto's houden en meisjes van poppen. Afbeelding van blond meisje.
- p. 143: opdracht om te schrijven over de internationalisering op de havo (multicultureel).
- p. 146: afbeelding blond meisje en jongen, voorbeeldonderwerpen bij opdracht zijn dieren(les) en (natuur)voeding (eten/gezondheid/dierenwelzijn)
- p. 147: blanke asterix en obelix (afbeelding)
- p. 148: blond meisje op tablet (afbeelding)
- p. 149: blank persoon in demonstratiepak met bord 'stop de slachting in namibië' (afbeelding/kritische houding)
- p. 150-151: voorbeeldzinnen de ooievaar komt weer in Nederland (dierenwelzijn), over de doodstraf en het bouwen van een hoge muur om vreemdelingen weg te houden uit je land (normen en waarden), afbeelding met drie Nederlandse jongeren (twee jongens en een meisje) met elkaar in gesprek.
- p. 153: aanpak excessen in amateurvoetbal (normen en waarden)
- p. 153-154: tekst over bestraffen van jongeren, over jonge misdaad met volwassen gevolgen. Voorbeeld van negen Marokkaanse kinderen die een groep Goudse meisjes belaagt. Negatieve reactie hierop van Kamerlid Marcouch. (normen en waarden/discussiecultuur/privacy en bescherming van misdadigers/seksuele moraal/namen)
- p. 155: actie tegen thuisonderwijs (normen en waarden/kritische houding/doorzetten en verantwoordelijk voor eigen geluk)
- p. 158: blonde meisjes met tijdschriften (herhaling van foto die eerder al langs kwam) (afbeelding)
- p. 158-161: bemoeienis van de overheid in het dagelijks leven van de burger

- (discussiecultuur/keuzevrijheid/gezondheid/eten/vrouwen/ouderschap/kritische houding)
- p. 162: blanke jongen met tijdschrift (afbeelding)
- p. 164: tekst over klimaatbewust handelen om het leven in balans te houden (dierenwelzijn)
- p. 165: drie teksten over de Anti Dierproeven Coalitie en dierproeven (dierenwelzijn/normen en waarden)
- p. 168: voorbeelden over studiefinanciering, gratis kinderopvang en prijs van de treinkaartjes (geld) en de schade op de gezondheid van alcohol bij jongeren (eten/gezondheid/normen en waarden)
- p. 171: afbeelding van laptop en blank persoon die hierop typt (afbeelding)
- p. 172: betoog over het openen en doorzoeken van kluisjes op scholen (discussiecultuur/privacy en bescherming van misdadigers), afbeelding van blank meisje met rood haar op mobiel.
- p. 175: afbeelding van jongeren in Tweede Kamer
- p. 176: afbeelding met jongens van verschillende afkomst, petjes.
- p. 180: tekst over vader met overgewicht die gaat afvallen (eten/gezondheid), gesprek tussen kassière en haar moeder (vrouwen/ouderschap).
- p. 181: tekst over Koninginnedag, gezien door de ogen van een 'nieuwe Nederlander' die in Amsterdam woont (feestdag/speciale dag/geschiedenis/normen en waarden)
- p. 182-183: voorbeeldzinnen over instanties die waken dat de televisie het gezinsleven niet schaadt (normen en waarden), de drukke baan van Abdel (namen), in Nederland is in nog maar weinig gezinnen de vrouw de kostwinnaar (geld/vrouwen), steeds meer NLe kinderen te dik door gemaksvoedsel dat zij krijgen (eten/gezondheid)
- p. 183: voorbeeldtitels (ambigu) uit kranten 'moderne vrouw zeurt niet over ongelijke kansen maar creëert ze zelf' (vrouwen), 'kijk Aziaten nooit recht in de ogen, het is beleefder om ze neer te slaan' (normen en waarden), 'Nooit meer huwelijken tussen verschillende rassen in de VS'.
- p. 184: hoe jongerentaal verschilt onder jongeren, bv tussen Turkse jongeren en Nederlandse jongeren in een ander deel van het land (de Nederlandse taal/namen)
- p. 185: Nederlandse jongens en meisjes op de fiets (afbeelding)
- p. 187-189: over dialecten en streektaalen in Nederland en hoe snel dit momenteel verdwijnt in Nederland (de Nederlandse taal)
- p. 189: Nederlands meisje aan de telefoon (afbeelding)
- p. 190-191: teksten over verschillende doelgroepen die je 'soort' Nederlandse taal bepalen. Afbeelding van Nederlandse jongen.
- p. 193: twee blonde meisjes die elkaar iets fluisteren, op de achtergrond een jongen (afbeelding)
- p. 194: twee Nederlandse jongens die iets bespreken (afbeelding), voorbeeldzin: 'de berichten over tienerhuwelijken in Maleisië hebben voor veel ophef in de Nederlandse media gezorgd' (normen en waarden/keuzevrijheid)
- p. 197-198: bemoeienis van de overheid (keuzevrijheid/privacy en bescherming van misdadigers/kritische houding), afbeelding van blond meisje met twee jongens: een Nederlands en één van een andere etnische afkomst.
- p. 202: Nederlands meisje bij boekenkast (afbeelding)
- p. 205: jongeren kunnen niet met geld omgaan (geld)
- p. 207: tekst over studiekeuze en hoe leuk die studie moet zijn (keuzevrijheid)
- p. 208: twee blonde meisjes op hun mobiel (afbeelding)
- p. 212: meisje met niet-Nederlandse achtergrond aan het werk in een klas (afbeelding)
- p. 215: jongen aan het werk aan bureau, afkomst onbekend (afbeelding)
- p. 217-219: Nederlander onder de 35 steeds minder aandacht voor kranten en tijdschriften, Nederland is zich over de volle breedte van de bevolking minder betrokken gaan voelen bij milieuvraagstukken, politiek en maatschappij, vooral jongeren. De jongen in Nederland behoren tot de gelukkigste jongeren in de wereld en voelen zich niet aangesproken door de permanent kritische toonzetting in de meeste kranten en tijdschriften (keuzevrijheid/discussiecultuur)
- p. 225: twee Nederlandse jongeren aan het werk in de bieb: jongen en meisje (afbeelding)
- p. 228: over casting en realityshows op televisie: c reality (normen en waarden)

- p. 229-230: tekst over natuur, en hoe dit in NL allemaal cultuur is geworden → staat ook in Nieuw Nederlands (cultuur/natuur)
- p. 232: over biologisch eten en of dit beter zou zijn (eten/gezondheid)
- p. 234: we leven in een low-trustsamenleving. We wantrouwen politici, zij wantrouwen ons, we wantrouwen wetenschappelijke claims, we wantrouwen bankiers, we wantrouwen het bedrijfsleven, etc. (kritische houding)
- p. 236: afbeelding van drie jongens, twee Nederlands en één onbekend.
- p. 238: afbeelding van 2 blanke meisjes en 2 blanke jongens voor een laptop, één jongen en meisje zijn duidelijk een stel en zitten tegen elkaar aan (afbeelding/liefdesmoraal/seksuele moraal).
- p. 240: onderwerpen voor presentatie zijn oude ouders (ouderschap), kinderarbeid (normen en waarden), herwaardering van hoffelijkheid (normen en waarden).
- p. 241: blanke jongeren buiten aan het 'hangen' (afbeelding)
- p. 242-243: Nederlandse vrouw die langsloopt (afbeelding)
- p. 250: voorbeeld centrale databank voor vingerafdrukken (privacy/bescherming van misdadigers)
- p. 251: afbeelding van artiesten op een festival, twee buitenlandse jongens. Rappers? Ze hebben kettingen en een petje.
- p. 275: voorbeeldtekst over vijfjescultuur op middelbare scholen (hard werken/doorzetten/verantwoordelijk voor eigen geluk), voorbeeldtekst over homohaat en het niet accepteren van homofilie door 'veel culturen', terwijl dit genetisch bepaald is (seksuele moraal/liefdesmoraal/geloof/keuzevrijheid)
- p. 280: tekst over het kunnen verkrijgen van een nieuwe bul in geval van geslachtsverandering (keuzevrijheid/seksuele moraal)
- p. 282: voorbeeld instructietekst, een recept van een appeltaart (eten)
- p. 286: tekst tegen het legaliseren van dopinggebruik (gezondheid/normen en waarden/hard werken)
- p. 287-288: tekst over lange zinnen en de prijs die je hiervoor kan verdienen (de NLe taal)
- p. 290: is er teveel vrijheid wanneer het donorregistratie in Nederland betreft? Moet het ADR-systeem ook in Nederland ingevoerd worden? (gezondheid/normen en waarden/keuzevrijheid/vrijwillig geven/werken).
- p. 296-297: J. Willemsen, J. van Bommel, G. Boerboom, mevrouw De Vries, B. van der Velden (namen)
- p. 302: kritische reactie op het idee dat vmbo'ers 'dom' zouden zijn (kritische houding/discussiecultuur)
- p. 306: voorbeeldschrijfplan over loverboys (vrouwen/liefdesmoraal)
- p. 313: foto van twee Nederlandse mannen (afbeelding)
- p. 318: blanke vrouw doet koninklijke houding voor (afbeelding)
- p. 324: auto die wordt gecontroleerd door politieagenten, 5 personen worden bevroegd. Allemaal blank (afbeelding).
- p. 327: voorbeeldzinnen: het is belachelijk om sigaretten duurder te maken (gezondheid/discussiecultuur), Europa moet Griekenland steunen in de economische crisis daar (geld/vrijwillig geven en werken), mensen moeten geen vlees van dieren eten (dierenwelzijn).
- p. 335: foto van Nederlandse voetballers die tegen de scheidsrechter ingaan (afbeelding)
- p. 343: foto van debatterende jongeren: meisje met niet-Nederlandse achtergrond en een jongen met een Nederlandse achtergrond (afbeelding). Daarbij en voorbeelddebat over het nut of onnut van het schoolexamen havo en vwo (hard werken/doorzetten/verantwoordelijk voor eigen geluk)
- p. 364: de doodstraf is afgeschaft, toen men begon te vinden dat het doden van daders niet meer paste in onze maatschappij (normen en waarden/privacy en bescherming van misdadigers/geschiedenis)
- p. 367-370: tekst over herkomst van het woord 'bank', 'hoelahoep' en het ontstaan van taal (de NLe taal/geschiedenis)
- p. 371: leerlingen die een examen hebben gedaan of gehaald, allemaal blank en één meisje en één jongen met een andere etnische afkomst (afbeelding)

- p. 379: blank meisje op telefoon (afbeelding)
- p. 409: voorbeelden hoofdletters ook Allah, Suikerfeest, Noord-Afrika en een moslim (naast God, Pasen, Sinterklaas, Koninginnedag, Nieuwjaar, Vaderdag, Hemelvaartsdag, tweede kerstdag, kerstfeest, oudejaarsavond, christendom) (namen)
- p. 421: drie blanke mensen die naar een vraagteken kijken (afbeelding), voorbeeldzinnen over Hamza die een leuke kerel is en over Just die naar het voetbalveld gaat (namen)

Schoolboekanalyse OpNiveau vwo 5/6 bovenbouw

- Voorkant: Aziatisch meisje met rugtas die loopt. (afbeelding)
- p. 10: blank persoon in pak en met demonstratiebord 'Stop de slachting in Namibië' (afbeelding)
- p. 12: blank persoon op een Apple-laptop aan het werk (afbeelding)
- p. 13: tekst over het al dan niet dragen van schooluniformen, discussie over kleding speelt in heel veel landen niet door schooluniformen maar hier wel (discussiecultuur/kritische houding/keuzevrijheid). Op p. 14 allemaal blanke leerlingen in schooluniform (afbeelding).
- p. 15: tekst over schooluniformen. 'Op een middelbare school is de identiteit van de leerling ongeveer het belangrijkste in een scholierenleven.' En 'Pubers worden gehinderd bij het ontwikkelen van een identiteit.' (keuzevrijheid)
- p. 18: tekst over de 'morele vakantie': met veel alcohol om aan het dagelijks leven te ontsnappen. 'Nuchter stappen een positieve uitgaanstijl? En dan niet alleen omdat er toch iemand de auto moet besturen. Drinken is nu de norm.' (normen en waarden/eten/gezondheid). 'Is alcohol de kosten voor de samenleving wel waard?' (geld/discussiecultuur/kritische houding). Afbeelding met allemaal blanke mensen in de rij om bij een uitgaansgelegenheid binnen te kunnen komen.
- p. 20: over het kwijtraken van privacy aan de overheid (privacy/bescherming van misdadigers). 'Juristen uiten regelmatig hun ongerustheid over uitholling van de rechtsstaat, maar de Nederlandse burger trekt zich er niet veel van aan.' Moeilijke balans: grotere kans op veiligheid en optimale bescherming van de persoonlijke levenssfeer. (normen en waarden)
- p. 21: 3 leerlingen op een telefoon, een blond meisje en twee jongens met (gedeeltelijk) een andere achtergrond dan alleen Nederlands (afbeelding)
- p. 22: tekst: Nederlanders krijgen voldoende jodium binnen via zuivelproducten, koffie, thee, water, vruchtensap en brood (eten/gezondheid). Plaatjes met blanke hand, zout van de Albert Heijn, typisch Nederlandse broden en een koe (afbeelding).
- p. 24-25: teksten over drank: weg uit supermarkt, prijs moet omhoog en minimumleeftijd moet omhoog. 'Nederlandse jongeren behoren binnen Europa tot de top-5 stevigste drinkers.' 'In Nederland is er nog altijd veel alcoholmisbruik bij jongeren en komt comazuipen nog steeds veel voor.' (normen en waarden/eten/gezondheid)
- p. 26: kleedgeld om jongeren te leren dat je geld maar één keer kan uitgeven. (geld)
- p. 27: leerlingen met slechte schoolexamencijfers mogen niet meedoen met het centraal examen (hard werken/doorzetten/verantwoordelijk voor eigen geluk). De taal die je gebruikt heeft invloed op de indruk die je bij anderen achterlaat (de Nederlandse taal).
- p. 30: afbeelding van een jongen van andere etnische afkomst (afbeelding).
- p. 32: foto van leerlingen in schooluniform die leren onder een boom (afbeelding). Je ouders overtuigen van het idee om met je vrienden op vakantie te kunnen deze zomer (discussiecultuur/ouderschap/normen en waarden)
- p. 35: afbeelding sporter en publiek (allemaal blank) en iemand die beveiliging of trainer lijkt (andere etnische afkomst) (afbeelding).
- p. 37: Nederlandse jongen aan de telefoon (afbeelding). Voorbeeldzinnen 6, 7, 12 en 25 (geld/normen en waarden/discussiecultuur)
- p. 38-40: tekst over negen verkeerde redenen om te trouwen. Seks binnen het huwelijk en voor kinderen, samenwonen was uit den boze: gaat uit van mannelijke kracht en vrouwelijke zwakte (seksuele/liefdesmoraal/vrouwen). Is ook geen garantie dat ouders niet scheiden: je hebt goede en slechte ouders (ouderschap). Blank stelletje dat trouwt (afbeelding).

- p. 41: tekst over risico's in een samenleving n.a.v. doden op Pukkelpop door noodweer.
 'Nederlanders reageerden anders dan Belgen. De Nederlanders waren meteen bezig met de vraag of de organisatie dit niet had kunnen voorkomen en of er nieuwe regels nodig zijn voor popfestivals. (...) Opmerkelijk is de hoge verwachting die Nederlanders hebben van de overheid. Wij verwachten dat de overheid in staat is alle risico's af te dekken. (...) Individualisering versterkt de rol van de overheid, omdat er niemand is om op terug te vallen als het fout gaat.' (**discussiecultuur/doorzetten/verantwoordelijk voor eigen geluk**). Foto van verslagen blanke festivalgangers op Pukkelpop (**afbeelding**).
- p. 43-45: **tekst waar deze hele scriptie over gaat**. Tunnelvisie op 'de ander' ten gevolge van opvoeding, media, emotie en ons brein. Oplossing zou zijn: niet meer wetten, maar de dialoog. Echte contacten kunnen beelden in je brein (vooroordelen) bijsturen.
 (**keuzevrijheid/discussiecultuur/verantwoordelijk voor eigen geluk/kritische houding/normen en waarden**).
- p. 46-48: tekst over 'de vloek van het feminisme'. Gaat over het gelijk worden van mannen en vrouwen, ook in taken, waardoor vrouwen minder kinderen krijgen, minder gefocust zijn op een gezin (maken/onderhouden), etc. (**vrouwen/hard werken/ouderschap/seksuele-/liefdesmoraal/geld**)
- p. 49: afbeelding van blanke jongen met tijdschrift (**afbeelding**)
- p. 51: twee afbeeldingen van een open mond voor een tandpastareclame, beiden blank (**afbeelding**)
- p. 52: niet- Nederlands meisje dat vuil op zich heeft en in de troep op de grond zit. Arme uitstraling. (**afbeelding**)
- p. 53: ei zou een superfood zijn en kan obesitas aanpakken (**eten/gezondheid**)
- p. 55: meneer De Groot (**namen**), Koninginnedag (**feestdag**), overal wiet kunnen kopen, kan ook met alcohol en sigaretten (**eten/gezondheid**), Wesley Sneijder (**namen**)
- p. 56: geen luxe-aankopen meer door Nederlanders door bezuinigingen (**geld**), steeds minder vrijwilligers door afschaffen kilometervergoeding (**geld/vrijwillig geven en werken**)
- p. 58: afbeelding meisje met andere etnische achtergrond (**afbeelding**). Voorbeeldstellingen over het afschaffen van de houdbaarheidsdatum of een tekst tegen het verspillen van voedsel (**eten**).
- p. 61: blanke armen en handen (**afbeelding**)
- p. 62: voorbeeldzinnen: je moet rode rozen voor haar meenemen, dat vinden meisjes leuk & professionele kinderopvang is geen volwaardige vervanging van de liefde en aandacht die een kind thuis krijgt, daarom moet een vrouw haar baan opzeggen als ze kinderen krijgt
 (**vrouwen/ouderschap**)
- p. 64: foto van twee blonde meisjes buiten op hun mobiel (**afbeelding**)
- p. 68: voorbeeldzin 9: 'Die opticien is ooit begonnen als caissière bij een supermarkt' (**hard werken/doorzetten en verantwoordelijk voor eigen geluk**).
- p. 69: voorbeeldzinnen over Hemelvaartsdag, christendom, communisme, ramadan en Moederdag (**feestdag/speciale dagen/geloof**). Zinnen over Boaz en Annette (**namen**).
- p.70: mevrouw I. D. Anker-Kaasschieter, dhr. C. M. H. A. den Brabander (**namen**), het Nieuwe Testament, katholieke kerk, boeddhist (**geloof**), oudejaarsavond, kerstfeest (**feestdag/speciale dagen**)
- p. 72: Arnon Grunberg, Harry Mulisch, Estelle, Irene, Ivo, Maxime, Johan Cruijff (**namen**)
- p. 73: voorbeeldzin 3 over alcohol (**eten/gezondheid**), foto van twee blonde meisjes die elkaar iets vertellen, jongen op de achtergrond (**afbeelding**)
- p. 76: foto van blanke blonde jongen bij brievenbus (**afbeelding**)
- p. 77-78: kenmerken van mensentaal die ook te vinden is in diertaal (**de (NLe) taal**)
- p. 82: het regiolect dat jongeren spreken en het verdwijnen van het Nederlands en de dialecten (**de Nederlandse taal**)
- p. 84: tekst over verschillende taalregisters (**de Nederlandse taal**). Mobiel in blanke hand (**afbeelding**)
- p. 87: foto blond meisje (**afbeelding**)
- p. 88: voorbeeldzin: Nederland geldt als in hoge mate gesecculariseerd. Het kerklidmaatschap is er in verhouding laag, de aanhang voor geloofswaarheden is er gering. (**geloof**)
- p. 89-91: kritiek op het internet (**kritische houding**)
- p. 94: blanke jongen met boeken (**afbeelding**)

- p. 95-96: tekst over artikel 6 van de Grondwet dat iedereen zijn eigen geloof of levensovertuiging mag uiten n.a.v. een vrouw die door haar boerka bij twee banen was afgewezen. In Nederland beroepen christenen zich nog amper op deze wet, andere godsdiensten des te meer. Ook een voorbeeld van een Rotterdamse imam die wordt vrijgesproken van de opmerking dat homoseksualiteit een ziekte is en schadelijk voor de samenleving. Ook een voorbeeld van een streng christelijk kamerlid die in 1998 homo's vergeleek met dieven. Er moet iets veranderen aan de Grondwet of regelgeving (**discussiecultuur/keuzevrijheid/seksuele-liefdesmoraal/geloof/kritische houding**)
- p. 97: foto van twee Nederlandse meisjes met een laptop op bed (**afbeelding**)
- p. 99-102: teksten over het geheugen en hoe slecht internet hiervoor is omdat we nu niets meer onthouden en geen feitjes meer stampen. We leren zoeken, niet onthouden.
- p. 103: schema bij opdracht over ziektekostenregeling (**geld/gezondheid**), elektrische auto's (milieu) en werkloosheid onder jongeren (**geld/hard werken**)
- p. 104: foto van lachende jongen met andere etnische achtergrond dan Nederlands (**afbeelding**)
- p. 105: Nederlanders ervaren hoogste werkdruk in Europa, toch heel tevreden met werk (**hard werken / gezondheid/doorzetten en verantwoordelijk voor eigen geluk**)
- p. 109: blanke vrouw met hakken en heel kort haar op een stoel (**afbeelding**).
- p. 111: blanke handen en een laptop (**afbeelding**)
- p. 112-114: over informerende video's op YouTube ter ondersteuning van bijvoorbeeld medische bijsluiters (**gezondheid**). 'Dat het internet beeldender is dan een tekstuele bron is volgend jaar 'schokkend voor onze gereformeerde cultuur'. 'Onze maatschappij is meer van het geschreven woord', zegt ze.' (**geloof**). Afkomst en betrouwbaarheid van video's is wel een ding, zeker wanneer het financiën en medicijnen betreft (**kritische houding/geld/gezondheid**). Plaatje van filmpje met blanke man die een stropdasknoop uitlegt (**afbeelding**).
- p. 115: over digitalisering van de samenleving omdat efficiëntie voorop staat, maar dit gaat ten koste van de communicatie. 'Offers die burgers in westerse samenlevingen aan efficiency en technologie moeten brengen.'
- p. 116-119: tekst over Boer zoekt Vrouw, het ideaal dat we 'echt onszelf willen zijn' (juist in de liefde) maar dat dit moeilijk is en wisselt afhankelijk van de rol die je hebt (**seksuele-liefdesmoraal**)
- p. 120-122: jongeren van nu strijden niet voor de goede zaak en hebben geen fanatisme of idealisme (**kritische houding/discussiecultuur/normen en waarden**). Iedereen mag meedoen, lijkt soms 'consumerend weldoen' (**geld**).
- p. 123: blank meisje met hand voor haar mond (**afbeelding**)
- p. 135: blanke jongen in gesprek met iemand (**afbeelding**)
- p. 140: voorbeeldzin over christendemocraten (**geloof**)
- p. 141: Koninginnedag, Tweede Kerstdag (**feestdagen**), afbeelding met blond meisje en twee jongens waarvan één een andere etnische achtergrond en één onbekend (**afbeelding**)
- p. 144: voorbeeldzinnen over de stroopwafelbakker (**eten**), bakkie pleur (**eten**), schilderij van de koningin
- p. 146: tekst over inspronging/insprong, afdwinging/afdwang, aandringing/aandrang (**de Nle taal**)
- p. 149-151: over de uitspraak van het Nederlands en hoe het ABN invoeren een redding zou moeten zijn. 'Aboutaleb spreekt beter Nederlands dan zijn collega's met één paspoort en zeker beter dan het Kamerlid Wilders.' 'En dan was er ook nog de komst van honderdduizenden immigranten, die misschien wel voor allerlei exotische en vertederende varianten van het Nederlands zorgen, maar die geen bijdrage kunnen leveren aan de instandhouding van een uniforme omgangstaal.' Beetje denigrerend... Jongeren zouden niet meer te verstaan zijn vandaag de dag. 'Bekend zijn de verhalen van taalleerders die na een verhuizing binnen Nederland de indruk kregen ook een ander Nederlands te moeten leren.' (**de Nederlandse taal**)
- p. 155: drie jongeren buiten met een telefoon, allemaal blank (**afbeelding**)
- p. 156: tekst tegen de duif (**dierenwelzijn?**)
- p. 158: Tekst over de 10-recensiegeboden, cynisch artikel (**discussiecultuur**), **afbeelding** twee blonde meisjes.
- p. 160: Recensie over oerang-oetans drijven niet, ironisch. 'Dat blijkt als hij zich druk maakt over het

- Nederland van nu, met zijn nieuwe illusieloze middenklasse: voor altijd stationair meedraaiend in de maatschappij. Levend naar het credo dat beschaving een vorm van saaiheid is waar iedereen baat bij heeft.' (discussiecultuur/kritische houding/geschiedenis)
- p. 161-162: geen diepgang leidt tot desinteresse, tegenwoordig hebben veel mensen een mening maar hebben zij weinig nagedacht (discussiecultuur/kritische houding)
- p. 163-164: cartoons, ook met tekeningen van mensen met een andere etnische achtergrond (afbeelding)
- p. 165: tekstje over een robot die je kan helpen met afvallen (eten/gezondheid).
- p. 169: tekst over het woordje 'te' en het woordje 'bizar': 'te bizar'. (de NLe taal), tekst over idee/id en het drinken van een blikje bier door jongeren (eten/gezondheid)
- p. 172: groep jongeren op een terras met drankjes, allemaal blank en één van een andere afkomst (afbeelding)
- p. 177-181: interview met Aziatisch-Amerikaanse opvoedkundige Amy Chua over haar boek. "Ik ben trots op de kracht van Amerikanen zoals ik", zegt ze. En ze lijkt zich er niet bewust dat zoiets in Nederlandse oren een tikje aanmatigend klinkt.' Over dat het krijsen en ruziemaken van Amy tijdens haar opvoeding in de westerse wereld een bewijs is van ouderlijk onvermogen (ouderschap/normen en waarden). Over de oosterse nadruk op het leveren van topprestaties en het westerse model van vrijheid en creativiteit. Door dit boek is wordt opvoeding door moeders opeens tot onderwerp van internationale reflectie verheven (vrouwen). Hoe Aziatisch opvoeden de nadruk legt op strikte gehoorzaamheid, maar ook kritiek op de westerse gewoonte om autoriteiten almaar ter discussie te stellen (discussiecultuur). 'Kinderen mogen best horen dat het beter kan. Westerse opvoeders willen een kind tegen alles beschermen. Maar als je uitgaat van zwakte, wordt dat al snel een self-fulfilling prophecy.' (hard werken/doorzetten/verantwoordelijk voor eigen geluk) Het Westen romantiseert intrinsieke motivatie. Foto van de Aziatische Amy bijgevoegd (afbeelding).
- p. 182: stuk over de 'tjigermoeder', maar waar is de tjigervader? Die is toch meer aanwezig dan de moeder? (ouderschap/doorzetten/verantwoordelijk voor eigen geluk)
- p. 183-184: er heerst een zesjescultuur, leerlingen durven niet te presteren op school, het is voor 'watjes en nerds', maar het zou meer gestimuleerd moeten worden door ouders, leraren en de overheid (hard werken/normen en waarden)
- p. 185: pleidooi voor onzekerheid, relativisme en twijfel in het publieke debat en de discussies (discussiecultuur). Nu uitspraken als 'de westerse cultuur is superieur aan de islamitische' omdat de ongeduldige, hardwerkende Nederlander de intellectueel van het podium heeft verdrongen (hard werken). Om dit allemaal recht te trekken zou religie gescheiden moeten worden van moraal (geloof).
- p. 189: twee blonde meisjes op een motor/scooter (afbeelding)
- p. 192: afbeelding van jongen die aan het werk is, gedeeltelijk niet-Nederlandse achtergrond.
- p. 197: gesproken tekst over voedsel en gezondheid: kippenvlees, biologisch geteeld groente en fruit en genetisch gemanipuleerde soja (eten/gezondheid)
- p. 198: opdracht om idee die de voedselproductie verduurzaamt voor te leggen aan de klas (eten/gezondheid /milieu). Foto van blank meisje aan de telefoon (afbeelding).
- p. 199: eindopdracht-onderwerpen: restaurant met duurzame productielijn óf over keurmerken voor duurzame producten (eten/gezondheid).
- p. 202: ipad met blanke hand (afbeelding)
- p. 203-206: over het puberbrein, dat dit gericht is op zichzelf, dat problemen zich maar bij weinig pubers voordoen, dat sommige ouders zich nog puber wanen, etc.
- p. 206-207: meer lessen in internetgebruik op scholen, want Nederland is internationaal gezien koploper wat betreft internetgebruik en breedbandaansluiting. Jongeren moeten goed leren zoeken en gebruik maken van het internet (discussiecultuur)
- p. 207-208: de mens wil bedrogen worden door mensen als paragnosten, placebo is aan de orde van de dag.
- p. 210-2012: waarom vinden we dierenrechten tegenwoordig zo belangrijk? (dierenwelzijn) O.a. door de strijd tussen gelovigen en wetenschappers: de winnaar bepaalt de morele richting van de menselijke samenleving: theologie of biologie (geloof).

- p. 214: nog twee teksten (reacties op bovenstaande tekst) over dierenwelzijn: de mens kan niet zonder dieren, de dier wel zonder mens. Dieren zouden de crisis waarin mensen nu leven niet eens kunnen veroorzaken. Mensen moeten een tandje terug doen wat betreft hun dominantie en grote mond (**dierenwelzijn/discussiecultuur/normen en waarden**)
- p. 216: 3 meisjes die in de lucht springen, twee van hen zijn blank, de derde is onbekend (**afbeelding**)
- p. 217: tieners overstelpen met complimenten is niet de manier om hen te helpen en beschermen. Ze kunnen beter aangemoedigd worden ook aan anderen te denken (**normen en waarden /ouderschap**)
- p. 219: leerlingen moeten niet geweerd worden van Wikipedia, maar hen moet geleerd worden wat betrouwbare informatie is, waar zij die moeten vinden, etc. (**kritische houding**)
- p.220: een 4 voor je pws niet accepteren maar een bezwaarschrift schrijven aan de examencommissie (opdracht) (**discussiecultuur**)
- p. 221: twee blanke meisjes aan het werk (**afbeelding**)
- p. 227: blanke jongen achter de computer (**afbeelding**)
- p. 229-231: we zijn altijd druk, van tijd hebben we eeuwig te weinig, en zelfs onze vrije tijd plannen we het liefst zo vol mogelijk. De klassieke gedachte dat rust en nietsdoen de grondslagen van een beschaving zijn, is helemaal weg. Individualisme leidt tot fundamentele eenzaamheid in de samenleving (**hard werken/gezondheid/normen en waarden**)
- p. 238: de gemiddelde Nederlander heeft veel te weinig historische kennis, dit is de schuld van de historici. Zij moeten weer aan de slag met hun vak en lessen trekken uit het verleden (**geschiedenis**)
- p. 240-241: CPB stelt voor dat degenen die ongezond leven hier ook zelf de financiële lasten voor dragen. 'Eigen verantwoordelijkheid' verwordt nu tot 'eigen schuld'. Niet te controleren en zeker niet te handhaven. (**geld/gezondheid/keuzevrijheid/verantwoordelijk voor eigen geluk**)
- p. 242: mythes over het brein vooral geloofd door docenten, moet anders. (**kritische houding**)
- p. 244-245: democratie staat niet meer stevig doordat we tegenwoordig alles weten: de overheid heeft greep op de burger (privacy/bescherming van misdadigers). 'Revel beweert dat de westerse gedachte dat aan hun beschaving het nodige mankeert. Als burgers van een democratie hebben ze het recht steeds overal openlijk kritiek op te leveren, oppositie te voeren en het oneens te zijn met elkaar en het systeem van de staat' (**discussiecultuur/kritische houding**).
- p. 246-248: tekst over de val van een bank in 1966 en hoe we in 2009 daar maar weinig parallellen naar legden tot DSB failliet ging, terwijl er heel veel parallellen waren. Er is onverschilligheid in hoe Nederland omgaat met haar financiële geschiedenis. Nederland is sinds (of: dankzij) de VOC de bakermat voor financieel handelskapitalisme. Adequaat ingrijpen door de overheid kwam voor tijdens de tulpengekte in de 17^e eeuw. Deze gebeurtenis strookte in het geheel niet met het calvinistische zelfbeeld van de godvruchtige kooplieden en regenten die in soberheid de rijkdom van de Gouden Eeuw opbouwden. Negatieve kanten van de financiële en zakelijke belangen werden verdoezeld. Het ging per slot om de handelswinst, niet om de verliezen door speculaties en schandalen, laat staan om uitbuiting, plunderingen en kolonisaties (**geloof/geschiedenis/geld**).
- p. 250: voorbeeldonderwerpen voor een opdracht: voor- en nadelen van vrouwen die meer gaan werken (**vrouwen**), argumenten voor en tegen het bouwen van kerncentrales (milieu) en feiten en cijfers rondom geneesmiddelenonderzoek (**gezondheid/kritische houding**).
- p. 251: foto van twee jongeren met een andere etnische afkomst op een mobiel (**afbeelding**)
- p. 252: foto van blond meisje (**afbeelding**)
- p. 256: blanke jongen legt iets uit over de schijf van vijf, in de klas zitten een roodharig meisje en een meisje met een andere etnische afkomst (**afbeelding**)
- p. 257: blanke vrouw/meisje die langsloopt (**afbeelding**)
- p. 258: voorbeeld centrale databank voor vingerafdrukken (privacy/bescherming van misdadigers)
- p. 259: **afbeelding** van artiesten op een festival, twee buitenlandse jongens. Rappers? Ze hebben kettingen en een petje.
- p. 289: voorbeeldtekst over vijfjescultuur op middelbare scholen (**hard**)

- werken/doorzetten/verantwoordelijk voor eigen geluk), voorbeeldtekst over homohaar en het niet accepteren van homofilie door 'veel culturen', terwijl dit genetisch bepaald is (seksuele moraal/liefdesmoraal/geloof/keuzevrijheid)
- p. 294: tekst over het kunnen verkrijgen van een nieuwe bul in geval van geslachtsverandering (keuzevrijheid/seksuele moraal)
- p. 296: voorbeeld instructietekst, een recept van een appeltaart (eten)
- p. 300: tekst tegen het legaliseren van dopinggebruik (gezondheid/normen en waarden/hard werken)
- p. 301-302: tekst over lange zinnen en de prijs die je hiervoor kan verdienen (de NLe taal)
- p. 304: is er teveel vrijheid wanneer het donorregistratie in Nederland betreft? Moet het ADR-systeem ook in Nederland ingevoerd worden? (gezondheid/normen en waarden/keuzevrijheid/vrijwillig geven/werken).
- p. 310-311: J. Willemsen, J. van Bommel, G. Boerboom, mevrouw De Vries, B. van der Velden (namen)
- p. 316: kritische reactie op het idee dat vmbo'ers 'dom' zouden zijn (kritische houding/discussiecultuur)
- p. 320: voorbeeldschrijfplan over loverboys (vrouwen/liefdesmoraal)
- p. 327: foto van twee Nederlandse mannen (afbeelding)
- p. 332: blanke vrouw doet koninklijke houding voor (afbeelding)
- p. 338: auto die wordt gecontroleerd door politieagenten, 5 personen worden bevraged. Allemaal blank (afbeelding).
- p. 341: voorbeeldzinnen: het is belachelijk om sigaretten duurder te maken (gezondheid/discussiecultuur), Europa moet Griekenland steunen in de economische crisis daar (geld/vrijwillig geven en werken), mensen moeten geen vlees van dieren eten (dierenwelzijn).
- p. 349: foto van Nederlandse voetballers die tegen de scheidsrechter ingaan (afbeelding)
- p. 357: foto van debatterende jongeren: meisje met niet-Nederlandse achtergrond en een jongen met een Nederlandse achtergrond (afbeelding). Daarbij een voorbeelddebat over het nut of onnut van het schoolexamen havo en vwo (hard werken/doorzetten/verantwoordelijk voor eigen geluk)
- p. 378: de doodstraf is afgeschaft, toen men begon te vinden dat het doden van daders niet meer paste in onze maatschappij (normen en waarden/privacy en bescherming van misdadigers/geschiedenis)
- p. 381-384: tekst over herkomst van het woord 'bank', 'hoelahoep' en het ontstaan van taal (de NLe taal/geschiedenis)
- p. 385: leerlingen die een examen hebben gedaan of gehaald, allemaal blank en één meisje en één jongen met een andere etnische afkomst (afbeelding)
- p. 393: blanke meisje op telefoon (afbeelding)
- p. 423: voorbeelden hoofdletters ook Allah, Suikerfeest, Noord-Afrika en een moslim (naast God, Pasen, Sinterklaas, Koninginnedag, Nieuwjaar, Vaderdag, Hemelvaartsdag, tweede kerstdag, kerstfeest, oudejaarsavond, christendom) (geloof/namen)
- p. 435: drie blanke mensen die naar een vraagteken kijken (afbeelding), voorbeeldzinnen over Hamza die een leuke kerel is en over Just die naar het voetbalveld gaat (namen)

Vragenlijst over de beleving van lesmethodes Nederlands

Naam school: _____

Ik ben geboren in:

Geslacht

- Man
- Vrouw

Nederland

Turkije

Marokko

Anders, namelijk: _____

Niveau

- Havo
- Vwo

Mijn ouders zijn geboren in:

Nederland

Turkije

Marokko

Anders, namelijk: _____

Lees alinea 2 uit de tekst *Kritiek op besnijdenis is armetierig* (bron: *Nieuw Nederlands*, vwo 5/6, p. 170-171)

Kritiek op besnijdenis is armetierig

Alinea 2

Waarom is een verbod op besnijdenis van jongetjes in ons land voorspelbaar? Omdat de aanval op rituele slacht vorig jaar al één van de vele stappen was op weg naar een samenleving waarin voor religie nog slechts een gemarginaliseerde* rol is weggelegd. Gelovigen, met hun ouderwetse rituelen en tradities, zien wij als barbaren. Wij daarentegen zijn moderne, weldenkende mensen, die vanuit onze eigen vrije wil handelen. Wij maken ons eigen leven, daar hebben wij geen god voor nodig. In een dergelijk concept is het uit den boze dat er een Hogere Macht of een collectief* zou zijn waaraan je jezelf als individu ondergeschikt of dienstbaar zou maken: dat is iets voor slaven, niks voor ons. Laat staan dat je daar een offer voor zou brengen.

**Begrippen: gemarginaliseerde = kleine, collectief = een groep*

Beantwoord de volgende stellingen over *Kritiek op besnijdenis is armetierig* (alinea 2):

1. Ik ben religieus. [i]

- Eens
- Oneens

2. Ik herken het feit dat in Nederland een niet-religieuze cultuur heerst. [h]

- Eens
- Oneens

3. Alinea 2 zegt eigenlijk:

Het is voorspelbaar dat er in Nederland een verbod is op de besnijdenis van jongetjes. Het is immers een religieus ritueel, en religie speelt in Nederland bijna geen rol meer. Religie, een god, is iets voor slaven.

Stelling: De tekst geeft mij het gevoel dat ik een Nederlander ben. [a]

- Eens
- Oneens

4. Als de tekst zegt *'Wij daarentegen zijn moderne, weldenkende mensen, die vanuit onze eigen vrije wil handelen. Wij maken ons eigen leven, daar hebben wij geen god voor nodig'*, dan spreekt de tekst mij aan. Met andere woorden: ik hoor bij het woordje 'wij'. [a]
- Eens
 - Oneens

Lees fragment 1 over keuzevrijheid (bron: *Nieuw Nederlands*, vwo 5/6, p. 49)

Fragment 1

Er is meer keuzevrijheid dan ooit. Wie vanaf eind jaren zestig is geboren, weet niet beter. Vrouwen zijn nu baas in eigen buik. Mensen trouwen met wie ze willen. Ze geloven, vallen van hun geloof of geloven helemaal niet. Kortom: ze kunnen zelf zin en richting geven aan hun leven. Dat is heerlijk, maar lang niet altijd eenvoudig. Een belangrijk fundament voor de keuzes van de moderne mens is namelijk de persoonlijke identiteit. Hij wil niet zomaar keuzes maken, maar authentieke, eigen keuzes. Iets schijnbaar eenvoudig als de keuze voor koffie of thee kan al een identiteitsvraagstuk met een verlamdend effect worden.

Nog veel ingewikkelder wordt het als het om keuzes met meer impact op het persoonlijke leven gaat. Studie, carrière, vrienden, relaties, kinderen, familie, persoonlijke ontwikkeling, genieten, politiek, natuur en de wereld; de lijst lastige keuzes is in principe eindeloos.

En dan geldt in de westerse cultuur ook nog dat iedereen uitsluitend zelf verantwoordelijk is voor het slagen van zijn eigen authentieke leven. Een druk die iedereen in meer of mindere mate voelt, bewust of onbewust. Voeg daarbij de enorme toename van informatie en mogelijkheden en het recept voor stress is daar. Niet voor niets zijn de begrippen 'keuzestress' en 'dertigersdilemma' uitgevonden in deze tijd.

Beantwoord de volgende stellingen over fragment 1 over keuzevrijheid:

5. Ik vind keuzevrijheid heel belangrijk. [i]
- Eens
 - Oneens
6. Ik zie om mij heen dat mensen in Nederland zin en richting kunnen geven aan hun eigen leven. [h]
- Eens
 - Oneens
7. Als ik fragment 1 lees, heb ik het gevoel dat ik bij 'de westerse cultuur' hoor. [a]
- Eens
 - Oneens

Onderstaande opdracht komt uit een lesmethode Nederlands (bron: *Nieuw Nederlands*, 4/5 havo, p. 172). Lees de opdracht.

Opdracht 4

Je wilt in de zomer twee weken op vakantie naar het buitenland met je vriend/vriendin, met wie je al een half jaar verking hebt. Je ouders hebben ooit eens laten vallen dat ze vinden dat je daar pas aan toe bent als je achttien bent. Maar je bent zestien, dus je vermoedt dat ze niet enthousiast zullen zijn. Je zult dus in onderhandeling moeten. Voer in een tweetal dit gesprek.

Beantwoord de volgende stellingen die gebaseerd zijn op opdracht 4.

8. Ik vind het normaal om te onderhandelen/discussiëren met mijn ouders. [i]
 - Eens
 - Oneens
9. Ik vind opdracht 4 een realistische opdracht: zestienjarigen om mij heen hebben hier regelmatig mee te maken. [h]
 - Eens
 - Oneens
10. Bij mij thuis zou deze situatie zich kunnen voordoen. Met andere woorden: het woordje 'je' in de opdracht spreekt mij persoonlijk aan. [a]
 - Eens
 - Oneens

Hieronder zie je twee manieren voor het uitleggen van het schrijven van hoofdletters in persoonsnamen (bron: *Nieuw Nederlands* en *Talent!*).

Uitleg 1:

- bij persoonsnamen; als bij een achternaam met voorvoegsels geen voornaam of voorletter staat, schrijf je het eerste voorvoegsel met een hoofdletter; anders met een kleine letter:
Arie van der Wal; A. van der Wal; de heer Van der Wal; Jelena van der Wal-ten Have

Uitleg 2:

Bij persoonsnamen waar geen voornaam of voorletter bij staat, krijgt het eerste voorvoegsel een hoofdletter. Bij achternamen uit andere talen gelden dezelfde regels als bij Nederlandse namen:
mevrouw Van den Brink - mevrouw P. van den Brink
Mounir el Hasnaoui - de heer El Hasnaoui

Beantwoord onderstaande stellingen over uitleg 1 en uitleg 2.

11. Ik vind uitleg 1/uitleg 2 het beste. [i]
 - Uitleg 1
 - Uitleg 2

12. Ik herken het soort namen als in uitleg 1 en uitleg 2 uit mijn dagelijks leven. [h]

- Alleen de namen van uitleg 1
- Alleen de namen van uitleg 2
- In beide gevallen herken ik het soort namen

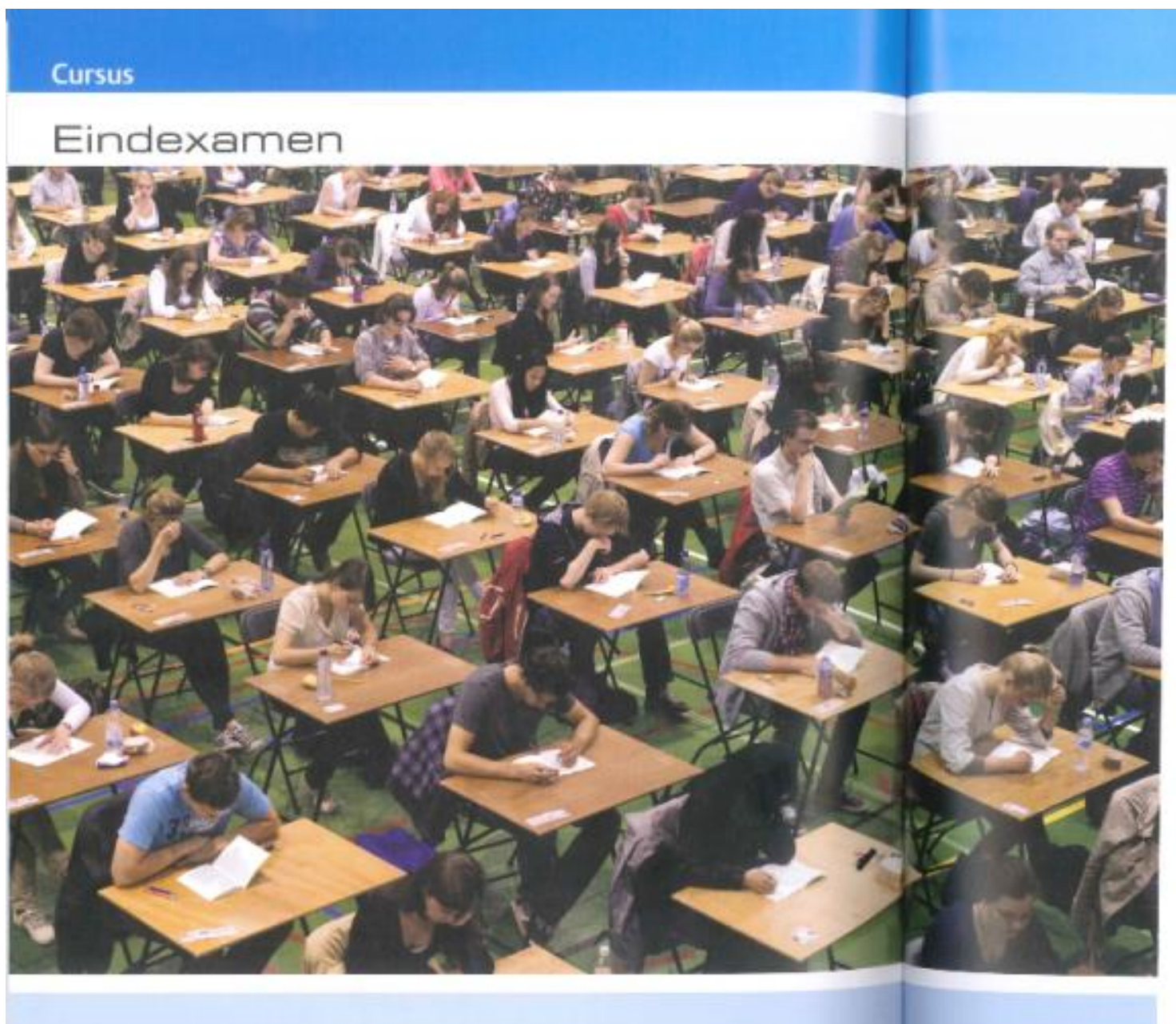
13. Ik heb het gevoel dat de uitleg 1 rekening houdt met mijn leefwereld. [a]

- Eens
- Oneens

14. Ik heb het gevoel dat uitleg 2 rekening houdt met mijn leefwereld. [a]

- Eens
- Oneens

Kijk naar de afbeelding uit *Nieuw Nederlands* hieronder. Geef antwoord op de stellingen die eronder staan.

15. Ik vind dit een goede afbeelding bij het hoofdstuk 'examen'. [i]
- Eens
 - Oneens
16. De leerlingen op deze foto lijken op de leerlingen op mijn school. Anders gezegd: deze foto had zo bij ons op school genomen kunnen zijn. [h]
- Eens
 - Oneens
17. De foto geeft mij het gevoel dat ik een Nederlandse leerling ben. [a]
- Eens
 - Oneens

Lees de tekstfragmenten uit twee opeenvolgende teksten over alcoholgebruik onder jongeren (bron: *OpNiveau*, 5/6 vwo, p.24-25)

Fragment tekst 7

Nederlandse jongeren behoren binnen Europa tot de top-5 van stevigste drinkers. Alleen stevige maatregelen zullen daar iets aan veranderen, vindt De Vries. Hij pleit daarom ook voor verhoging van de minimumleeftijd voor de aanschaf van alcohol.

Fragment tekst 8

De leeftijdsgrens om alcohol te drinken zou naar 18 jaar moeten, vindt GGD Nederland, zo bevestigde een woordvoester naar aanleiding van een artikel in Metro.

'In Nederland is er nog altijd veel alcoholmisbruik bij jongeren en komt comazuipen nog steeds veel voor. Bovendien kunnen jongeren te makkelijk aan alcohol komen', aldus de woordvoester.

Beantwoord onderstaande stellingen over de tekstjes over alcoholgebruik.

18. Ik vind het normaal dat jongeren alcohol drinken. [i]
- Eens
 - Oneens
19. Als ik straks oud genoeg ben, drink ik (nog steeds) alcohol. [i]
- Eens
 - Oneens
20. Ik herken het feit dat jongeren in Nederland veel alcohol drinken. [h]
- Eens
 - Oneens
21. Als de tekst zegt '*Nederlandse jongeren drinken veel, veel te veel. Zij kunnen dan ook makkelijk aan alcohol komen*' dan spreekt de tekst mij aan. Met andere woorden: de tekst geeft mij het gevoel dat ik een Nederlandse jongere ben. [a]
- Eens
 - Oneens

Lees onderstaand tekstje.

Nederland heeft kernwaarden: tolerantie en saamhorigheid. Verdraagzaamheid en solidariteit moet iedereen uitdragen, ook ten opzichte van andersdenkende als het gaat om bijvoorbeeld religie of seksuele moraal. Ook houden Nederlanders er niet van als je je kop boven het maaiveld uitsteekt, want ze vinden dat mensen vooral gewoon moeten doen en niet moeten opvallen.

Beantwoord onderstaande stellingen over het tekstje dat onderaan de vorige pagina staat.

22. Ik vind het belangrijk dat iedereen mag zijn wie hij is, ook op religieus en seksueel gebied. [i]
- Eens
 - Oneens
23. Ik zie dat mensen in Nederland niet graag gek doen. Zij geloven in de uitspraak: 'Doe maar gewoon, dan doe je al gek genoeg.' [h]
- Eens
 - Oneens
24. De tekst zegt dat mensen in Nederland tolerant en verdraagzaam zijn, en niet graag opvallen. Als ik dit lees, dan voel ik mij een Nederlander. [a]
- Eens
 - Oneens

Hieronder volgen een aantal algemene stellingen en vragen.

25. Ik irriteer mij wel eens aan de lesmethode Nederlands.
- Eens
 - Oneens

Heb je bij 25 'eens' geantwoord? Beantwoord dan ook vraag 25a en vraag 25b.

Heb je bij 25 'oneens' geantwoord? Ga dan gelijk door naar vraag 26.

25a. Als ik mij irriteer aan de lesmethode Nederlands, dan komt dit vooral door (je mag meerdere antwoorden aankruisen):

- De afbeeldingen in het boek
- De onderwerpen van de teksten
- De inhoud van de teksten
- De voorbeeldzinnen
- De opdrachten
- Iets anders, namelijk _____

25b. Licht je antwoord bij 25a toe: ik irriteer mij aan deze onderdelen van de lesmethode Nederlands, omdat...

26. Ik zie mijzelf als een...

- Nederlandse leerling
- Turkse leerling in Nederland
- Marokkaanse leerling in Nederland
- Anders, namelijk _____

27. Licht je antwoord op vraag 26 toe: waarom zie jij jezelf zo?
